

Szerkesztette:

CSEPREGI MÁRTA
SALÁNKI ZSUZSA

A TÖBBNYELVŰSÉG DINAMIKÁJA

A többnyelvűség megnyilvánulásai
finnugor nyelvű közösségekben

Budapesti Finnugor Füzetek 23.

BUDAPEST • 2018

Budapesti Finnugor Füzetek 23.

A TÖBBNYELVŰSÉG DINAMIKÁJA

A többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben

Budapesti Finnugor Füzetek 23.

A TÖBBNYELVŰSÉG DINAMIKÁJA

A többnyelvűség megnyilvánulásai
finnugor nyelvű közösségekben

Szerkesztette:
Csepregi Márta
Salánki Zsuzsa

Budapest, 2018

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszéke és a Numi-
Törem Finnugor Alapítvány tudományos kiadványsorozata.

A kötet az OTKA/NKFI és a Finn Tudományos Akadémia által közösen támogatott, „A többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben / Multilingual practices in Finno-Ugric communities” című pályázatának (FNN 107793) keretében jelenik meg.

A tanulmányokat lektorálták:

Gugán Katalin, Janurik Boglárka, Kovács Magdolna, Pusztay János,
Oszkó Beatrix

© Szerzők, 2018

© Szerkesztők, 2018

ISBN 978 963 489 027 0

ISSN 1219 9249

Felelős kiadó: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja

Tördelés: Bornemissza Ádám

Borítóterv: Csele Kmotrik Ildikó

Nyomdai kivitelezés: EFO Kiadó és Nyomda Kft.

Tartalom

Előszó

Csepregi Márta

Cseppben a tenger. Esettanulmány a szurguti hanti nyelvi helyzetről	13
The bucket in a drop. A case study on the linguistic situation of the Surgut Khanty (Abstract in English)	31

Horváth Laura

Igei kódváltási stratégiák. Orosz igék, infinitívuszok udmurt mátrixmondatokban	33
Strategies of verbal code-switching. Russian verbs and infinitives in Udmurt matrix sentences (Abstract in English)	78

Németh Szilvia

A manyisi kódváltások osztályozása	81
The types of code-switching in discourses of Mansi speakers (Abstract in English)	113

Pachné Heltai Borbála

Kommodifikáció, médiadiskurzus, kódváltás. Egy rádióműsor többnyelvű társalgásrészleteinek elemzése . . .	115
Commodification, media discourse, code-switching. Analysis of multilingual conversations from a radio report (Abstract in English)	137

Pomozi Péter – Saypasheva Anastasia – Karácsony Fanni

Többnyelvűségi és nyelvválasztási minták baskíriai mari nyelvközösségekben	139
Multilingual patterns and language choices in Bashkirian Mari speech communities (Abstract in English)	159

Salánki Zsuzsa – Kondratieva Natalia

Interferencia és kódváltás a mai udmurt beszélt nyelvben 165

Interferences and code-switching in modern Udmurt

language (Abstract in English) 207

Előszó

Hosszú múltra tekint vissza a magyar tudományosságban a finnugor/uráli nyelvek kutatása: a 18. század végén Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel voltak azok, akik a kor formálódó új tudományos módszere, a történeti-összehasonlító nyelvészet alkalmazásával bizonyították az adott nyelvek genetikai kapcsolatát, a nyelvrokonságot. A 19. század első gyűjtői, akik eljutottak oroszországi finnugor nyelvű népekhez, a lehető legpontosabb nyelvelírást helyezték kutatásaik középpontjába, a vizsgált nyelvek története és egymás közötti kapcsolataik megvilágítása céljából. A pontos leírás a nyelvi variabilitás rögzítését jelentette, de ezen belül természetszerűleg a területi változatosság, a nyelvjárások leírását is.

Az 1917-es forradalom után a cári idők kormányzóságait nagy részben népi-nemzetiségi alapú köztársaságokká, autonóm területekké alakították, ami az őshonos, így többek között finnugor nyelvű kisebbségek korábban nem létezett hivatalos elismerését jelentette. Ezt követően létrejöttek az anyanyelvet és – a 20. század második feléig – anyanyelven oktató iskolák (vagy jelentősen megnövekedett a számuk), ami magával vonta a közép- és felsőfokú anyanyelvi tanárképzés elterjedését. Ennek következtében viszonylag széles nyelvvel és kultúrával foglalkozó értelmiségi réteg alakult ki, és a huszadik század második felétől már elsősorban anyanyelvi gyűjtők és kutatók folytatnak filológusi kutatásokat az oroszországi finnugor nyelvek vonatkozásában. Az általuk végzett munka eredményeképpen egyre nagyobb mennyiségű nyelvi gyűjtés áll rendelkezésre, amelynek feldolgozását azonban továbbra is főképpen dialektológiai, lexikológiai, történeti, leíró és alkalmazott nyelvészeti keretek között végzik.

Magyar kutatók a 20. század második felében, a peresztrojka előtti évtizedekben oroszországi finnugor beszélőközösségekhez kivételesen juthattak csak el (Vászolyi Erik, Bereczki Gábor, Schmidt Éva), a rendszerváltozás után viszont megnyílt az oroszországi finnugor világ. A helyszíni gyűjtések fontosságát Csepregi Márta a következőképpen világította meg egy konferenciaelőadásában:

A finnugrisztikában mindig nagy szerepe volt a nyelvi anyag gyűjtésének, a terepmunkának. Nemcsak a kezdet kezdetén, amikor a diszciplína megalapozásának volt alapfeltétele a megfelelő mennyiségű és minőségű nyelvi anyag, hanem azóta egyfolytában. Szükség van egyrészt új meg új szövegekre, melyek tükrözik a nyelv változásait, másrészt pedig minden nyelvésznek szüksége van arra, hogy valóságos közegben ismerkedjék az élő nyelvvel. (Urálsztikai Tanulmányok 9. Budapest, 1998. 153)

Paradox módon azonban az oroszországi, élő finnugor nyelvek szinte szemünk láttára kerültek veszélyeztetett helyzetbe. Az elmúlt fél évszázad során valamennyi közösség kétnyelvűvé vált, társadalmi szintű kétnyelvűségük azonban nem stabil, egyre inkább felváltja az orosz egynyelvűség. A pár tucatnyi idős vagy középgenerációba tartozó, illetve a több százezer beszélővel rendelkező népnél egyaránt megszűnőben van a nyelvátadás folyamata, a legfiatalabb generációk többnyire nem beszélik őseik anyanyelvét.

Bár sem a két- és többnyelvűség, sem egyes nyelvek eltűnése nem tekinthető kivételes jelenségnek a történelem során, mégis kivételesnek tekinthetjük a napjainkra veszélyeztetetté vált nyelvek számának megnövekedését. E körülmény miatt fontos a kétnyelvű nyelvhasználat nyelvi sajátosságainak és tendenciáinak vizsgálata, illetve hogy megértsük, milyen körülmények lehetnek szükségesek egy kisebbségi nyelv tartós fennmaradásához. Bár a két- és többnyelvűség kutatása számos nézőpont és paradigma alkalmazásával folyik, jelenleg nem látszik megvalósíthatónak egy olyan univerzális többnyelvű nyelvhasználati modell, amely képes lenne megbízhatóan jelezni, milyen jellegű és mértékű tevékenységek és intézkedések szükségesek az adott nyelvi helyzetben ahhoz, hogy a beszélők továbbadhassák és/vagy továbbadják anyanyelvüket gyermekeiknek, unokáiknak.

A kötet tanulmányai¹ tanulságosak lehetnek a magyar olvasó számára azért is, mert a kétnyelvűség, a nyelvi kisebbségi lét a magyar

¹ A kötet tanulmányai – Pachné Heltai Borbála szövege kivételével – az OTKA (107793) és a Finn Akadémia „A többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben / Multilingual practices in Finno-Ugric communities” című pályázatának keretében készültek.

nyelvű beszélők jelentős részét egyaránt érinti. A kétnyelvű nyelvhasználat pedig, akárcsak az oroszországi finnugor nyelveknél, a határon túli, kisebbségi magyar nyelvváltozatoknál is egy többségi indoeurópai nyelvvel való kapcsolatot jelent, ami megnyilvánulhat hasonló nyelvi változások és interferenciák felbukkanásában.

A tanulmányok – egy kivétellel – az orosz nyelv finnugor nyelvre gyakorolt hatását, orosz–finnugor kétnyelvű nyelvhasználatokat mutatnak be, beszélt nyelvi anyag alapján, kitérve az adott közösségek szociolingvisztikai jellemzőire. Két tanulmány a magyarhoz történeti szempontból legközelebb álló, azonban földrajzi tekintetben legtávolabbi két obi-ugor nyelvet (a hantit és a manysit) vizsgálja. Három tanulmány Volga-vidéki finnugor nyelvekkel foglalkozik: kettő az udmurt, egy pedig a mari nyelvvel. Végül egy tanulmány a két legnagyobb számú beszélővel rendelkező nyelv, a magyar és a finn kapcsolatát mutatja be, több más nyelv kontextusában.

Csepregi Márta egy szurguti hanti szövegekzlés alapján ad képet a nyelv mai helyzetéről, az orosz és a hanti nyelv egymásra gyakorolt hatásáról. A hanti szöveget és orosz változatát a kiadvány gondozói igyekeztek egymáshoz közelíteni, tekintettel a leendő olvasók esetleges gyengébb nyelvismeretére. Ez a törekvés ellenben a két nyelv szórendjének átalakítását vonta maga után, így lényegében mindkét nyelvben olyan mondatok megalkotásához vezetett, melyek nem tekinthetők standardnak.

Németh Szilvia saját gyűjtés alapján manysi kódváltásokkal foglalkozik, és kvantitatív szempontú vizsgálattal mutatja be a különböző beszélőknél megfigyelhető kódváltástípusokat. Összefoglalóan megállapítja, hogy a kódváltások többsége, vagyis az adatközlők monológban, illetve társalgásban elhangzó megnyilatkozásai egyaránt manysi mondatban előforduló orosz elemet tartalmaznak a leggyakrabban. Így tehát a manysi nyelv az aueri kontinuummodell első szakaszába tartozik.

Horváth Laura blogbejegyzések és saját gyűjtés alapján udmurt igei kódváltási stratégiákat mutat be, különös tekintettel az orosz infinitívus udmurt megnyilatkozásokba történő beépítésének kétféle stratégiájára. Az elemzett anyag alapján levonható a következtetés, miszerint bár a kétféle megoldási mód felcserélhető egymással, dialektológiai

szempontból, grammatikai meghatározottság tekintetében, ám a használatukhoz kapcsolódó attitűdökben mégis különbség fedezhető fel a kétféle forma között.

Pachné Heltai Borbála tanulmánya annyiban jelent kivételt, hogy nem oroszországi finnugor, és nem is orosz nyelv – finnugor nyelv két-nyelvű helyzetet vizsgál, valamint a vizsgált kisebbségi nyelv nem is őshonos a kutatási területen, a kötet többi tanulmányának nyelveihez hasonlóan azonban finnugor nyelv. Szövegének ennek ellenére feltétlenül helye van a kötetben, miután ráirányítja a figyelmet arra, hogy az újabb kori, a lakóhelytől távolra történő, időszakos vagy végleges migráció beszélők tömegeit érintő jelenséggé vált. Habár az itt vizsgált migrációs kontextus más jellegű, maga a folyamat és annak nyelvhasználati következményei az oroszországi finnugor nyelvekre vonatkoztatva is vizsgálандók, hiszen – elsősorban az urbanizáció következtében – a nyelvátadás folyamatában nélkülözhetetlen fiatal nyelvhasználók kerülnek abszolút kisebbségi helyzetbe. A tanulmány egy magyarországi többnyelvű település (magyar, német, finn és roma) nyelvi viszonyait térképezi fel a mindennapi kódváltásokon és a többnyelvűségről való metanyelvi beszéden keresztül. Tágabb témája pedig a nyelvi kommodifikáció jelensége, amely a bemutatott példa révén a sokszínű helyi nyelvi gyakorlatot presztízsértékűvé teszi.

Pomozsi Péter, Anastasia Saypasheva és Karácsony Fanni két baskíriai mari járásban folytatott kérdőíves attitűdvizsgálatot, a többnyelvűség, a nyelvi preferenciák és a kódváltások témakörében. A vizsgálat megállapítja, hogy bár a térségben egyelőre általánosnak tekinthető a mari–orosz kétnyelvűség, illetve a mari–orosz–tatár háromnyelvűség, mégis, minél fiatalabb korosztályról van szó, annál jellemzőbb a mari dominancia csökkenése, a hozzáadott kétnyelvűség helyett a felszerelő kétnyelvűség jeleinek megjelenése.

Salánki Zsuzsa és Kondratieva Natalia a mai udmurt beszélt nyelvben előforduló jellegzetes kódváltásokat mutat be, saját gyűjtés alapján. Vizsgálatukban a főváros körüli agglomerációs települések idős beszélőinek megnyilatkozásai szerepelnek. Megállapításuk szerint az adatközlők kódváltásai többnyire udmurt bázismondatokban előforduló orosz elemeket jelentenek, tehát – az előfeltevéssel ellentétben – az orosz nyelvi interferencia nem tekinthető kiugróan erőteljesnek. Mind-

emellett a megnyilatkozások szintaktikai szerkesztettségében rejtett interferencia is megfigyelhető, de ez a mai udmurt beszélt nyelvben szintén jelentős mértékben elterjedt sajátosságnak tekinthető.

Salánki Zsuzsa

Cseppben a tenger

Esettanulmány a szurguti hanti nyelvi helyzetről

1. Bevezetés

Tanulmányomban egy szurguti hanti szövegközlés alapján igyekszem képet adni a szurguti hanti nyelv mai állapotáról. A bevezetésben szólok a szurguti hanti helyéről a többi hanti nyelvváltozat között, valamint röviden bemutatom a beszélő közösséget. A továbbiakban a kiválasztott szöveget elemezve az orosz és a hanti nyelv kölcsönös egymásra hatását vizsgálom. A tanulságok messze túlmutatnak az egyszerű nyelvi kontaktusvizsgálat keretein, így a cseppben felsejlenek a „tenger mélységei” is.

2. A szurguti hantik és nyelvük

A ma beszélt hanti (korábbi elnevezéssel osztják) nyelvjárásokat két nagy csoportra lehet osztani: az északi és a keleti nyelvjárások csoportjára. A hanti beszélők nagy szétszórtságban élnek, hatalmas területen, ezért bár a szomszédos nyelvváltozatok között kialakult valamiféle nyelvi kontinuum, az egymástól távolabb eső nyelvjárások beszélői nem értik meg egymást. A különbségek a nyelv minden szintjén (hangtan, alaktan, szintaxis, szókincs) olyan jelentősek, hogy akár külön nyelvekről is beszélhetünk. Nem létezik egységes hanti irodalmi nyelv sem. Abban a hosszú folyamatban, melynek során az 1930-as évek elejétől kezdve az 1950-es évek végéig a hanti írásbeliséget létrehozták, külön-külön négy északi és két keleti nyelvjárás ábécéjét alkották meg.¹ A két keleti nyelvjárás a szurguti és a vahi. Az északi nyelvjárások

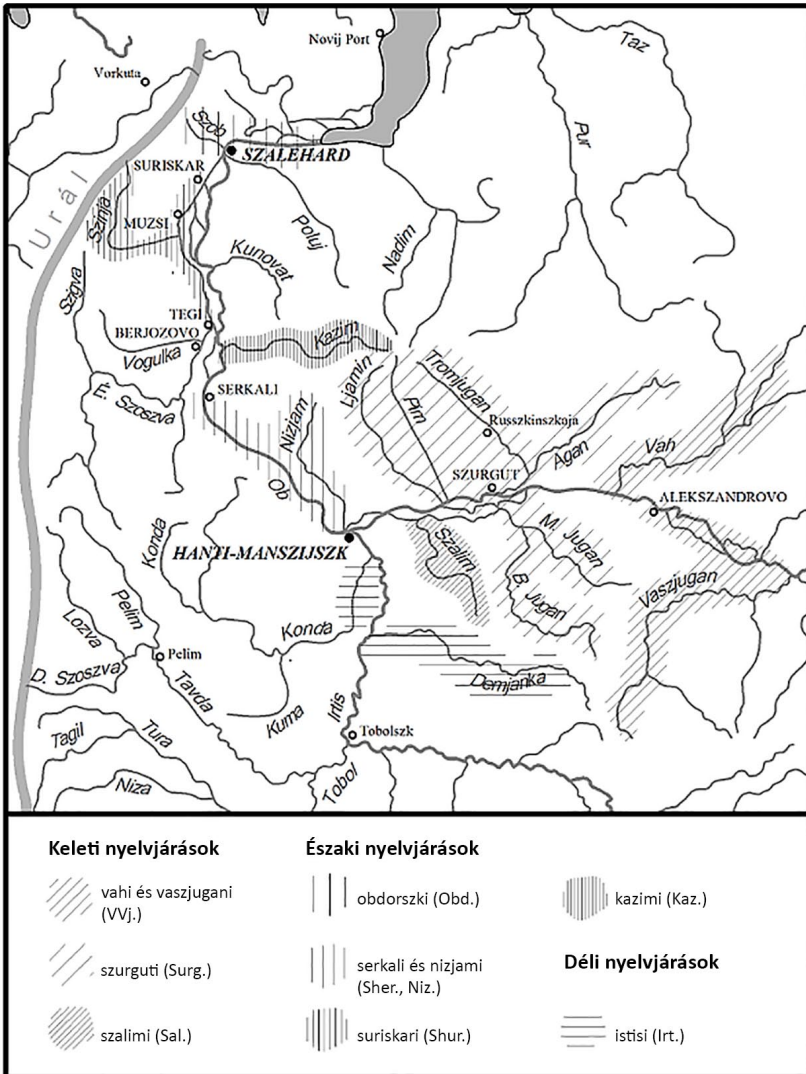
¹ Három északi nyelvjárást másként neveznek az oroszországi gyakorlatban és a hagyományos osztjakológiában (itt zárójelben). Az északi nyelvjárások: Urálvidéki (obdorszki), suriskári (berjozovi), kazimi (kazimi) és közép-obi (serkáli).

közül ma hármat használnak a mindennapi életben, a közép-obi (serkáli) kihaltak tekinthető.

A szurguti nyelvjárás beszélői az Ob középső folyásának mellékfolyói partján élnek, melyek a következők: Pim, Tromagan, Agan, valamint a Kis és a Nagy Jugan. A szurguti hantik lakóterülete közigazgatásilag a Tyumenyi terület Hanti-Manysi Autonóm Körzetéhez tartozik, ezen belül a Nyeftejuganszki, a Szurguti és a Nyizsnyevartovszki járáshoz.

A 2010. évi oroszországi népszámláláskor² 30 943 ember vallotta magát hanti nemzetiségűnek, közülük 9584-en állították, hogy beszélnek hantiul. Az egyes nyelvjárások beszélőinek számáról nincs pontos információ. A szurguti hantik lélekszáma 3000 körül lehet. A szurguti hanti művelődés egyik legaktívabb képviselője, Agrafena Szemjonovna Peszikova 1992 és 2015 között bejárta a szurguti hanti nyelvterületet. Becslése szerint a Kis és Nagy Jugan mentén 600, a Pim mentén 350, a Tromagan mentén 850, az Agan mentén pedig 600 fő él. A szurguti hantik egyes csoportjai kirajzottak a szomszédos területekre is: a Numto környékén harmincan, a Szalim mentén kétszázan lehetnek. A Hanti-Manysi Autonóm körzeten kívül délnyugati irányba, a Gyemjanka folyóhoz hatvanan, északabbra pedig, a Pur folyóhoz mintegy ötvenen költöztek. A városokban a következő lélekszámokat lehet feltételezni: Szurgutban 20, Nyeftejuganszokban 10, Nyizsnyevartovszokban 5, Langeaszban 10, Pity-Jahban 6, Hanti-Manszijszokban 10, Szitominoban 10 fő (Csepregi 2017: 17). Fontos mindehhez hozzátenni, hogy az őslakosok (hantik, manysik és erdei nyenyecék) lélekszáma a Hanti–Manysi Autonóm Körzetben az összlakosság 2%-át sem éri el.

² Lásd http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htm (letöltés ideje: 2017. január 10.).

1. ábra. A hanti nyelvjárások

A világ nyelveinek életképességét mérő *Ethnologue* adatbázis (Lewis et al. 2015) besorolása szerint a hanti nyelv a veszélyeztetett kategóriába tartozik, azaz bár használják a nyelvet a szóbeli kommunikációban,

a nyelvhasználók száma csökken. Pontosítva az adatbázis kötelezően elnagyolt voltát, a szurguti hanti esetében a nyelv helyzetét és túlélési esélyeit az határozza meg, hogy hol élnek a beszélők. Míg a vegyes lakosságú falvakban és városokban a nyelvcsere akár egy nemzedéken belül is végbemehet, a hantik életének hagyományos színterein, az erdei szálláshelyeken a szülők továbbadják nyelvüket a gyermekeiknek. Ennek ellenére az orosz nyelv mindenhol behatol.

A hantik nyelvi helyzetéről viszonylag kevés felmérés született. Pusztay János az oroszországi finnugor nyelvek helyzetét bemutató könyvében (2006) érthető módon a nagyobb népekre koncentrált, így az obi-ugorokra kevesebb figyelem jutott. Két oroszországi obi-ugrista az 1980-as évek végén kutatta az északi manysik, valamint az északi és keleti hantik nyelvhasználatának kérdéseit (Skribnik – Koškareva 1996). Akkori megállapításaik megegyeztek saját, 1990-es évek eleji tapasztalataimmal, miszerint a középgeneráció kétnyelvűvé vált, csak a legidősebb és a legfiatalabb nemzedék körében fordultak elő oroszul nem tudó hantik. A helyzet az utóbbi két évtizedben jelentősen megváltozott. Egy, a kérdést az identitás felől megközelítő tanulmány szerzői már megfogalmazták, hogy a szinjai és a szurguti hantik körében általánossá vált a kétnyelvűség (Csepregi – Onina 2011).

Bár a hanti nyelvhasználat elsődleges terepe a szóbeliség, a hantik körében magas az írásbeliség presztízse is. Abban mindenki egyetért, hogy szükség van anyanyelvű kiadványokra, a lejegyzés módjának és a helyesírásnak a kérdéseiben viszont már eltérnek a vélemények.

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy megragadjam a hanti–orosz nyelvi kontaktus során kialakult hanti és orosz nyelvváltozatok jellemzőit. A vizsgálat alapja nem szóbeli megnyilvánulás, sem kérdőíves adatgyűjtés, hanem egy nyomtatásban megjelent hanti mese és annak orosz változata. Tudatosan nem beszélek fordításról, mert mint alább kiderül, nem egyértelmű, hogy melyik volt a kiinduló nyelv. Megállapításaimat természetesen nemcsak e rövid szövegre, hanem azokra a tapasztalatokra is alapozom, melyeket a nyelvterületen több mint két évtizedes kutatásaim során szereztem.

2. A vizsgálandó szöveg

Vizsgálódásom tárgya egy 2011-ben megjelent kötet, melyben északi és keleti hanti szövegek szerepelnek (Handybina 2011). A kiadványról korábban rövid ismertetés jelent meg a *Nyelvtudományi Közlemények* hasábjain (Csepregi 2012: 491), ahol szó esett a kiadóról, azaz a hanti-manszjiszki Jugor Állami Egyetemen működő nyelvi dokumentációs központról. Az említett intézmény sorsa ugyancsak tanulságos jelen témánk szempontjából. A történet az 1990-es évek elejéig nyúlik vissza, amikor a Szovjetuniótól függetlenedő Oroszországban (bármilyen ironikusan is hangzik, Oroszországban ünnepnapja van a függetlenségnek, június 12-én) a kisebbségek, így a nyugat-szibériai őslakosok is létrehozták saját társadalmi szervezeteiket, tudományos intézményeiket. Schmidt Éva szintén ekkor, 1991-ben alapította meg az északi obi-ugor népek folklór archívumát a Kazim folyó alsó folyásán, Belojarszkijban. Tizenegy éven keresztül, egészen 2002-ben bekövetkezett haláláig állt az archívum élén. Fáradhatatlanul gyűjtötte és dokumentálta az északi hantik és manysik hagyományait, valamint képezte ki gyűjtő és feldolgozó munkára hanti és manysi anyanyelvű munkatársait. Életének utolsó szakaszában olyan intézmény tervét vázolta fel, mely az obi-ugor dialektusok széleskörű gyűjtését és megőrzését tűzte ki célul. A koncepció először a Finnugor Társaság folyóiratában jelent meg (Schmidt 2001), részletesebb változata pedig később, a Schmidt Éva emlékére készült kiadványban (Schmidt 2008). Az intézményt Schmidt halála után, az ő útmutatásának megfelelően, a Jugor Egyetemen belül hozta létre Zoja Rjabcsikova, aki megszervezte az önkéntes gyűjtők hálózatát, mely lefedte az egész obi-ugor nyelvterületet. A gyűjtőket ellátta az akkori legmodernebb technikai eszközökkel, és szakmai továbbképzéseket tartott számukra. Az ígéretesen induló munkát az intézet többszöri átszervezése sem zavarta meg: egyre gyűlt a hang- és képanyag, szaporodtak a lejegyzések. 2011-ben viszont, nagyjából egy időben az obi-ugor filológiai tanszék bezárásával (aminek állítólagos oka a diákok számának csökkenése volt), az egyetem vezetése bejelentette, hogy megszünteti az egész intézetet. A munkatársakat elbocsátották, az archívumra pedig senki sem tartott igényt. Az anyag jelenleg az alapító Zoja Rjabcsikovánál várja a kedvezőbb időket.

A fentebb említett kötet a dialektológiai központ egyik utolsó kiadványa. Szerkesztője a központ akkori munkatársa, Oleszja Handybina, aki az északi hanti szövegeket gondozta. A keleti hanti szövegek a szurguti nyelvjárás alsó-tromagani változatát képviselik, melyek keletkezéséről így ír a szerkesztő: „A kötetben közölt szurguti hanti meséket 1991–1992-ben gyűjtötték a russzkinszkijei (szurguti járás) bentlakásos iskola tanulói orosz tanáruk, T. M. Kajnova irányításával. Oroszul jegyezték le őket. Nagy részüket a russzkinszkijei iskola hanti anyanyelvű tanára, T. A. Szajnahova (Tevlina) fordította hantira. 2007-ben ez az anyag átkerült a Jugor Egyetemen az obi-ugor nyelvek kutatása és megőrzése céljából létrehozott intézet archívumába, ahol az obi-ugor alkalmazott kutatások intézetének a tromagani tájszólást ismerő két munkatársa, A. N. Volkova és A. Sz. Szopocsina szerkesztette a szövegeket. Ők fordították hantira a »Medve«, valamint a »Szalmaszál, Tözegáfonya és Hangya« című meséket, jegyzetekkel látták el őket, valamint létrehozták a hanti szöveghez maximálisan közeli orosz fordítást” (Handybina 2011: 13). A szurguti nyelvjárású anyag kilenc meséből áll, ami az orosz fordítással együtt 35 oldalt foglal el (Handybina 2011: 56–91). A kötet végén szerepel 43 találós kérdés is, melyekkel azonban ezúttal nem foglalkozunk.

3. Hanti és orosz szórend

A hanti nyelvjárásokban a neutrális mondat fő összetevőinek a sorrendje SOV. Ebben megegyezik a szakirodalom (Abondolo 1998: 380; Nikolaeva 1999: 57; Kaksin 2007: 109, 112–113), de abban is, hogy korántsem lehet szó abszolút kötött szórendről. Honti László nem véletlenül fogalmaz óvatosan: „A kijelentő mondatban az alany rendszerint az első helyek valamelyikére tendál, az állítmányt legtöbbször megelőzi, amely a mondat végén vagy a vége felé szokott helyet foglalni. A tárgy általában az állítmány elé kerül. A jelző megelőzi a jelzett szót, elvértve értelmező jelzői helyzetbe is kerülhet, kivéve azt az esetet, ha a jelző birtokos jelző. A határozó van a legkevésbé helyhez kötve: állhat az alany és az állítmány között, de meg is előzheti az alanyt, vagy éppen követheti az állítmányt (de ritkán, ha passív mondat agen-

sét jelöli); ha a határozó a mondat élén áll, az alany az utolsó helyre kerülhet” (Honti 1984: 88–89). Mindehhez hozzátehetjük, hogy névmásejtő nyelv lévén a hanti mondatból gyakran elmarad a személynévmási alany. A fő kérdés tehát az, hogy a tárgy és a határozó az ige előtt vagy az ige után helyezkedik-e el.

A hanti szórenddel kapcsolatos állítások sokáig megelégedtek a tényvel, hogy a leggyakoribb az igevégű mondat, kiegészítve azzal, hogy a variációs lehetőségek ennél bővebbek. Az utóbbi időben több szórendi kutatás is elindult, némelyike napvilágot is látott. Az ELTE Finnugor Tanszékén létrehozott Ugor tipológiai adatbázis (Havas és mtsai 2015) paramétereinek mintegy ötöde (46 paraméter) kérdez rá a szórendre, melyek többsége az alapszórendet érinti. Ahhoz viszont nem áll rendelkezésre megfelelő nagyságú korpusz, hogy a domináns szórendről is megbízható információt kapjunk. A kutatás során kiderült, hogy az időhatározó könnyen kerül a mondat élére, a mód- és helyhatározók pedig az ige elé. Az ige mögötti helyzetet a leggyakrabban a célhatározók foglalják el (Csepregi 2015).

- (1) *mǎlqǎtəl miša wǎč-nam mən jeji-l-nat ńul wu-tayə.*
 tegnap Misa város-APR megy.PST.3SG báty-3SG-COM össze lát-INF
 ’Tegnap Misa a városba ment a bátyjával találkozni.’³

Az MTA Nyelvtudományi Intézetében több finnugor nyelvre kiterjedő szórendi kutatás keretében lett a hanti is vizsgálat tárgya, ennek már első eredményei ugyancsak elhangzottak egy konferencián (Asztalos és mtsai 2017). A vizsgálat során kiderült, hogy ige mögötti helyzetbe leginkább a régi információt tartalmazó mondatrészek kerülnek.

Az orosz neutrális mondat szórendje SVO típusú (Dryer 2013). A tranzitív igés neutrális mondatban a topik pozíciójú alany az állítmány előtt áll, a fókusz pozíciójú tárgy pedig mögötte:

- (2a) *Саша принёс мне подарок.*
 Szása hoz.PST.3SG 1SG.DAT ajándék
 ’Szása ajándékot hozott nekem.’

³ Az (1)–(3) mondatok a tanulmány szerzőjétől származnak.

Ha viszont a tárgy kerül topik pozícióba, ez kerül a mondat élére, az alany pedig az ige mögé, a fókusz helyére:

- (2b) *Подарок* *принёс* *Саша.*
ajándék hoz.PST.3SG Szása
'Az ajándékot Szása hozta.'

Intranszítív igés neutrális mondatban az időhatározó a mondat élén, a helyhatározó az ige után áll:

- (3) *Завтра* *я* *поеду* *в* *город.*
holnap 1SG elutazik.PRS.1SG PREP város
'Holnap elutazom a városba.'

Visszatérve a vizsgált anyagra, a szurguti hanti szövegeket olvasva feltűnő, hogy a mondatok szórendje sokszor ellentmond a vártnak, azaz nem igei állítmány zárja a mondatot, hanem az ige után gyakran áll alany, tárgy vagy határozó. Az orosz megfelelőiben ellenben a viszonylag sok igevégű mondat szúr szemet.

Annak érdekében, hogy számszerűsíthessem tapasztalataimat, egy mesét tagmondatokra bontottam, és mind a hanti, mind az orosz változatot elemeztem szórendi szempontból. A mese címe *wōqi panə čewrət* (*A Róka és a nyulak*). A szüzsé ismert az egész Ob-vidéken: a Por és a Mos frátria ellentétéről szól. A mesében a Róka asszony, aki a Por frátria megtestesítője, elpusztítja Nyúl asszonyt, a Mos frátria ösét, gyermekeinek is életére tör, de végül ő maga jár pórul. A mese 182 tagmondatból áll. A hanti és az orosz nyelvű változatban a következő számban fordulnak elő az egyes szórendi típusok:

1. táblázat. Az egyes szórendi típusok előfordulása a hanti és az orosz nyelvű szövegváltozatban

Típus	Előfordulás száma	
	<i>wõqi panə čewrət</i> hantiul	Лиса и Зайцы oroszul
S(O)V	133	118
VS	12	16
VO	4	6
VAdv	14	23
Névszói állítmány	12	16
Hiányos mondat	7	3
Összesen	182	182

A két szöveget összehasonlítva kiderül, hogy a szerkesztők a mondatok szórendjét egymáshoz igazították, azaz meglepően sok azonos szórendű tagmondat fordul elő mindkét szövegben.

2. táblázat. Azonos és különböző szórendű mondatok a hanti és az orosz nyelvű szövegváltozatban

	Azonos szórendű tagmondatok					Különböző szórendű tagmondatok
Típus	S(O)V	VS	VO	VAdv	Névszói állítmány	
Előfordulás száma	114	12	4	10	14	28

Összehasonlítóképpen megvizsgáltam egy azonos számú tagmondatból álló, eredeti szurguti hanti meserészletet is. Az adatközlő idős asszony hanti anyanyelvű, az orosz nyelvet ritkán használja (Csepregi 1998: 74, 76).

3. táblázat. Tagmondatok szórendje egy azonos számú tagmondatból álló szurguti hanti meserészletben

	<i>kat imiyan</i> (Két asszony)					
Típus	S(O)V	VS	VO	VAdv	Névszói állítmány	Hiányos
Előfordulás száma	151	0	0	7	22	2

Nagyobb korpuszon talán árnyaltabb eredmény születne, de elgondolkodtató, hogy a 182 tagmondatból 151 végződik igére, és ebben a részletben egyetlen esetben sem áll alany vagy tárgy az ige után.

A vizsgálandó mese (*A Róka és a Nyulak*) hanti változatát elküldtem három szurguti hanti anyanyelvjárású ismerősömnök, az orosz változatot pedig egy, a szentpétervári egyetemen dolgozó, orosz anyanyelvű ismerősömnök. Arra kértem őket, hogy elsősorban a szórendre vonatkozóan írják meg véleményüket. A három hanti közül ketten válaszoltak, az egyszerűség és az anonimitás kedvéért adatközlőimet Hanti1, Hanti2 és Orosz névvel illetem.

Hanti1 pimi alnyelvjárást beszélő általános iskolai tanítónő, akinek hanti az anyanyelve, de irodalmi munkásságát oroszul fejt ki. Ő abból a harminc mondatból, melyekben az ige után még valamilyen mondatrész áll (VS, VO, VAdv) huszonhárom szórendjét javasolta megváltoztatni. Négy esetben a tárgyat, hét esetben a határozót és tizenegy esetben az alanyt helyezte az ige elé.

Hanti2 sokéves tanítói és újságírói tapasztalattal rendelkező, jugani alnyelvjárású szakember. Ő húsz mondat szórendjét javasolta megváltoztatni. Négy esetben a tárgyat, hat esetben az alanyt és kilenc esetben a határozót tette az ige elé, egy esetben pedig a főnévi igenév tárgyat rakta át az igenevet követő helyről az igenév elé. Hanti2 szerint az idéző mondatokban (pl. '– mondta a Róka') elfogadható a VS szórend. Hanti1 viszont ezeket is SV-re javította, s ebből adódik a különbség a két grammatikalitási ítélet között.

Hanti2 nemcsak a szórendre figyelt, hanem szóvá tett több helyesírási kérdést is, például a magánhangzók hosszúságának következtlen

jelölését. Tartalmi és stilisztikai megjegyzései szintén voltak: kicserélt jónéhány, szerinte oda nem illő szót és kifejezést.

Az orosz anyanyelvű lektor a 118 igevégű mondat közül hatvannak változtatta meg a szórendjét úgy, hogy azok valamilyen másik mondatrésze, elsősorban tárgyra vagy határozóra végződjenek.

A változtatásokat egyetlen, öt tagmondatból álló mondat segítségével illusztrálok. Az alábbiakban közlöm az eredeti hanti és orosz nyelvű mondatot, valamint a javított változatokat, harmadikként pedig glosszázom és magyarra fordítom a mondatot.

(4a) Handybina 2011: 56

Ылэ нэврэмэх Вёқи, нёқ илмэхтэтэх вёллэх йэхэм имил,
 әвөл охтыя пөнтэх, чувәтат әләпты пөнтэх панә йәқә
 пәләкнам чи мән.

(4b) Hanti1

Ылэ нэврэмэх Вёқи, вёллэх йэхэм имил нёқ илмэхтэтэх,
 әвөл охтыя пөнтэх, чувәтат әләпты пөнтэх панә йәқә
 пәләкнам чи мән.

(4c) Hanti2

Вөқи ылэ нэврэмэх, вәллэх йэхэм имил нёқ илмэхтэтэх,
 әвөл өвтыя пәнтэх, чувәтат әләпты лиңктэх панә йәқ
 пәләкнам ти мән.

(5a) Handybina 2011: 57

На землю прыгнула Лиса [с санок], схватила безжизненную
 соседку, на санки положила, снегом сверху припорошила и
 в сторону дома пошла.

(5b) Orosz nyelvi korrektor

Лиса прыгнула на землю [с санок], схватила безжизненную
 соседку, положила на санки, снегом сверху припорошила и
 пошла в сторону дома.

(6) Hanti2 javaslata tagmondatokra bontva, latinbetűs átírással, glosszázva:

(a) *wõqi* *ylə* *newrəm-əɣ*
Róka le ugrik-[PST]3SG

(b) *wäl-təɣ* *jəɣ-əm* *imi-l* *nõq* *ilməɣtə-təɣ*
Van-PTC.NEG válik-PTC.PST asszony-3SG fel emel-[PST]3SG.OBJ

(c) *ăwəl* *owti-j-a* *păn-təɣ*,
szán felszín-EP-LAT helyez-[PST]3SG.OBJ

(d) *čõɣət-at* *äləpti* *liŋk-təɣ*
friss_hó-INS keresztül betakar-[PST]3SG.OBJ

(e) *panə* *jăq* *pälək-nam* *mən*.
és haza fél-APR megy-[PST]3SG

’Leugrott a Róka [a szánról], felkapta az élettelen asszonyt, a szánra tette, friss hóval betakarta, és hazaindult.’

4. táblázat. A tagmondatok szórendjének összevető táblázata

	Eredeti		Javítások		
	Hanti	Orosz	Hanti1	Hanti2	Orosz
1. tagmondat (a)	VS	AdvVS	VS	SV	SVAdv
2. tagmondat (b)	VO	VO	OV	OV	VO
3. tagmondat (c)	AdvV	AdvV	AdvV	AdvV	VAdv
4. tagmondat (d)	AdvV	AdvV	AdvV	AdvV	AdvV
5. tagmondat (e)	AdvV	AdvV	AdvV	AdvV	VAdv

Az eredeti szövegben megegyezik a hanti és az orosz mondat szórendje: az első tagmondatban az ígét az alany követi, a másodikban a tárgy, a többi tagmondat pedig mindkét nyelvben igevégű. Hanti1 elfogadhatónak tartotta az első tagmondat szórendjét, csak a másodikat javította. Hanti2 mind az öt tagmondatot igevégűvé alakította. Az orosz anyanyelvű javító csak a 4. tagmondatot hagyta meg igevégné, az ő változata szerint a többi vagy határozóra, vagy tárgyra végződik.

4. A legkisebb ellenállás törvénye

A kötethez a jekatyerinburgi Uráli Állami Egyetem tanára, T. N. Dmitrieva írt előszót, aki szintén kiemelte a fentebb idézett jegyzetekben is szereplő megállapítást, miszerint a szerkesztők „maximálisan közelítették orosz fordításukat a hanti szöveghez”.⁴ Mit jelent a maximális közelség? A passzív szerkezetek, a kettős szám, a hanti igevonzatok vagy speciális hanti kifejezések szó szerinti fordítása? Erről szó sincs. A szövegben passzív szerkezetek aktív igékkel, a kettős szám többes számmal van fordítva. A *mant pyɣarta* 'engem segíts' orosz megfelelője *мне помогу* 'nekem segíts', a *liw mānil qoras antə tǝjal* 'az öccse ábrázatát nem birtokolja' oroszul *он на братаишку совсем не похож* 'ő egyáltalán nem hasonlít az öccs[é]re'. A hanti névutók követik az alapszót, az orosz előljárószók azonban megelőzik. Mi hát az az egyetlen terület, ahol a két nyelvet közelíteni lehet egymáshoz? A kérdésre a válasz: a szórend, miután a hantiban a nem igevégű, a hantik által beszélt oroszban pedig az igevégű mondatok szaporodnak el. A jelenség nemcsak az Ob-vidéken ismert: a nyelvi kontaktushatások széleskörű vizsgálata megmutatta, hogy legkönnyebben a szórendi mintákat veszik át az egymással kapcsolatba kerülő nyelvek.⁵

⁴ „Максимально приблизили их русский перевод к хантыйскому тексту” (Handybina 2011: 6).

⁵ „[...] word order seems to be the easiest sort of syntactic feature to borrow or to acquire via language shift. This is not surprising when it is considered from the viewpoint of functional congruence: dominant SVO and SOV word order patterns, after all, typically perform the same basic syntactic functionidentification

A szöveg gondozói feltehetőleg számoltak azzal a lehetőséggel is, hogy a könyvet olyanok is kézbe veszik majd, akik egyik vagy másik nyelvet kevésbé ismerik. Ebben az esetben a szöveg megfejtését segítheti, ha hasonló szórendű mondatok állnak egymás mellett. Ilyenkor könnyebb megtalálni az egyes szavak megfelelőit a másik nyelvben, és kikövetkeztetni a jelentésüket. Azzal a következménnyel viszont nem számoltak, hogy mindkét nyelvben nagy számban hoznak létre olyan mondatokat, melyek grammatikalitása legalábbis kérdéses.

5. Nyelvváltozatok a kétnyelvűségben

Fentebb már említettem, hogy a szurguti hantik között ma a hanti egy-nyelvűség elenyésző számban van jelen, az orosz egynyelvűség annál gyakoribb. Tehát a hantiul beszélők szinte mindegyike legalább kétnyelvű, azaz oroszul is tud (akadnak persze hanti–nyenyec–orosz többnyelvűek is). Ma már a gyermekek mindkét nyelvet a szüleiktől sajátítják el, nem akkor tanulnak meg oroszul, amikor iskolába kerülnek. A hanti anyanyelvű szülők által beszélt orosz nyelvváltozat bizonyára tartalmaz hanti vonásokat; témánknál maradva: feltehetőleg több igevégi mondatot, mint amennyit egy orosz anyanyelvű használna. Hasonlóképpen, részben orosz hatásra, a hanti mondatok sem kivétel nélkül igevégiéek. Ezért tipikus példája a hanti–orosz kétnyelvűségnek az idézett kiadvány: az egyébként szakmailag jól képzett szerkesztők megengedhették maguknak, hogy mindkét nyelvben lazán kezeljék a szórendi szabályokat. A nyelvi változás nyilvánvalóan a kisebbségi nyelvet fogja inkább érinteni, tehát a hantiban fognak elszaporodni a nem ígére végződő mondatok, de az orosz nyelvnek a hantik körében beszélt változata is ki van téve annak a hatásnak, mely az SOV irányába tolja a szórendet.

A hanti domináns kétnyelvűek (a balansz és domináns kétnyelvűségről lásd Borbély 2006: 598) által beszélt orosz nyelvváltozat a nyelv minden szintjén őrzi a hanti hatást. A zöngés mássalhangzók helyett

of subject and object by their position relative to each other and to the verb” (Thomason – Kaufman 1988: 55). Köszönöm Gugán Katalinnak, hogy felhívta a figyelmemet erre az idézetre.

zöngétleneket ejtenek: így származik keveredés abból, ha tűzifát (дрова) kérnek és füvet (траву) kapnak. Gyakran eltévesztik a nyelvtani nemeket vagy az igevonzatokat, s ezáltal az orosz speciális változatát használják.

6. Az írásbeliség buktatói

A szórendi problémákon túl, a vizsgált szöveg jól illusztrálja a szurguti hanti nyelv és írásbeliség mai, meglehetősen ellentmondásos helyzetét. Bár a nyelv elsősorban a szóbeliségben használatos, az írásbeliségnek, a nyomtatott szövegnek van presztízse. Éppen ezért e kiadványok jól szolgálhatnak a nyelvmegőrzés, nyelvtervezés, korpusztervezés céljait (lásd Borbély 2006: 603), mindössze azzal van baj, hogy annyi helyesírási változat létezik, ahányan használják a nyelvet írásban.

A szurguti nyelvjárás viszonylag egységes, de a tájszólások között vannak fonetikai különbségek, az olvasók pedig általában csak azt a változatot fogadják el, amelyik pontosan tükrözi saját tájszólásukat. Mindez a *t'* és az *ő* hang jelölésében nyilvánul meg leginkább. A szurguti nyelvjáráson belül a palatális *t'* hang [ty] ejtésének van több variációja: a Pim és a Juganok mentén *t'*-nek, a Tromagan és az Agan mentén palatális *č*-nek ejtik. A „normatív” helyesírás a *t'* (cirill тб) használatát javasolja, de sokan ragaszkodnak a *č*-hez (cirill ч). A szurguti hanti mássalhangzórendszerben is előfordul *č*, de annak ejtése némileg különbözik az orosz ч-től, ezért betűjelén van egy kis fark: ч̣.

A helyzetet bonyolítja, hogy a legújabb hanti helyesírási irányelvek szerint tilos az orosz helyesírásban ismert lágyjel (ь) használata, és a *t'*, *n'*, *l'* palatalitását nem szabad így jelölni. Ugyanis – mondják az újítók – a hantiban nem léteznek lágy mássalhangzók, mely állítás fonetikailag biztosan releváns, csak az egyszeri nyelvhasználó számára nehezen érthető. Éppen ezért erős az ellenállás az ún. „tökéletesített” helyesírással szemben. A palatális mássalhangzókra új jeleket hoztak használatba (ѳ, ѵ, Ѷ), minek révén három olyan új graféma került az ábécébe, melyek idegenségével még sokáig fognak küzdeni az olvasók.

Handybina kötete még az írásreform előtt jelent meg, ezért nála új betűket nem kell keresnünk. Ám mivel a lejegyzés Russzkinszkije

faluban történt, azaz a Tromagan folyó partján, ahol a č-ző tájszólást beszélnek, a t' helyén gyakran ʈ betűt találunk, de nem következetesen mindig azt. Hanti2 ezeket a ʈ-eket ʈ-re cserélte. A másik eltérés a tájszólások között a rövid ǫ ejtésében és jelölésében van, mely tájszólásonként rövid ǣ-val és ǣ-val váltakozik, s az erről szóló viták is állandóak. A fent idézett mondatban szerepel egy szó (ʈʈʈʈʈ), melyet Hanti2 nem ismert fel. Ha helyesen írták volna (čǫǫǫ, azaz ʈǫǫǫ alakban), akkor talán felismerte volna, hogy ez 'frissen hullt hó', de az is lehet, hogy a jugani tájszólásban ez a kifejezés nem használatos.

A tárgyalt kiadvány jól jellemzi az északnyugat-szibériai nyelvi helyzet ellentmondásait: olyan intézmény adta ki, mely az obi-ugor nyelvjárások dokumentálására jött létre, de 2011-ben megszűnt. Az írásbeliség és a hanti kultúra népszerűsítésére jelent meg, de példányszáma mindössze 140 volt. A nyomtatás elvben a nyelvi standardizálás eszköze lenne, de ez a szöveg a „kiegyenlített” szórendű mondatokkal speciális, a hanti–oroszlösönhatás következtében létrejött szubstandardot (Wardhaugh 1995: 28) képvisel.

Irodalom

- Abondolo, Daniel (1999): Khanty. In: Daniel Abondolo: *The Uralic Languages*. Routledge, London–New York. 358–386.
- Asztalos Erika – Gugán Katalin – Mus Nikolett (2017): Uráli VX szórend: nyenyec, hanti és udmurt mondat szerkezeti változatok. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 3*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest–Piliscsaba. 30–62.
- Borbély Anna (2006): Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 595–627.
- Csepregi Márta (1998): *Szurguti osztják chrestomathia*. Studia uraloaltaica supplementum 6. József Attila Tudományegyetem, Szeged.
- Csepregi Márta (2012): Újabb obi-ugrisztikai könyvtermés. *Nyelvtudományi Közlemények* 108. 480–494.

- Csepregi Márta (2015): Célhatározói kiegészítő szórendje. Szurguti hanti. In: Havas és mtsai: *Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa*. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szurguti-hanti/celhatarozoi-kiegeszito-szorendje/pcv-vpc> (Letöltés ideje: 2017. április 28.)
- Csepregi Márta (2017): *Сургутский диалект хантыйского языка*. ОУИПИиР, Ханты-Мансийск.
- Csepregi Márta – Onina, Sofia (2011): Observations of Khanty Identity: the Synya and Surgut Khanty. In: R. Grünthal – M. Kovács (eds): *Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities. Uralica Helsingiensia 5*. Finno-Ugrian Society, Helsinki. 341–358.
- Dryer, Matthew S. (2013): Order of Subject, Object and Verb. In: Dryer, Matthew S. – Haspelmath, Martin (eds): *The World Atlas of Language Structures Online*. Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, Leipzig. <http://wals.info/chapter/81> (Letöltés ideje: 2017. március 1.)
- Хандыбина, О. В. (2011): *Щацем моньцэт. Сказки моей бабушки. Сборник текстов хантыйского фольклора*. Югорский Государственный Университет, Ханты-Мансийск.
- Havas Ferenc – Csepregi Márta – F. Gulyás Nikolett – Németh Szilvia (2015): *Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa*. ELTE Finnugor Tanaszék, Budapest. utdb.elte.hu (Letöltés ideje: 2017. április 28.)
- Каксин, Андрей (2007): *Казымский диалект хантыйского языка*. Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- Lewis, M. Paul – Simons, Gary F. – Fennig, Charles D. (eds) (2015): *Ethnologue: Languages of the World*. SIL International, Dallas (Texas). <http://www.ethnologue.com> (Letöltés ideje: 2017. január 11.)
- Nikolaeva, I. (1999): *Ostyak. Languages of the World/Materials 305*. Lincom Europa, München.
- Pusztay János (2006): *Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finn-ugor népek jelene és jövője 11 pontban*. Teleki László Alapítvány, Budapest. (A Magyarországtudományok könyvtára XXVIII.)
- Schmidt Éva (2001): Архетип архива: размышления о новом типе учреждения и его актуальных проблемах. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 89. 267–280.

- Шмидт, Ева (2008): Указания по языковому центру. In: Рябчи-кова, З. С. – Надь, К. – Дмитриева, Т. Н. (ред.): *С любовью и болю... К 60 летию со дня рождения Евы Шмидт*. Полиграфист, Ханты-Мансийск. 87–101.
- Skribnik, Elena – Koškareva, Natalya (1996): Khanty and Mansi: the Contemporary Linguistic Situation. In: Juha Pentikäinen (ed.): *Shamanism and Northern ecology. Religion and society* 36. Mouton de Gruyter, Berlin–New York. 207–217.
- Thomason, S. G. – Kaufman, T. (1988): *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–Oxford.
- Wardhaugh, Ronald (1995): *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Budapest.

The bucket in a drop

A case study on the linguistic situation of the Surgut Khanty

According to *Ethnologue* (Lewis et al. 2015), the language status of Khanty is „threatened” (Category 6b). Those Khanty who follow a traditional way of life still use their mother tongue and transmit it to the next generation, however, language use is confined to oral communication. Surgut Khanty rarely occurs as the language of writing and publishing, still, the prestige of literacy is high.

In order to illustrate the current situation of the Surgut Khanty dialect, I have examined a Khanty–Russian bilingual text collection (Handybina 2011). This publication contains Khanty tales with Russian translations, however, the Khanty tales had originally been collected in Russian, and were translated into Khanty afterwards. Concerning the morphological features of the texts, both the Russian and the Khanty versions seem to conform to the literary norm of the given language (e. g. nominal declension, verbal aspect, use of grammatical genders in the Russian texts; use of the objective conjugation and passive constructions in the Khanty texts). Yet when it comes to word order, sentences in both languages follow exactly the same word order patterns. Therefore, the word order of these sentences does not follow either the Russian (SVO) or the Khanty (SOV) basic word order. On the one hand, the Khanty tales contain numerous sentences with postverbal objects or adverbials. On the other hand, the Russian texts display a large number of verb-final sentences. As both languages have a rich set of case markers, deviations from the basic word order do not result in ambiguity.

Almost all of the Surgut Khanty are bilingual, and children learn Russian from their parents as well. Presumably, the variant of Russian that is spoken by the Khanty parents features more verb-final sentences than that of monolingual Russians, yet —perhaps owing to Russian

interference— Khanty sentences aren't exceptionlessly verb-final, either. The editors of this volume are highly qualified professionals, and their frequently attestable deviations from the standard word order patterns of both languages must be due to this bilingual background. Comparison of the parallel texts leads to the conclusion that the interference of two languages with relatively free word order leads to a shift in the word order patterns in both languages. Naturally, it is the minority language that undergoes more radical changes as a consequence of interference, still, contact affects Russian as well, that is, leaves a mark on that variant of Russian that is spoken by the Khanty.

Igei kódváltási stratégiák

*Orosz igék, infinitívuszok udmurt mátrixmondatokban*¹

1. Bevezetés

Az udmurtban többféle technika használatos orosz igei jelentések udmurt mátrixmondatokba való átemelésére: az egyik fő módszer az orosz infinitívusz (az orosz ige szótári alakja) használata az udmurt *karĭni* 'tesz', 'csinál' igének és ugyanezen *kar-* tő reflexív *-šk* képzővel ellátott bármely alakjának segítségével, a másik szintén az orosz infinitívusz használata, ám az udmurt *-t* honosító képzővel.

(1) Adatközlő 32

<i>i</i>	<i>vĭžit'</i>	<i>kar-e</i>	<i>niĭ-jz</i>
CONJ _{OR}	túlél.INF.PFV _{OR}	csinál-PRS.3SG	lány-DET
'És a lány túléli.'			

(2) Adatközlő 19

<i>so-len</i>	<i>predraspoložennost'-ez</i>	<i>tože</i>	<i>val</i>	<i>kĭl-jos-tĭ</i>
3SG-GEN	tehetség _{OR} -3SG	PCL _{OR}	van.PST	nyelv-PL-ACC
<i>izučat'-t-inĭ.</i>				
tanul.INF.IPFV _{OR} -NTVZ-INF				
'Neki volt tehetsége is nyelveket tanulni.'				

Tanulmányomban ezt a két stratégiát tervezem bemutatni az udmurt megnyilatkozásokban: kitérek egyrészt a mátrix ige és a honosító szuffixum, másrészt a két udmurt ige (*karĭni* és *kariškĭni*) használata közötti választás mögött meghúzódó lehetséges okokra, például a ref-

¹ A tanulmány az FNN 107793 sz. OTKA/NKFI projekt támogatásával készült. Ezúton köszönöm meg a tanulmány lektorának, Janurik Boglárkának munkáját, hasznos megjegyzéseit, észrevételeit. A fennmaradó esetleges hibákért egyedül a szerzőt terheli a felelősség.

lexív képző szerepére, nyelvjárási meghatározottságra, a honosító képzős alakokkal és a *kar-* tövet alkalmazó szerkezetekkel kapcsolatos attitűdökre, a sztenderd irodalmi nyelvben, egyéb nyelvváltozatokban való használatukra, lehetséges areális hatásokra. Az említett technikákat kölcsönzéstipológiai szempontból is megközelítem, a világ nyelveiben fellelhető hasonló példák említésével, illetve vizsgálom azok besorolását, megítélését a kódváltás/kölcsönzés-skála mentén is. A két stratégián kívül az udmurt mondatba morfológiailag nem illeszkedő, orosz morfológiájú orosz igéket is vizsgálok udmurt megnyilatkozásokban, főként reflexív képzős orosz kódváltások esetén.

Tanulmányomban részletesen foglalkozom azzal is, hogy az orosz infinitívusz aspektuális értékének van-e bármilyen szerepe abban, hogy melyik technikát alkalmazza az adott beszélő orosz igei kifejezések beemelésére az udmurt megnyilatkozásba: állhat-e az udmurt mátrix igés szerkezet és a *-t* képzős ige perfektív és imperfektív orosz infinitívusszal egyaránt. Megvizsgálom, hogy van-e a forrásnyelvi infinitívusznak szerepe az udmurt mondat aspektusképzésében, hogy az udmurt nyelvben grammatikailag kötelezően jelölt aspektuális értékek esetében (pl. múlt idejű habituális kifejezések, lásd Horváth 2015) az aspektus jelölődik-e mind az udmurt ige, mind az orosz infinitívusz aspektualitása által, és hogy mennyire esetleges az infinitívusz kétféle aspektuális formája közötti választás. A kérdéskört elsősorban a perifrasztikus szerkezetre kitérve mutatom be, a *-t* képzős alakokat azonban nem tárgyalom teljes részletességgel.

A habitualitás az udmurtban jelen időben nem, múlt időben viszont grammatikailag kötelezően jelölt, vizsgálata által így összetettebb képet kaphatunk az orosz IPFV/PFV infinitívusz és az udmurt aspektuális jelölőeszközök együttes használatát vezérlő működési elvekről, ezáltal a habitualitás vizsgálata a 'csinál' igével alkotott orosz infinitívuszos szerkezetekben ugyancsak szerves részét képezi a tanulmánynak.

1.1. AZ UDMURT/ORSZ TÖBBNYELVŰSÉG, AZ UDMURT NYELV HELYZETE

Az udmurt nyelv a finnugor nyelvcsalád permi ágába tartozik, legközelebbi nyelvrokonai a komi-zürjének és a permjások. A nyelvet főként az Udmurt Köztársaság területén beszélik, valamint a Mari Köztársas-

ságban, Baskíriában, Tatársztánban, a Kirovi és a Permi területen. Az udmurttal az utóbbi évszázadok során főként a bolgár, a török, a mari, a tatár és az orosz nyelv állt kapcsolatban. Az udmurt–orosz kétnyelvűség kezdetei a távoli múltba nyúlnak vissza: az udmurtok északi csoportjai a 12–13. századtól (Salánki 2007: 57) kerültek kapcsolatba az oroszokkal, ők a 14. század végétől a Moszkvai Nagyfejedelemség fennhatósága alá tartoztak. A déli udmurt csoportok a 13. századtól kezdve tatár fennhatóság alatt álltak egészen Kazany elestéig (1552), ekkor ők is orosz hatalom alá kerültek. A 17. század végén – 18. század elején az udmurtok egyes csoportjai az orosz telepesek és az erőszakos pravoszláv hittérítés elől délebbre menekültek: az ő leszármazottaik a mai tatárföldi udmurtok.

Az udmurt-orosz kétnyelvűség egyre általánosabbá vált a 20. században. Az oktatás nyelve fokozatosan az orosz lett: a folyamat már az 1930-as években elkezdődött (F. Gulyás – Speshilova 2014: 60), aztán az 1960-as években a Szovjetunió oktatási nyelve hivatalosan is az orosz lett, és felerősödtek az asszimilációs folyamatok (Pusztay 2006: 29). Az 1990-es években újra elkezdődött az 1920-as években már elindult, de az 1930-as években megszakadt nyelvtervezési, nyelvújítási folyamat, az udmurt pedig 2001-ben az orosz melletti hivatalos nyelvvé vált: ekkor fogadták el ugyanis az Udmurt Köztársaság nyelvtörvényét, melyről már az 1994-es alkotmányban is szó esett (Zamyatin 2014: 95).² Elméletileg tehát használni lehetne az udmurtot hivatalos szinteken is, de a gyakorlatban mégsem ez a jellemző (Salánki 2007: 56).

Salánki (2007: 81–85) szerint a mostani legidősebb generáció az első ténylegesen kétnyelvű nemzedék (az ő szülei még nem feltétlenül tudtak oroszul), és az udmurt beszélőközösség, különösen a fiatalabb generáció már majdnem kizárólagosan kétnyelvűnek tekinthető. A magukat udmurnak vallók közül nem mindenki beszéli a nyelvet, az udmurt nyelv beszélőinek száma pedig fokozatosan csökken (2002-ben például 463 837 beszélő, 2010-ben 324 338 beszélő), így veszélyeztetett nyelvnek számít (lásd VPN 2002; ELCat/ELP; Moseley 2010; Lewis – Simons – Fennig 2016).

² A cirill betűs neveket a magyar nyelvi gyakorlatnak megfelelően közlöm, kivéve, ha a szerző latin betűs művét idézem. Ez utóbbi esetben meghagyom a szerző által megadott átírási módot.

1.2. A HABITUALITÁS FOGALMA

Nem célom a habituális aspektus fogalmának részletes kifejtése, ellenben röviden összefoglalom, mit vizsgál tanulmányom habituális eseményként.

A habituális funkciót Dahl szerint könnyebb úgy megragadni, ha kijelentjük, mit *nem* lehet habituálisnak tartani (Dahl 1985: 97), a habitualitás kategorizációja során azonban a szakirodalomban általában két fogalmat említenek: a karakterisztikusságot és a többszoriséget. Mindkét esetben felmerülnek problémák is: egyrészt nem feltétlenül lehet nyelvészeti eszközökkel a nem karakterisztikus és a karakterisztikus eseményeket egymástól elhatárolni (lásd Comrie 1976: 28), valamint a gnómius eseményeket (pl. generikus események) és a szintén karakterisztikus, ám nem gnómius habituális eseményeket sem. Szintén nehézséget okozhat a többszöri események időkeretének zárt-sága, illetve nyitottsága, a határozott számú ismétlődések besorolása, valamint az egy eseményen belüli mikroesemény-ismétlődés és a külön időszerkezettel rendelkező ismétlődések egymástól való elhatárolása (lásd pl. Bertinetto – Lenci 2012), mivel ezeknél szintén határesetekkel is számolhatunk.

Egyes kutatók (Bybee – Perkins – Pagliuca 1994; Bertinetto – Lenci 2012; LeBlanc 2010) kizárólag a többszöri eseményeket tartják habituálisnak, mások viszont (pl. Comrie 1976; Mønnesland 1984) a statikus, nem ismétlődő eseményeket is (utóbbiakat karakterisztikusságuk miatt). Jelen tanulmányban a több külön időpontban is megtörtént, egy adott időszakra jellemző eseményeket (pl. „János minden hétvégén meglátogatja a nagymamáját.”) tárgyalom habituális eseményekként, melyeknél az ismétlődések nem egy időszerkezeten belüliek, tehát nem „János tegnap öt órákor kitartóan kopogtatott az ajtón”-típusúak (lásd Bertinetto – Lenci 2012: 852), számuk pedig nincs korlátozva. A habitualitást skaláris fogalomként leírókkal (lásd Mønnesland 1984; Bertinetto – Lenci 2012) egyetértve az alacsony fokú gyakoriságot kifejező adverbiumokkal (‘ritkán’, ‘néha’, sőt: ‘soha’) alkotott mondatokat is habituálisnak tekintem.

2. A kutatás módszertana, a felhasznált nyelvi anyag

2.1. NYELVI KORPUSZ

A nyelvi példák, statisztikák a következő forrásokból származnak:

- Udmurt elektronikus korpusz (a továbbiakban: UdmCorp.), blogszövegek (160 000 token, 2011–2015).
- Blogszövegek (UdmCorp2.), (40 000 token).
- Beszermán elektronikus korpusz (a továbbiakban: BesCorp.), (65 000 token)
- Félig strukturált interjúk, lásd Udmurtia: Izsevszk, Aleksandrovo, 2015.

A blogszövegek azért bizonyulnak jó választásnak az adott nyelvi elemek vizsgálatához, mert nyelvezetük általában elég közel áll a beszélt köznyelvi udmurthoz, ahol e szerkezeteket általánosabban használják, mint az irodalmi nyelvben.

A blogszövegekből vett nyelvi példákat, illetve az interjúk szövegét latin betűs finnugor átirással közlöm; a blogszövegek esetében az esetleges helyesírási pontatlanságokat (pl. a megelőző mássalhangzó kémenységét jelző *ü*-ről hiányzó pontokat) nem vettem figyelembe az átirásnál. A latin átirással közölt, valamely szótárból, tanulmányból vett példákat változtatás nélkül közlöm.

2.2. A VILÁG NYELVEIBEN ELŐFORDULÓ HASONLÓ STRATÉGIÁK ÉS OSZTÁLYOZÁSUK SZEMPONTJAI: KÖLCSÖNZÉSTIPOLÓGIA ÉS KÓDVÁLTÁS/KÖLCSÖNZÉS-KONTINUUM

A 'csinál' jelentésű mátrix ige használata idegen nyelvi igék beemelésére alkalmazott stratégiaként nem nyelvspecifikus sajátossága az udmurt nyelvnek, számos más nyelv is él vele, köztük a bengáli, az üzbég, a perzsa, a japán és a szarnami (lásd pl. Muysken 2000: 185; Wichmann – Wohlgemuth 2005: 3–4), hiszen a világ nyelveiben a 'csinál'-parafrázist leggyakrabban a kölcsönszavak adott nyelvbe való integrálására használják (Wichmann – Wohlgemuth 2005: 2). A szerkezet egy vendégnyelvi igéből/főnévi igenéből áll, melyhez egy 'csinál, tesz' jelentésű célnyelvi ige társul. Például a japánban a *su ru* 'csinál'

ige kombinálódhat angol igékkel (lásd Winford 2010: 174; Muysken 2000: 196), a szarnamiban pedig a mátrix nyelvi *kare* 'csinál' ige kapcsolódik holland igékhez, általában ige-tövekhez, de egyes esetekben holland infinitív alakokhoz is:

- (3) szarnami (Muysken 2000: 201, glosszázás tőlem)

<i>opgeven</i>	<i>kare</i>
felad:INF _{HOL}	csinál _{SZARN}
'felad'	

A szerkezet mátrix nyelvi igéjének megnevezésére sokféle kifejezést használ a szakirodalom: „light verb” (Wichmann – Wohlgemuth 2005; Wohlgemuth 2009) „auxiliary” (Fattakhova – Mingazova 2015), „helping verb”, „matrix verb”, „native helping verb”, „native auxiliary” (Muysken 2000). Magát a szerkezetet például Muysken (2000: 184, 197) mint a 'kétnyelvű igék' („bilingual verb”) egy típusát vagy 'összetett igt' („compound verb”) említi. Winford használja a „native verb” kifejezést is a szerkezet mátrix nyelvi igéjének megnevezésére (Winford 2010), habár hozzáteszi, hogy a legszerencsésebb választás szerint a „helping verb” (Winford 2010: 185). A segédige terminussal kapcsolatban számos kategorizációs és terminológiai probléma merül fel (Heine 1993: 4–8; Anderson 2006: 4): egyes szerzők meghatározásában a segédige a TAM-kategóriával áll összefüggésben, mások tágabban értelmezik a segédigei terminust (lásd pl. Heine 1993: 4–8, 16–24). Általánosabban elfogadott az a feltételezett tulajdonságuk, hogy valahol a lexikális jelentésű ige és az affixum/partikula kontinuumon belül helyezkednek el, és grammatikalizációjuk fokától függően kisebb-nagyobb mértékben elhomályosult a lexikális jelentésük az adott környezetben (Anderson 2006: 6; Heine 1993: 20–21, 53–66). Az udmurt *kar-* tövű igékkel alkotott orosz infinitívuszos szerkezetek udmurt igéjének lexikális jelentése is háttérbe szorul az adott szerkezetekben, viszont nem vesz fel az ige aspektuális, modális vagy időbeliséget kifejező funkciót: egyetlen funkciója az adott vendégnyelvi infinitívusz integrálása az udmurt bázisnyelvbe/mátrixnyelvbe. Jelen dolgozatban a kódváltás terminusai közül vett 'mátrix ige' elnevezés (lásd pl. Muysken 2000: 197) tűnik a leginkább problémamentesnek, illetve

a legkevésbé megkérdőjelezhetőnek a vendégnyelvi infinitívusznak a megnyilatkozás bázisnyelvébe (a bázisnyelv/mátrixnyelv meghatározásának problémáival kapcsolatban lásd pl. Muysken 2000: 64–69; Myers-Scotton 2002: 59–69; Kovács 2001: 64–65; Halmari 1997: 19–21) való beemelésre szolgáló ige jelölésére.

Azokban az esetekben, amikor a bázisnyelvi inflexiók morfémaik nem bázisnyelvi igén jelennek meg, de nem is kapcsolódnak közvetlenül a vendégnyelvi igéhez, hanem a nyelv valamiféle képzőt is alkalmaz, a mátrix nyelvi képzővel ellátott alakokra szintén különböző elnevezések használatosak: például ’adaptált tő’ (Muysken 2000: 191) vagy ’indirekt beillesztés’ (Wichmann – Wohlgemuth 2005: 6–7). A képző Wichmann és Wohlgemuth szerint lehet specifikusan vendégnyelvi igék beillesztésére alakult képző, vagy olyan képző, melynek egyéb funkciói mellett jelent meg ez a funkciója. Az udmurt esetében utóbbiról van szó: a *-t* képzőnek számos funkciója van, például kauzatív, faktitív, mozzanatos, miután ez a permi képző több különböző finnugor szuffixum egybeesése (Bartens 2000: 288–291). Az udmurtban tehát az említett funkciókon kívül kifejlődött egy további szerepkör is: az orosz vendégnyelvi igék meghonosítása. Igéken kívül kapcsolódhat orosz főnevekhez is, belőlük képezve aztán igét.

(4) Adatközlő 32

<i>peregovorj</i>	<i>po</i>	<i>telefonu</i>	<i>zakaz-t-i-z</i>	<i>kuspal-j</i>
hívás:PL _{OR}	PREP _{OR}	telefon:DAT _{OR}	rendelés _{OR} -NTVZ-PST-3SG	házastárs-1SG

‘A férjem a telefonközponton keresztül telefonált.’

A képzőre ugyanakkor Wohlgemuth besorolását tekintve (2009: 93–99) nem feltétlenül alkalmazható a főnévből igét képző affixum megnevezés („verbalizer”), és a kizárólagosan forrásnyelvi igék integrálására („distinct loan verb marker”) használt képző is csak akkor, ha az egyéb funkciókat betöltő *-t* képzőtől teljesen elhatárolva külön képzőnek tekintjük azt. Jelen dolgozatban ezek mellett nem is kauzatív/faktitív képzőként (honosító képzőként való használatukra vonatkozóan lásd pl. Wohlgemuth 2009: 97–98) hivatkozom a *-t* képzőre, hanem az általános honosító képző (NTVZ) kifejezést alkalmazom, hiszen e morfémaik

funkciója az orosz infinitívuszok udmurt megnyilatkozásokban történő használatának lehetővé tétele.

A honosító képzők különböző vendégnyelvi szóalakokhoz járulhatnak a világ nyelveiben: az udmurtban például az orosz ige infinitívuszi alakjához, de említhetők a jakut nyelv orosz jövevényszavai is, ahol az egyes számú imperatívuszi alakhoz társulnak.

- (5) jakut (Malchukov 2003: 239; idézi Wohlgemuth 2009: 97)

mehaj-daa-

zavar-VBLZ

'zavar'

< orosz *mešaj-* IMP.SG alak a *mešat'* 'zavar' szóból

Nem egyértelmű maguknak a szerkezeteknek és a honosító képzős alakoknak a kódváltás/kölcsönzés-kontinuumban való elhelyezése sem, Muysken (2000) például a „code mixing” kategóriába sorolja őket. Wichmann és Wohlgemuth említi mindkét stratégiát (2005), ám ők elsősorban a különböző alakok morfológiai megformáltságának tipológiai tanulságait kutatják (ez alapján a 'csinál'-szerkezet „light verb”-stratégia, a képzős megoldás pedig „indirect insertion”). A kódváltás/kölcsönzés-skála helyett a kölcsönzés és az alkalmi kölcsönzés megkülönböztetése kerül szóba tanulmányukban, ám a kölcsönzéstipológiai vizsgálatok során ezt a megkülönböztetést – felmerülő klasszifikációs problémák miatt – nem veszik figyelembe. Az udmurt szerkezetet és a honosító képzős igét az ige-kölcsönzések közé szokták sorolni a szakirodalomban (lásd pl. Usacheva – Biryuk 2016; Csúcs 1990; Salánki 2008). Salánki (2008: 182) azon szerkezeteket, amelyeknek nincs udmurt megfelelőjük, kölcsönzéseknek, míg azokat, amelyeknél a létező udmurt megfelelő helyett használják a szerkezetet, alkalmi kölcsönzéseknek tekinti. A témáról bővebben lesz szó a 7. fejezetben, a dolgozat soron következő részeiben kifejtett tanulságok összességében.

Léteznek olyan nyelvek, melyek (az udmurthoz hasonlóan) mind az igei szuffixumot, mind pedig a 'csinál'-szerkezetet alkalmazzák ugyanazon nyelv igéinek átvételére, úgymint a jakut (<orosz) (Wichmann – Wohlgemuth 2005: 4, 7). A jelenség nem ritka a világ nyelveiben:

Wohlgemuth kutatásai alapján 352 nyelvből legalább 66 (18,66%) használ kettő vagy több stratégiát forrásnyelvi igék beemeléseire, ebből minimum 17 valamely mátrix igés stratégiát („light verb strategy”) a honosító képzős átvétellel kombinálva, habár az egyféle stratégiát használó nyelvek mégiscsak többségben vannak (73,3%) (Wohlgemuth 2009: 147–149). A nyelvek egy részénél a különböző szinkrón állapotokban egyszerre csak egy produktív technika létezett, melyek időben váltották egymást, egy részük viszont ugyanazon szinkrón állapotban alkalmaz egyszerre többféle technikát produktív módon. Utóbbi esetben többféle ok is állhat a háttérben, így például lehetséges, hogy az adott nyelv (Wichmann – Wohlgemuth 2005: 11–12):

- más elemeket alkalmaz más-más forrásnyelvek esetében (lásd pl. a német, holland és dán nyelv angol, illetve újlatin jövevényszavait) (Wichmann – Wohlgemuth 2005: 11);
- ugyanannak a forrásnyelvnek a szavait különféle módon emeli be a nyelvbe: egyes igék esetében csak az egyik, más igék esetében csak a másik stratégiát alkalmazza (pl. a karjalai nyelv az orosz *-Ij-* tövű igéket a *-č* képző segítségével veszi át magánhangzóval kezdődő toldalék előtt, illetve a nem *-Ij-* tövű igék közül az intranszitiv és/vagy reflexív igéket, a többi igét pedig általánosan képző nélkül) (Wichmann – Wohlgemuth 2005; Pugh 1999: 120–126);
- ugyanannak a nyelvnek a szavait különféle módon emeli be a nyelvbe, akár ugyanarra az igére is lehet többféle stratégiát alkalmazni (pl. a spanyol és a görög nyelv angol eredetű igéi esetében).

Az udmurt a harmadik típusba tartozik, hiszen ugyanazok az orosz igék infinitívuszi alakban mind képzővel, mind ’csinál’-szerkezettel beilleszthetők az udmurt megnyilatkozásokba. Wichmann és Wohlgemuth (2005: 6) a manange nyelv kapcsán megemlíti, hogy ilyen esetekben nem mindig tisztázható könnyen és egyértelműen a különböző stratégiák közötti funkciómegoszlás alapja, illetve miért használ egyszerre több adaptációs technikát az adott nyelv. Az udmurt esetében ugyancsak felmerül kérdésként, hogy esetleges-e a két technika használata, s mi lehet a két technika közötti funkciómegoszlás. A következőkben a funkciómegoszlás lehetséges okaira keresem a választ

először a perifrasztikus szerkezet és a *-t* képzős igék viszonylatában (lásd 4. fejezet), később pedig (lásd 5. fejezet) a perifrasztikus szerkezet *kar-* tövének reflexív képző nélküli és reflexív képzős alakja szempontjából.

3. $\text{INF}_{\text{OR}} + -t$ honosító képző vs. $\text{INF}_{\text{OR} + \text{UDM}} V(\text{kar-})$?

3.1. TERÜLETI MEGOSZLÁS

A *-t* képzős és a *karinj/kariškinj* mátrix igével alkotott szerkezet használata között a szakirodalom alapján (pl. Salánki 2008, 2015) megfigyelhető területi különbség a következő: míg utóbbit inkább a déli nyelvterületen, előbbit főként északon (vagy a középső nyelvjárási területen, lásd Edygarova 2014: 395) használják.³ A jelenség Salánki (2015: 259) szerint azzal áll összefüggésben, hogy az északi udmurt területekre hosszabb és intenzívebb orosz kontaktushatás jellemző, állítása alátámasztására Wichmann és Wohlgemuth elméletét hozva fel. Wichmann és Wohlgemuth szerint ugyanis az, hogy az adott nyelv milyen integrációs technikát alkalmaz az adott vendégnyelvi kifejezések integrálására, összefüggésben áll a beszélők forrásnyelvvél való kapcsolatának mértékével. Az integrációs hierarchiasor tehát szerintük: 'light verb-stratégia' ('csinál'-szerkezetek) < 'indirekt beillesztés' (átvétel valamiféle honosító képzővel) < 'direkt beillesztés' (puszta igeő átvétele) (Wichmann – Wohlgemuth 2005: 12). Elméletük alapján a legkevésbé a vendégnyelvbe integrálódott alakok az udmurt $\text{INF}_{\text{OR} + \text{UDM}} V(\text{kar-})$ -szerkezethez hasonló 'csinál'-szerkezetek, a képzős alakok viszont – amilyenek például az orosz infinitívuszhoz járuló udmurt *-t* képzős alakok – nagyobb mértékű integrációra utalnak. A meglévő formális különbségek az adott nyelvben az igék integ-

³ A nyelvjárások közül a beszermán rendelkezik elektronikus korpusssal, amiben a 'csinál'-szerkezetre adódott példa (65 ezer tokennyi korpuszban 313 token), honosító képzős orosz infinitívuszra nem, így a beszermán nyelvjárásban ez a szerkezet szintén gyakorinak tűnik. Bár e nyelvjárás beszélői Észak-Udmurtiában élnek, nem tartoznak az északi (sem a középső, déli vagy szélsőséges déli) nyelvjárascsoport alnyelvjárásai közé, hanem külön nyelvjárást alkotnak (lásd pl. Kozmács 2008: 46), így a képzős alakok ritkább használata nem mond ellent a fenti megállapításnak.

rálásában végső soron pedig kapcsolatban állhatnak a kétnyelvűség fokával, valamint a forrásnyelv(ek)kel való kontaktushatás intenzitásával is (Wichmann – Wohlgemuth 2005: 15).

Boumans a marokkói arab/holland, illetve marokkói arab/francia, de egyéb arab dialektusok (például máltai arab) kódváltásainak különbségeiből kiindulva fogalmazza meg állításait a 'csinál'-szerkezet használatával kapcsolatban különböző nyelvi környezetben. Úgy gondolja, általánosan kijelenthető, hogy a kontaktushatás intenzitása és a morfológiai, fonológiai integrálódás foka között fordított arányosság áll fenn: minél intenzívebb a kontaktus, annál kisebb mértékű az integrálódás. A 'csinál'-szerkezetet Boumans intenzív kontaktushatás esetében fennálló kódváltási stratégiaként kezeli, mely szerint különösen jellemző a modern ipari társadalmak bevándorlóinak kétnyelvűségi gyakorlatára (Boumans 1998: 369–370).

Míg Boumans kijelenti, hogy az integrálódás foka és a nyelvi kontaktusok intenzitása között fordított arányosság áll fenn, a Wichmann és Wohlgemuth által óvatosan sugallt következtetések épp ellentétesnek értelmezhetők. A két elmélet között felfedezhető ellentét háttérben részben az állhat, hogy míg Wichmann és Wohlgemuth történeti szempontból és mint jövevényyszó-integrálódási stratégia tekint a perifrastikus szerkezetre és a képzős átvételre, addig Boumans kódváltási stratégiaként értelmezi a 'csinál'-szerkezetet, és behatároltabb kétnyelvűségi helyzetben vizsgálja azt (Boumans 1998: 369). Bár mindkét szövegben említik az intenzitást, a jelenség jóval nagyobb szerepet kap Boumans elméletében: Wichmann és Wohlgemuth ugyanis első sorban szerkezeti szempontokra és az integrálódás fokára koncentrál, a kontaktushatás intenzitásával kapcsolatban óvatos feltételezéseket fogalmazva meg.

Ahogy látjuk, az intenzitás (a kontaktushatás mértéke mellett) kevésbé egyértelműen értelmezhető kategória, mint akár a szerkezeti integrálódás foka, de például problémás a különböző nyelvek kontaktushelyzetének összevetése is az intenzitás szempontjából. Emellett nem feltétlen hozható kapcsolatba a kontaktushatás időtartamával sem. Az északi udmurt nyelvjárások és az orosz közötti kontaktus esetében ugyanakkor valószínűleg egyszerre fennáll mindkettő, miután hosszabb ideig tartó és egyben intenzív kétnyelvűségi helyzetről van

szó (lásd pl. Salánki 2015: 259). Mindezen túl feltételezhető még, hogy az északi nyelvjárások esetében jellemzően nagyobb, a déliek esetén pedig kisebb az orosz infinitívuszok szerkezeti integrálódása.

Még egy oka lehet azonban annak, hogy a déli udmurt nyelvjárásokban gyakori a perifrasztikus szerkezet használata: a déli nyelvjárásokkal kapcsolatban lévő tatár nyelvben szintén használatos a 'csi-nál'-szerkezet (Fattakhova – Mingazova 2015: 305; Wohlgemuth 2009: 344), így (bár a technika általános a világ nyelveiben) az is elképzelhető, hogy valamiféle areális kapcsolat állhat a szerkezet használatának hátterében.

Az információáramlás gyorsulása, a nagyvárosokba költözés, vagy akár az irodalmi nyelv hatása miatt a nyelvjárási különbségek az utóbbi évtizedekben kezdenek elmosódni, ezért aztán egyéb tényezők mellett emiatt is lehetséges, hogy például északi nyelvjárást beszélő emberek ugyancsak gyakrabban használják a perifrasztikus szerkezetet. Statisztikai elemzés megvalósításához nagyobb mennyiségű mai beszélt nyelvi korpusz feldolgozására lenne szükség az összes nyelvjárási területről, ám (részben a különböző nyelvjárást beszélő adatközlők megnyilatkozásai alapján) óvatosan az is feltételezhető, hogy inkább tendenciáról beszélünk a képzős alakok és a perifrasztikus szerkezetek használata kapcsán.

3.2. $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{-}t$ HONOSÍTÓ KÉPZŐ VS. $\text{INF}_{\text{OR}+} \text{V}(\text{KAR-})_{\text{UDM}}$:

NYELVI NORMA ÉS ATTITÚDOK

Ugyanazon orosz infinitívusz a blogszövegekben egyaránt megjelenhet $-t$ képzővel és $\text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezettel, akár ugyanazon bekezdésen belül is. Úgy tűnik tehát, hogy akadnak olyan udmurt nyelvi beszélők, akik felváltva használják a két módszert, talán stilisztikai megfontolásból (az ismétlés elkerülésére), de az is elképzelhető, hogy egyeseknél teljesen automatikus mindkettő használata.

(6) UdmCorp.

«Žarit'	kar-ono-a »,	-jua-šk-o.	Kivalt-i-z	jjr-jn-iz.
süt:INF.IPFV _{OR}	csinál-PTCP-PCL	kérdez-PRS-1SG	irányít-PST-3SG	fej-INS-3SG
«Yes,»	-šuj-sa	sult-i	plita	dorj
igen _{ANG}	mond-CVB	feláll-PST.1SG	sütő _{OR}	felé.ILL
			süt:INF.IPFV _{OR}	-NTVZ-INF

’Megsüsssem? – kérdezem. A fejével intett. Igen – mondtam és felálltam, odamentem a sütőhöz sütni.’

Egy attitűdvizsgálat (Salánki 2008; Salánki 2015: 259–262) eredményei szerint az adatközlők alapvetően negatívan viszonyulnak mindkét stratégiához és tekintélyes részük mindkettőt agrammatikusnak tartotta, a kétféle stratégia megítélését összehasonlítva azonban adódtak különbségek is. A stigmatizáltság mértéke függ magától a szótól is: a mindennapos cselekvéseket kifejező igék orosz nyelvből való átemelése kevésbé elfogadott, mint azon kifejezéseké, melyek jelentésüket tekintve specifikusabbak. Salánki (2008; 2015) kérdőíves vizsgálatában olyan $-t$ képzős orosz infinitívuszi alakok és $\text{INF}_{\text{OR}} + v(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezetek megítélésére kérdezett rá, melyeknek létezik udmurt megfelelőjük. Egy mondatminősítő feladat során arra a következtetésre jutott, hogy az $\text{INF}_{\text{OR}} + v(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezet elfogadottsága összességében némileg nagyobb a fiatalabb adatközlőknél, ám adatközlői közül csak a fővárosban, Izsevszkben lakók fogadták ezt el nagyobb arányban, mint 50%. Egy másik feladatban az orosz kölcsönigés formák közül az igeképzős stratégiát szinte teljesen elutasították az adatközlők, az $\text{INF}_{\text{OR}} + v(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezet elfogadottsága pedig fordított arányban állt az adatközlők életkorával: minél fiatalabb volt az adatközlő, annál nagyobb volt a szerkezet elfogadottságának mértéke. Salánki a területi megoszlást tekintve kiemeli, hogy különösen az északi nyelvjárási területről származó adatközlők részesítették előnyben a ’csinál’-szerkezetes megoldást, illetve hogy a kölcsönigés szerkezetek használatának elutasítói között nagyobb számmal vannak déli nyelvjárási beszélők.

Edygarova (2014: 395) az $\text{INF}_{\text{OR}} + v(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezeteket a nyelvi sztenderd részének, míg a $-t$ képzős orosz infinitívuszt tartalmazó honosító képzős igéket vernakuláris változatnak tartja. Az ő megállapításai (2014), illetve Salánki vizsgálata (2008; 2015) alapján a nyelvben régebb óta jelenlévőnek tartott, hosszabb kontaktushatást tükröző honosító képzős alakok stigmatizáltabbak lehetnek, valamint nem részei a nyelvi sztenderdnek. Az integrációs hierarchiában kisebb integrációs fokot tükröző (Wichmann – Wohlgemuth 2005: 12, lásd 4.1. pont) ’csinál’-szerkezetek viszont a nyelvi sztenderd részének tűnnek,

és még azon nyelvterület (az északi nyelvjárásterület) beszélői körében is elfogadottabbak lehetnek, amelyre a szakirodalom a képzős stratégia használatát tartja a leginkább jellemzőnek.

3.3. $\text{INF}_{\text{OR}+} \text{V}(\text{KAR-})_{\text{UDM}}$ VAGY $\text{INF}_{\text{OR}} + -T$ HONOSÍTÓ KÉPZŐ: ASPEKTUÁLIS FORMA, ASPEKTUÁLIS SZEREP

Azokban a szerkezetekben, melyekben az udmurt *karinj/kariškinj* követi az orosz infinitívuszi alakot, a mátrix ige elveszíti eredeti lexikális jelentését, és egyetlen szerepe az lesz, hogy integrálja az orosz igei jelentést, az orosz infinitívuszi alakot a mondatba. Az orosz infinitívusz adja az igei jelentést, nem járul hozzá semmiféle toldalék, míg az udmurt mátrix igéhez kapcsolódhatnak szabadon képzők, jelek, ragok, minek révén kifejezhet módot, időt és aspektust is. Ez utóbbi nagy jelentőséggel bír, különösen, hogy orosz infinitívusz szerepel a szerkezetben: ellentétben a világ nyelveiben található sok más hasonló, 'csinál' mátrix igét tartalmazó szerkezettel, az orosz infinitívusznak általában van perfektív vagy imperfektív aspektuális értéke, ugyanahhoz a lexikai jelentéshez pedig gyakran egy perfektív és egy imperfektív alak kapcsolódik, „aspektuális párt” alkotva. Akadnak úgynevezett biaspektuális igék is, melyek nem fejeznek ki jelölt módon aspektust, és különböző aspektuális kontextusokban vagy imperfektívként, vagy perfektívként realizálódnak (Janda et al. 2013: 1). Ezek azonban ritkébbak, az elektronikus udmurt korpusz általam vizsgált anyagában összesen négy példa akadt rájuk (*kriřikovat'* – 'kritizál', *lunatit'* – 'alvajár', *instagrammit'* – 'instagramozik' és *reklamirovat'* – 'hirdet').

Az udmurt nyelvnek nincs ilyen tulajdonsága: míg az orosz ige-rendszer az aspektus által erősen meghatározott (Borras – Christian 1971: 117), az udmurtban a mondat aspektuális értéke jobban függ annak egyéb összetevőitől, az aspektus nincs feltétlenül az ige jelölve. Ha pedig jelölt, akkor nem ugyanannak az igeének az imperfektív vagy perfektív párjával, hanem frekventatív szuffixummal (*-l(V)/-l'la*), különböző összetett múlt időkkal, grammatikalizálódott határozói igeneves szerkezetekkel (lásd Horváth 2013; Chaidze 1967; Kelmakov 1975; Zaguljaeva 1986; Karakulova 1997; Leinonen – Vilks 2000; Horváth 2015); azaz az udmurtban nincsenek „aspektuális ige-párok”.

Az ok tehát, amiért ezek a szerkezetek aspektuális szempontból is érdekesek lehetnek, az orosz aspektuális rendszer „igepárjaiban” keresendő: elméletileg lehetséges az is, hogy az udmurt nyelvi beszélő mindig az egyik (mindig csak a perfektív vagy mindig csak az imperfektív) orosz alakot emelné be az udmurt mondatba automatikusan, tekintet nélkül azok aspektuális értékére, illetve a mátrix nyelvi mondat aspektuális értékére. Az is előfordulhatna, hogy az egyik stratégia esetén mind az imperfektív, mind a perfektív orosz infinitívusz használatos, de a másik esetében automatizálódik a használat, és mindig csak az egyik aspektuális forma használatos, azonban ez, ahogy látni fogjuk, nem így történik.

Jelen fejezetben tehát az IPFV/PFV orosz infinitívuszok használatát vizsgálom a két stratégia esetén, valamint a következő, az aspektuális formák használatának következetességére vonatkozó kérdéseket elsősorban a perifrasztikus szerkezetekre vonatkozóan: vajon imperfektív aspektuális mondatokban mindig imperfektív, perfektív aspektuális értékűekben pedig perfektív vendégnyelvi infinitívuszt használnak az udmurt anyanyelvi beszélők? Mi történik például az udmurt nyelvben grammatikailag kötelezően jelölt aspektuális funkciók esetében: milyen hatással van az udmurt aspektuális értékek jelöltségi fokára az orosz infinitívusz aktuálisan használt aspektuális formája? És végezetül: mi történik, ha egy bizonyos funkció esetén különbségek mutatkoznak a két nyelv aspektuális rendszerében?

3.3.1. IPFV/PFV INF^{OR} + -t honosító képző

és IPFV/PFV INF^{OR+} V(kar-)_{UDM}

Az UdmCorp. (illetve az interjúk) példái alapján az udmurt INF^{OR+} + v(kar-)_{UDM}-szerkezetekben egyaránt használható imperfektív és perfektív orosz infinitívusz.

A nyelvi adatok között ugyanannak az orosz igének az imperfektív és perfektív aspektuális párját egyaránt megtaláljuk infinitívuszi alakban, így a következő két példában (7–8) a *zakazivat*:IPFV – *zakazat*:PFV ’rendel’ igepárt. Mint láthatjuk, itt az orosz infinitívusz aspektusa megfelel az udmurt mondat aspektuális értékének.

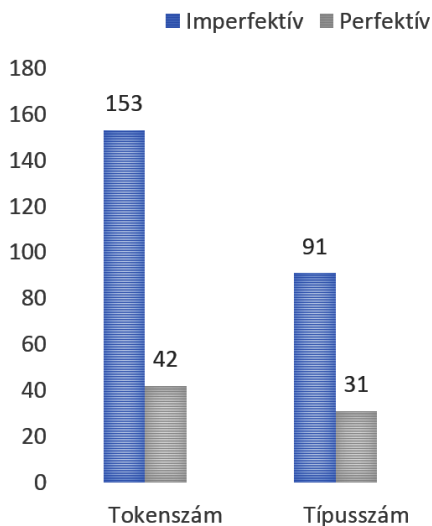
A következő példa (7) jelen idejű habituális aspektuális értéket fejez ki: a beszédkörnyezetből kiderül, hogy a beszélő egy iskolában

dolgozik, ahol több kollégájával együtt többek között az a feladatuk, hogy ételalapanyagokat rendeljenek a diákoknak. A mondatba beemelt orosz infinitívusz az orosz ige imperfektív aspektuális formája. A cselekvés nem egyszeri, hanem szokásos: egy adott időszakra jellemző, karakterisztikus, többszöriséget kifejező habituális cselekvés.

(7) Adatközlő 32

<i>produktj</i>	<i>zakazivat'</i>	<i>kar-išk-om</i>
termék:PL _{OR}	rendel:INF.IPFV _{OR}	csinál-PRS-1PL

'Termékeket rendelünk.'

1. ábra. Az orosz infinitívusz tokenjeinek és típusainak aspektuális értéke, valamint azok száma az orosz infinitívusz + *karinj/kariškinj* szerkezetekben (UdmCorp.)

Ugyanezen orosz igeinek a perfektív aspektuális párja megtalálható az UdmCorp.-ban, ahol a mondat aspektuális értéke nem habituális, nem is imperfektív, hanem perfektív telikus, tehát egyszeri esemény, s ennek megfelelően az orosz igepár perfektív tagja használatos a szerkezetben.

(8) UdmCorp.

<i>mon</i>	<i>zakazat' kar-i</i>	<i>zjret-en</i>	<i>tabań</i>
1SG rendel:INF.PFV _{OR}	csinál-PST.1SG	züret-INS	tabany

‘Tabanyt [udmurt palacsinta] rendeltem zürettel [szósz tejből, tojásból és lisztből].’

Felmerül a kérdés, hogy ténylegesen ugyanazon működési elvek alapján alkalmazható-e a honosító képző, mint az analitikus alakok esetében, van-e bármiféle funkciómegoszlás. Lehet-e a *-t* honosító képzővel ellátott orosz infinitívuszos szerkezeteket is IPFV és PFV vendégnyelvi infinitívuszokhoz kapcsolni? A *-t* képző az UdmCorp.2 és az interjúk alapján kapcsolódhat mind imperfektív, mind perfektív orosz infinitívuszhoz. A következő két példában (9–10) ugyanannak az orosz igezőnek két különböző prefixummal ellátott alakja szerepel: az egyik perfektív, a másik imperfektív aspektusú. Az orosz infinitívusz aspektusa korrelál az udmurt mátrixmondatok aspektuális értékével: az egyik (9) példa nem habituális eseményt ír le, míg a másikban (10) arról beszél az adatközlő, hogy mit szokott esténként csinálni. Az utóbbi esetben tehát habituális mondatról van szó, amit az orosz infinitívusz imperfektív alakján kívül az udmurt határozói igeneves szerkezet imperfektív modifikátora (*ul- 'él'*) is megerősít.

(9) Adatközlő 19

<i>televizor</i>	<i>vkľučit'-t-išk-od</i>
televízió _{OR}	bekapcsol:INF.PFV _{OR} -NTVZ-PRS-2SG

‘Bekapcsolod a tévét.’

(10) Adatközlő 19

<i>televizor</i>	<i>taźi</i>	<i>perekľučat'-t-ja</i>	<i>ul-k-o</i>
televízió _{OR}	így	átkapcsol:INF.IPFV _{RUS} -NTVZ-CVB	él-PRS-1SG

‘Kapcsolgatom át a tévét.’

3.3.2. INF_{OR+} V(kar-)_{UDM}: aspektuális szerep

Úgy tűnik, majdnem minden esetben, mikor az udmurt/orosz két-nyelvű beszélő orosz infinitívuszos szerkezetet használ (kivételt képeznek a ritkább biaspektuális igeik, lásd fent), döntést kell hoznia

a vendégnyelvi infinitívusz aspektuális formájával kapcsolatban. Mint később látni fogjuk, ezt a döntést sokszor a mátrixnyelvi megnyilatkozás aspektuális értéke határozza meg.

A következő három alfejezetben igyekszem megfogalmazni a 4.3. fejezet elején feltett kérdésekre adott lehetséges válaszaimat: előbb a habituális aspektus kifejezésére használt $\text{INF}_{\text{OR}+} \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezetek esetében, majd az orosz és udmurt aspektuális rendszer alapvető különbségeinek tükröződését mutatom be néhány példán keresztül.

Grammatikailag nem kötelezően jelölt aspektuális funkció: PRS-HAB

A jelen idejű habituális kifejezések esetében az oroszban, ahogy az összes többi igeidő esetén is, az imperfektív aspektusú igei formák mindig megfelelőek (lásd Borik 2002: 140), ám nem kizárólagosak. A habituális jelentést kifejező adverbiumok mellett például általában imperfektív forma áll az oroszban (Borik 2002: 71), de egyes esetekben a *vsegda* 'mindig', *inogda* 'néha', *často* 'gyakran' és *každij d'én* 'mindennap' adverbiumok perfektív igei formával is állhatnak: így például ha valaminek az előrejelzését, illetve valamiféle feltételes jelentést fejez ki az adott mondat (Mønnesland 1984: 58; Forsyth 1970: 173–178). Az udmurtban nincsenek aspektuális ige párok, és a PRS-HAB aspektuális funkció lehet grammatikailag jelöletlen (11), vagy kifejeződhet a *-lj* /*-ll'a* frekventatív képzővel is (12) (*-lj* az ún. első ragozási típusú, *-ll'a* pedig a második ragozási típusú ige-tövek, azaz *-j-*, illetve *-a-* tövű ige-k esetén fordulnak elő).

(11) UdmCorp.

<i>Kot'ku</i>	<i>uram-e</i>	<i>pot-išk-o</i>	<i>šunjt</i>	<i>dišaškj-tek.</i>
mindig	utca-ILL	kimegy-PRS-1SG	meleg	felöltözik-CVB.ABE

'Mindig úgy megyek ki az utcára, hogy nem öltözöm fel melegen.'

(12) UdmCorp.

<i>Eššo</i>	<i>jir-j</i>	<i>berlo</i>	<i>djir-e</i>	<i>viš-ij-e.</i>
még	fej-1SG	utóbbi	idő-ILL	fáj-FRV-PRS.3SG

'Az utóbbi időben fájni szokott a fejem.'

Az udmurt mátrix ige segítségével képzett orosz infinitívuszos szerkezetek jelen idejű habituális kifejezéseiben az orosz infinitívusz imperfektív alakjához az udmurt mátrix ige grammatikailag aspektuálisan jelöletlen, tehát FRV képző nélküli alakja járul.

(13) Adatközlő 32

<i>v_ osnovnom</i>	<i>nañimat'</i>	<i>kar-o</i>
alapjában.véve _{OR}	felfogad.INF.IPFV _{OR}	csinál-PRS.3PL

'Általában fel szoktak fogadni [munkásokat].'

(14) Adatközlő 14

<i>vipisjvat'</i>	<i>ug</i>	<i>kar-o</i>
előfizet:INF.IPFV _{OR}	NEG.PRS.3PL	csinál-PRS.3PL

'Nem szoktak előfizetni [az újságra].'

Az orosz imperfektív infinitívusz az udmurt mátrix mondat aspektuális értékét explicitté teszi a fenti példákban azokhoz az esetekhez képest, amikor az igeen nincs grammatikailag jelölve ez a funkció: a habitualításra a szövegösszefüggésen kívül az infinitívusz imperfektív volta utal. Amennyiben adódna olyan példa, ahol a mátrix igehez FRV képző is kapcsolódna, az orosz infinitívusz imperfektív formája hozzáadódna az udmurt ige által grammatikailag kifejezett funkcióhoz.

Grammatikailag jelölt aspektuális funkció: PST-HAB

A múlt időre vonatkozó habituális események általában imperfektív aspektusú igével fejeződnek ki az oroszban (Forsyth 1970: 154); a PFV aspektuális igeforma használata múlt időben kevésbé gyakori habitualitás kifejezésére, mint a jelen idejű (PRS-HAB) események esetén (Leinonen 1982: 107). Az udmurt esetében többféle módon lehet plurakcionális habitualitást kifejezni (korpuszalapú vizsgálatok alapján, lásd Horváth 2015): például kétféle összetett múlt idő – duratív preteritum (V.PRS + AUX.PST/2PST), frekventatív preteritum (V.FUT + AUX.PST/2PST) – segítségével, melyek közül utóbbira nagyon ritkán adódik példa. Az említett múlt idejű alakokon kívül az egyszerű múlt idő frekventatív képzős alakjával, valamint a frekventatív képző duratív preteritumhoz való kapcsolódásával is ki lehet fejezni az adott funkciót.

A PST-HAB funkciójú megnyilatkozások esetén kérdésként merülhetnek fel a következők:

- Jelölődik-e az aspektus az általunk tárgyalt orosz infinitívusból és a *karinj* vagy *kariškinj* udmurt mátrix igéből álló szerkezetnek mindkét résztvevőjén?
- Az orosz infinitívusz imperfektív alakban áll-e?
- Kifejezi-e a habitualitást a mátrix ige is az imperfektív aspektushoz kapcsolódó, habitualitást kifejező összetett igeidejű alakok/frekventatív képző által?

A PST-HAB funkciót kifejező $\text{INF}_{\text{OR}+} \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezetek vendégnyelvi infinitívuszainak használata adott tendenciát mutat: az orosz infinitívuszok nagyon gyakran imperfektív aspektusúak. A habitualitás az udmurt mátrix ige minden esetben jelölődött grammatikailag a példákban: a mátrix ige vagy duratív preteritumban áll FRV képzővel (15), vagy duratív preteritumban FRV képző nélkül (16), illetve FRV képzővel egyszerű múlt időben (17) (frekvantatív preteritumos alakra nem adott példa).

(15) Adatközlő 33

<i>no</i>	<i>ažpalamj.</i>	<i>ben,</i>	<i>tiñ</i>	<i>bjdes</i>	<i>d'revńa</i>
conj	felénk. INE.1PL	igen,	így	egész	falu OR
<i>gu'at'</i>		<i>kar-ijl-e</i>		<i>val</i>	<i>śuan-ijn</i>
sétál. $\text{INF.IPFV}_{\text{OR}}$		csinál- FRV-PRS.3SG		AUX. PST	esküvő- INE

'És mifelénk hát az egész falu sétára indult [lit. sétált] az esküvőn.'

(16) UdmCorp.

<i>Soos [...]</i>	<i>biznesmen-jos</i>	<i>val,</i>	<i>ad'ami-os,</i>	<i>kud-jos-ij3PL</i>
j3PL	üzletember OR-PL	COP.PST	ember- PL	aki- PL-3SG
<i>ko'kud</i>	<i>no</i>	<i>riskovat'</i>	<i>kar-o</i>	<i>val</i>
mindegyik	PCL	kockáztat. $\text{INF.IPFV}_{\text{OR}}$	csinál- PRS.3PL	AUX. PST
<i>aśse-len</i>	<i>ulon-azj.</i>			
maga- GEN	élet- INE.3PL			

'Üzletemberek voltak, olyan emberek, akik mind kockázatokat vállaltak az életben.'

(17) Adatközlő 32

pivo-en *ugoščat'* *kar-ijl-i-zj*
 sör_{OR}-INS kínál.INF.IPFV_{OR} csinál-FRV-PST-3PL
 'Sörrel szokták az embereket vendégül látni [esküvőn].'

Az UdmCorp. múlt idejű habituális példái között azonban akadt olyan is, ahol perfektív aspektusú az orosz infinitívusz, a mátrix ígéhez viszont habitualításra utaló frekventatív szuffixum kapcsolódott.

(18) UdmCorp.

so oščuščeni-os-tj, *kef-j* *šurd-ja* *predstaviť*
 DET érzés-PL-ACC has-1SG fáj-CVB elképzél.INF.PFV_{OR}
kar-ijl-i.
 csinál-FRV-PST.1SG

'[Miután a vörösfenyő leégett, képzeletben fel szoktam mászni a tetejére, és] szívfájdalommal el szoktam képzelni ezeket az érzéseket.'

Természetesen azt is feltételezhetjük, hogy egyes orosz infinitívuszok csak egyik alakjukban váltak általánossá az udmurt nyelvben, ám az UdmCorp. adatai között adódik olyan példa is, ahol a *predstaviť* imperfektív párja, a *predstavľat'* szerepel (a mondatot szintén lehet habituális jelentésüként értelmezni, melynek idővonatkozása jelen idejű).

(19) UdmCorp.

Kijj *meda* *so* *so-je* *predstavľat'* *kar-e.*
 hogyan vajon 3SG 3SG-ACC elképzél.INF.IPFV_{OR} csinál-PRS.3SG
 'Vajon hogyan képzelel őt [Istent] el.'

Különbségek a két nyelv aspektuális rendszerében, egyes aspektuális funkciók konceptualizálásában

Aspektuális szempontból talán a legérdekesebbek azon esetek, ahol a két nyelv aspektusrendszere bizonyos funkciók kifejezése esetében különbözik. Az orosz aspektuális rendszer például ugyan gyakran explicitebb az igei aspektus szintjén (lásd pl. Mønnesland 1984), mint az udmurt, mégsem teljesen igeaspektus-központú: különböző módhatározói szerepű adverbiumok megjelenése a mondatban, különböző

események egymás után következése, valaminek az előrejelzése, megjósolása például megbontja ezt a viszonylagos „rendet” (lásd a fentebbi szakaszt, illetve Dahl 1985: 76–77; Forsyth 1970: 63, 173–178; Borras – Christian 1971: 125; Mønnesland 1984: 58). Perfektív orosz vendégnyelvi infinitívusz állhat például olyan udmurt mondatokban is $\text{INF}_{\text{OR}+} \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezet részeként, melyben megtalálható a habituális *koŕku* ’mindig’. A következő udmurt mondatához hasonló mondatokat Mønnesland (1984: 58) nem tartja habituálisnak az oroszban, mivel szerinte az ilyen jellegű megnyilatkozások állandó potencialitást fejeznek ki, nem pedig habitualitást.

(20) UdmCorp.

<i>so</i>	<i>koŕku</i>	<i>pod'derzat'</i>	<i>kar-o-z</i>
3SG	mindig	támogat.INF.PFV _{OR}	csinál-FUT-3SG
'Ő mindig támogatni fog [téged].'			

Elképzelhető, hogy a fenti példában az orosz aspektuális rendszer hatást gyakorol az orosz infinitívusz használatára. Ahogy korábban említettem, jóslást, előrejelzést kifejező mondatokban (lásd Mønnesland 1984: 58; Forsyth 1970: 173–178) az atelikus események előrejelzése is perfektív aspektuális igeforma segítségével történik az oroszban. Lehetséges, hogy az orosz infinitívusz perfektív formája esetünkben ezzel áll összefüggésben. Az orosz igei rendszer „aspektuálisan korlátozott” (Borik 2002: 137), a jövő időt analitikusan fejezik ki, ha az ige imperfektív, perfektív ige esetén pedig szintetikus módon (Bickel – Nichols 2007: 170), jelen idejű perfektív igealakokkal. A jövő időre utaló PRS-PFV (futurum perfektív) alakoknak számos modális funkciójuk van, melyek közül az egyik a potencialitás kifejezése (Borras – Christian 1971: 177). Az udmurt nyelvben akad grammatikailag jelölt jövő idő, tehát az $\text{INF}_{\text{OR}+} \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezeteket tartalmazó valamely esemény bekövetkezését „megjósoló” / potencialitást kifejező mondatokban az udmurt mátrix ige jövő idejű alakban állhat, ahogy jelen esetben is, míg a $\text{PFV INF}_{\text{OR}}$ használata nagy valószínűség szerint az orosz nyelvi aspektuális rendszer hatása.

Dahl szerint az oroszban egyes módhatározói határozószavak mellett (mint például a *medlenno* – ’lassan’) imperfektív aspektusú ige áll

abban az esetben, amikor általánosságban sok más nyelvben perfektív, tehát a befejezett aspektusú mondatoknál is, olyankor, mikor maga a cselekvés, nem pedig annak eredménye hangsúlyos (Dahl 1985: 77). Elképzelhető, hogy emiatt használatos a következő udmurt mátrix mondatban imperfektív orosz infinitívusz az aspektuálisan megfelelőbbnek tűnő perfektív alak helyett (telikus, befejezett cselekvés, valamely cél elérésének megvalósulása):

(21) UdmCorp.

<i>to</i>	<i>so</i>	<i>nastjrno</i>	<i>cel'-ze</i>	<i>dost'igať</i>	<i>kar-o-z</i>
akkor _{OR}	3SG	makacsul _{OR}	cél _{OR} -ACC.3SG	elér.INF.IPFV _{OR}	csinál-FUT-3SG

'[Ha célul tűzi ki, hogy a lány szeresse őt,] akkor makacsul el fogja érni célját.'

Mivel nincs általánosan rögzült módszer az orosz infinitívuszok udmurt nyelvbe való beemelésére, elképzelhető, hogy egyes beszélők esetlegesen használják az IPFV és a PFV orosz infinitívuszokat, de az orosz aspektusrendszer hatását sem zárhatjuk ki. Különösen, mivel a példák nagy részében valamiféle logikát fedezhetünk fel az orosz infinitívuszok aspektuális formáinak használatában.

3.4. PRODUKTIVITÁS

Az esetek jelentős hányadában bármely orosz infinitívusz használható az udmurtban mindkét stratégiával: honosító képzővel és 'csinál' jelentésű udmurt mátrix igével, perifrasztikusan. Olyan igejelentések esetében is igaz ez, melyeknek létezik udmurt megfelelőjük. A beszermán elektronikus korpuszban például körülbelül ugyanannyi példa (11 token) akadt a *dumať karinj* 'gondol, gondolkodik' kifejezésre, mint annak udmurt megfelelőjére, a *malpanj* különböző igealakjaira (10 token). A kifejezés még perfektív infinitívusszal is használatos lehet, az egyik esetben például a *po-* orosz prefixummal: a *podumať karinj* 'elgondolkodni egy ideig' esetében az orosz *po-* prefixum funkciójának megfelelően delimitatív funkciót tölt be a kifejezés, egy bizonyos ideig tartó perfektív cselekvésre utalva.

Vannak olyan esetek, amikor az adott igei jelentés kifejezhető udmurt igével is, ám az adott igének más jelentései is akadnak, nem

szűkül ennek az egyetlen jelentésnek a kifejezésére, így kevésbé specifikus (lásd pl. orosz *zakazjivat*:IPFV – *zakazat*:PFV 'rendel'+ *kar*- és az udmurt *kurijnj* 'kér'). (A témáról bővebben lásd még a 7.2-es alfejezetben írtakat.)

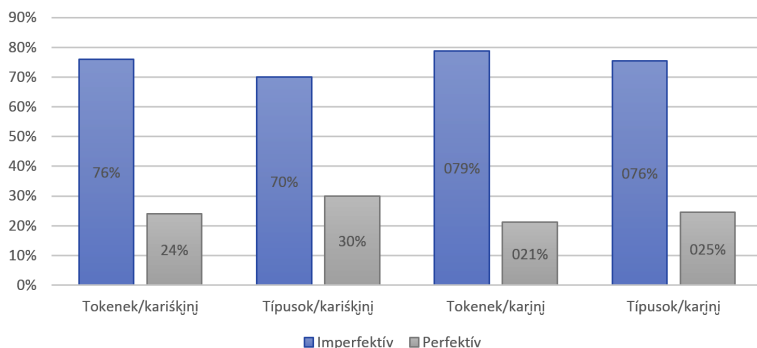
Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy *-t* képzős stratégia jellemzően nem használatos reflexív/imperszonáliákat kifejező reflexív képzős orosz infinitívuszok esetén, illetve a két mátrix ige közötti választást is meghatározhatja az orosz infinitívusz reflexív képzője (lásd 5. és 6. fejezet).

4. INF_{OR} + *karijnj* vagy *kariškjnj*?

Ahogy a bevezetőben említettem, orosz infinitívuszos szerkezet a *karijnj* 'csinál' udmurt ige mellett annak *-šk* képzővel ellátott alakjával is állhat. Ebben a fejezetben arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen tényezők határozzák meg, mely mátrix ige segítségével lép be az udmurt mátrix mondatba az orosz infinitívusz.

4.1. ASPEKTUÁLIS TÉNYEZŐK

Az aspektualitás nem tűnik meghatározó faktornak a két mátrix ige használata közötti választás tekintetében. Ha megnézzük az UdmCorp. adatai alapján készített diagramot, láthatjuk, hogy mind a *karijnj*, mind a *kariškjnj* követhet imperfektív és perfektív vendégnyelvi infinitívuszt egyaránt az adott szerkezetben.

2. ábra. IPFV és PFV INF_{OR} + *karijnj* és *kariškjnj* (az UdmCorp. adatai alapján)

4.2. REFLEXIVITÁS, SZEMÉLYTELENSÉG

A különbség feltehetőleg a két ige jelentésében, morfológiai megformáltságában lévő eltérésben rejlik. A mátrix ige fő feladata eredeti lexikális jelentését elvesztve az orosz infinitívusz integrálása, beléptetése a fogadónyelvbe; a *kariškinj* lexikális jelentése, főképp a benne *kar-* tőhöz kapcsolódó reflexív képző viszont hatással van arra, milyen orosz infinitívuszokhoz kapcsolódik. A *karinj* elsődleges lexikális jelentése a 'csinál, tesz'.

(22) UdmCorp.

<i>Tontaŋin</i>	<i>mar</i>	<i>kar-išk-od?</i>
2SG itt	mi	csinál-PRS-2SG

'Mit csinálsz itt?'

Az elsődleges lexikális jelentésen túl (illetve a másodlagoson kívül is – 'változtat valamit valamivé') a *karinj* gyakran használatos főnevek, adverbiumok és melléknevek mellett különböző igei kifejezések létrehozására.

(23) UdmCorp.

<i>so-jaz</i>	<i>ar-e</i>	<i>pjd-ze</i>	<i>no</i>	<i>mar</i>	<i>ke</i>	<i>veš</i>	<i>kar-i-z</i>
DET-INE.3SG	év-ILL	láb-ACC.3SG	is	mi	ha	fájdalmas	csinál-PST-3SG

'Abban az évben a lábát is fájdtotta.'

A *kariškinj* szóban a *karinj* tövéhez egy reflexív *-šk* képző kapcsolódik. Történetileg ez a képző már a proto-permiben is létezett mint reflexív szuffixum, mely alakilag azonos a jelen idő jelölőjével 1. és 2. személyben. Ez utóbbit a hasonló hangalakú finnugor frekventatív szuffixumból és/vagy a reflexív képzőből szokás eredeztetni (lásd Bartens 2000: 189–90, 286).

Habár a kérdéses *-šk* képzőt reflexívként tartják számon, több funkciót is be tud tölteni. A „valódi reflexív” (pl. Gerritsen 1986) igék mellett mediopasszív igékben is megjelenik a képző. Általánosan elmondható, hogy a *-šk* képző személytelenséget kódol, tipikus jelölője az R-típusú / referencialításra érzékeny személytelen szerkezeteknek (lásd F. Gulyás – Speshilova 2014: 68–69; F. Gulyás 2016: 141).

(24) (F. Gulyás 2016: 141)

kežyt kar-išk-e
 hideg csinál-REFL-3SG

‘Hideg lett.’

A *kariškinj* ige alapvető lexikális jelentése (pl. ‘történik’, ‘végbemegy’, ‘kerül valahová’, ‘válík, változik valamivé’) nehezen meghatározható, általában különböző jelentésű kifejezésekben szerepel, mint például:

(25) (Kozmács 2002: 168, glosszázás tölem)

kin_ke bordj kar-išk-inj
 valaki mellé:ILL csinál-REFL-INF

‘valakinek az oldalára áll’

Az orosz infinitívusszal alkotott szerkezetekben a reflexív képzőt tartalmazó *kariškinj* orosz reflexív infinitívuszokkal együtt szokott állni: olyanokkal, amelyek ún. reflexív igei szuffixumot (-*ša/ś*, lásd Comrie – Thompson 2007: 351) tartalmaznak. A konstrukciónak így lehet például reflexív jelentése is.

(26) UdmCorp.

Mon ta blog pir piaritša no mar
 1SG ez blog keresztül reklámozza.magát:INF.IPVV.REFL_{OR} PCL mi
no kar-išk-inj ug tjršiškj.
 PCL csinál-REFL-INF NEG.PRS.1SG próbál:CNG

‘Nem próbálom magam reklámozni ezen a blogon keresztül vagy ilyesmi.’

Az orosz -*ša/-ś* képzőnek az ún. „valódi reflexivitást” kifejező funkció (pl. *mijtša* – ‘mosakodik’) és a passzív funkció közötti kontinuum mentén sokféle interpretációja lehet (Gerritsen 1986: 87–92), csakúgy, ahogy az udmurt -*šk* szuffixumnak is akadnak egyéb funkciói a reflexivitásképzésen kívül. Ennek megfelelően az INF_{OR} + *kariškinj*-szerkezetek között R-személytelenek is találhatók.

(27) Adatközlő 19

<i>A</i>	<i>tare</i>	<i>eđja-z</i>	<i>stroit'sa</i>
CONJ _{OR}	aztán	kezd-PST.3SG	épül:INF.IPFV.REFL _{OR}
<i>kar-išk-inj</i>	<i>gorod.</i>		
csinál-REFL-INF	város _{OR}		
'És aztán elkezdett felépülni a város.'			

Az UdmCorp. adatai esetében a *karišk-inj* mindig (25 token = 100%) reflexív orosz infinitívussal használatos, míg a *kar-inj* nem kapcsolódik ilyen infinitívuszokhoz. Az interjúkban összesen 10 effajta szerkezet adódott, mindegyiknél reflexív képzős orosz infinitívussal alkotott szerkezetet a *karišk-inj*. Ennek alapján megállapítható, hogy a *karišk-inj* használatos minden olyan esetben, mikor az udmurt mátrix mondatokba reflexív képzős infinitívusz emelkedik be, egyéb esetekben pedig a *kar-inj* vagy a *-t* honosító képzős alakok. Tehát ellentétben például a szarnami nyelvvel, ahol a hasonló perifrasztikus szerkezetek közül a *kare* 'csinál' mátrix igének lehet nem aktív interpretációja is (e. g., *operatie kare* – 'megoperáltatik') (Muysken 2000: 202), az udmurt nyelvnek létezik külön igéje a reflexív/személytelen jelentés kifejezésére.⁴

5. INF_{OR} + *-t* honosító képző vs. INF_{OR} + V(*kar-*)_{UDM} vs morfológiailag nem integrálódott orosz igék: reflexivitás és CS

A korpuszadatok és az interjúk alapján úgy tűnik, az orosz reflexív infinitívekhez nem járulhat *-t* honosító képző, ilyen módon:

⁴ Érdekes módon a szarnami nyelvben is használatos a *kare* 'csinál' ige mellett külön ige mátrix igeként nem-aktív jelentések kifejezésére, míg a *kare* 'csinál' általában aktív cselekvések mátrix igéjeként rögzült, ám egyes esetekben a *kare* 'csinál' nagyobb fokú grammatikalizációja tapasztalható, sőt az *operatie kare* – 'megoperáltatik'-típusú szerkezetekben is feltűnik. Lásd Muysken 2000: 200–202.

- (28) **stroit'-sa-tj-nj*
 épít_{OR} -REFL_{OR} -NTVZ-INF
 'épül'

Emiatt az analitikus INF_{OR} + v(kar-)_{UDM} alkalmazása tűnik az egyetlen lehetséges módszernek a reflexív képzős orosz infinitívusz beemelésére udmurt mátrix mondatokba. Az R-típusú személytelenek esetén tehát a -t képző nem tűnik használatosnak a példák alapján, az analitikus szerkezetek esetében pedig a két mátrix ige közül a reflexív képzős udmurt *kariškinj* használatos, ahogy azt az előző fejezetben bemutattuk.

Ha az adatközlők példáit nézzük, a 19-es adatközlő, aki északi udmurt nyelvterületről származik (de már néhány éve Izsevszkben él), ugyanannyi analitikus szerkezetet használt (mátrix igével), mint szintetikus (honosító képzővel). A hét-hét példa közül viszont a mátrix igés szerkezetek esetében nagyrészt (hétből hat esetben) reflexív orosz infinitívusz és reflexív képzős udmurt mátrix ige (*kariškinj*) kapcsolatra adódik példa, és csak egy esetben az INF_{OR} + v(*kariñj*)_{UDM}-szerkezetre. Elképzelhető, hogy az adatközlő főként azért használta az analitikus alakokat, mert a -t honosító képzővel nem lehet reflexív szerkezeteket / R-imperszonáliákat alkotni. Reflexív képzős orosz igék-nél ugyanez az adatközlő több esetben is inkább morfológiailag az udmurtba nem integrálódó orosz igéket használt (csak az ige orosz morfológiájú volt az udmurt mátrix mondatban).

- (29) Adatközlő 19

<i>ul-sa-</i>	<i>ul-sa</i>	<i>soos [...]</i>	<i>kijj</i>	<i>ñima-šk-e [...]</i>
él-CVB	él-CVB	3PL	hogyan	nevez-REFL-PRS.3SG

rashod'at-ša
 elválík:3PL_{OR} -REFL_{OR}
 'Ők egy idő után... hogy is mondják... elválnak.'

A szünetek az orosz igealak használata előtt, illetve a bizonytalanság nyelvi kifejezése (*kijj ñimaške* – 'hogy is mondják') arra utalnak, hogy a reflexív képzős orosz igei kifejezés udmurt nyelvbe való beemelése problémát jelenthet az udmurt nyelvi beszélőnek.

A 32-es (szintén északi) adatközlő viszonylag nagy számban (22 esetben) használ $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezetet (ebből két esetben a reflexív képzős mátrix igével), tagmondaton belüli igei kódváltást két esetben, amiből egy alkalommal reflexív orosz igével él. A következő példánál megfigyelhető, hogy a mondat alanya, illetve az ige vonzata udmurt, az ige viszont orosz nyelvből való kódváltás, az udmurtba nem illeszkedve, orosz morfológiával:

(30) Adatközlő 32

<i>so</i>	<i>okazjvajet-ša</i>	<i>so-len</i>	<i>njl-iz</i>
3SG	bizonyul:3SG-REFL _{OR}	3SG-GEN	lány-3SG

’Kiderül, hogy ő a lánya.’

Természetesen hasonló udmurt/orosz mondaton belüli igei kódváltás nemcsak reflexív képzős igék esetén figyelhető meg, viszont a számuk viszonylag nagynak tűnhet ahhoz képest, hogy a reflexív igék általában kevésbé gyakoriak. (Az orosz nyelvet példának véve: egy orosz elektronikus nyelvi korpuszban (RNC), mely több, mint 283 millió tokenet tartalmaz, kb. 237 ezer reflexív képzős ige található, míg aktív igéből több, mint 46 millió token.) Érdemes lenne megvizsgálni nagy tokenszámú beszélt nyelvi korpuszon azt, hogy az átvett, morfológiaiilag nem integrálódó orosz igék az udmurt mátrix mondatokban milyen arányban reflexív képzősek, és milyen arányban nem-reflexívek – hogy vajon nagyobb arányban váltanak-e kódot az udmurt beszélők orosz inflexiós morfémákkal ellátott reflexív orosz igékkel a nem-reflexívekhez képest, mint például amilyen arányban az $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{kariškinj}$ szerkezet használatos az $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{karjnj}$ - szerkezettel összehasonlítva.

A blogszövegekben is található példa arra, hogy az udmurt mátrix mondatba morfológiaiilag nem illeszkedik az orosz ige, amely reflexív képzős. A következő mondatban a múlt idő orosz morfémával való kifejezésén túl nembeli egyeztetés is megfigyelhető (a blog írója nő, ennek megfelelően a *la-* múlt idejű alakot használja, és a reflexív képző ennek megfelelően *-š*, ahogy magánhangzó után mindig, nem pedig *-ša*, amely mássalhangzóra végződő tő után használatos).

(31) UdmCorp.2

Tatjn mon prishušalaś
 itt 1SG odafigyel.PST.PFV.REFL_{OR}
 'Itt [már] odafigyeltem.'

A következő mondatban az udmurt személyes névmást orosz nyelvi partikula és orosz forrásnyelvi habituális időmódosító (*inogda* – 'néha') követi, mely után az orosz reflexív ige orosz morfológiájú, nem illeszkedik az udmurt szintaktikai struktúrába. Aspektusa ugyanakkor a mondat jelentésének megfelelő: imperfektív igealakot használ a mondat habituális értékének megfelelően.

(32) UdmCorp.2.

Ton prosto inogda zabjvajeśša gorod-ti
 2SG PCL_{OR} néha_{OR} elfeledkezik.2SG.IPFV.REFL_{OR} város_{OR} -PROL
mjni-ku Piter-ĵn ton ili Kazań-ĵn.
 megy-CVB Pétervár-INE 2SG vagy_{OR} Kazany-INE
 'Néha egyszerűen elfeledkezel róla, mikor átmész a városon, hogy Péterváron vagy-e vagy Kazanyban.'

Találhatók emellett példák nem reflexív képzős udmurt/orosz igei kódváltásra is, amelyekben az orosz ige morfológiailag nem illeszkedik az udmurt mátrix mondatba. A következő esetről a triggert az orosz főnév *cennost'* használata jelentheti, ami után az udmurt tagadó ige helyett orosz *ne* tagadószó és orosz ragozott ige következik.

(33) UdmCorp.2

Tuala kniga, valamon inĵi, nokjče cennost'
 mostani könyv világos már semmilyen érték_{OR}
ne predstavľajet.
 neg_{OR} nyújt.IPFV.PRS.3SG_{OR}
 'Már világossá vált, hogy a mai könyvek semmilyen értéket nem képviselnek.'

A következő példában sincs morfológiai illeszkedés: az ige tárgya udmurt szó (*asme* – ‘magamat’), azonban a kódváltott ige maga orosz morfológiájú:

(34) UdmCorp.2

<i>Mon</i>	<i>asme</i>	<i>kuddirja</i>	<i>zastavl'aju,</i>	<i>naprimer,</i>	<i>lidžj-nj</i>
1SG	magam.ACC	néha	rávesz:INF.IPFV _{OR}	például _{OR}	olvas-INF
<i>so</i>	<i>sta'a-os-tj,</i>	<i>kud-jos-jz</i>	<i>vojna-os-jn</i>		
3SG	cikk _{OR} -PL-ACC	amely-PL-3SG	háború _{OR} -PL-INE		

geržask-em-jn.
kapcsolódik-PST.PTCP-INE

‘Néha például ráveszem magam, hogy olvassak olyan cikkeket, melyek háborúval kapcsolatosak.’

Több esetben is előfordul – a fenti példa mellett –, hogy az igei szerkezet tárgy része udmurt lexéma udmurt morfológiával, ám az igei rész orosz morfológiájú orosz ige.

(35) UdmCorp.2

<i>Mon</i>	<i>ton-e</i>	<i>obožaju.</i>
1SG	2SG-ACC	imád.IPFV.PRS.1SG _{OR}

‘Imádlak.’

A fenti két példában látható kódváltási stratégia alapvetően sérti azt a jellemzőnek, de nem kizárólagos érvényűnek tartott elvet, miszerint egy szerkezet alaptagja és alárendelt tagja között alapvető esetben nem történhet kódváltás („Government Constraint”, lásd Halmari 1997: 100–113; Kovács 2001: 67–69). Hasonló kódváltási stratégia Halmari szerint elképzelhetetlen például az udmurttól eltérő kódváltáshelyzetet (rövid ideig tartó kétnyelvűségi helyzetet) mutató finn/angol kódváltásban.

(36) (Halmari 1997: 111, fordítás tőlem)

*Minä	rinse	sen.
én	öblít.1SG _{ANG}	DEM.ACC

‘Kiöblitem.’

A következő példában az orosz ige perfektív, *po-* prefixummal ellátott alakja delimitatív akcióminőséget fejez ki. Az adott akcióminőséget kifejező igék perfektívek, és meghatározott, általában, illetve határozatlan ideig tartó cselekvést fejeznek ki. A prototipikus perfektív igékhez képest a delimitatív perfektívek atelikusak, emiatt különlegesnek számítanak az orosz aspektuális rendszerben. A delimitatív akcióminőség kifejezése gyakori jelenség az oroszban, csekély azon igék száma, melyekből ne lehetne delimitatívát képezni (lásd Dickey – Hutcheson 2003: 23–24).⁵ Az udmurtban a delimitatív akcióminőség képzésére vonatkozólag nincs adat, előfordulhat, hogy nem grammatikalizálódott, illetve hogy a komi-zürjénhez hasonlóan (lásd Kiefer 2006) frekventatív képzővel fejeződik ki: egy nyelvész udmurt adatközlőm (Y. S.) példamondata alapján a frekventatív képző delimitatív–deminutív akcióminőséget (‘egy bizonyos ideig csökkent intenzitással csinál valamit’) is kifejezhet a habitualitás mellett. A példában az érdekességet a delimitatív orosz ige után következő udmurt *val* segédige adja: a ragozott orosz igét követően az udmurt összetett múlt időben használt segédige jelenik meg az igehez kapcsolódva, az orosz morfológiájú ige és az udmurt segédige között tehát kódváltás figyelhető meg.

(37) UdmCorp.2

<i>Sobere</i>	<i>pošut'ili</i>	<i>val.</i>
aztán	tréfálkozik:PFV.PST.PL _{OR}	AUX.PST
'Aztán tréfálkoztak egy ideig.'		

Az egyik udmurt összetett múlt időben (plusquamperfektumban) az első igitípusban (*-i-* tövű igék) az *-i* múltidőjeles egyszerű múlt idő személyragos alakjaihoz kapcsolódnak a személyragok. Könnyen lehet, hogy emiatt érződött természetesnek a beszélő számára a múlt idejű segédige használata (az orosz ige is *i*-re végződik). A múlt idő redundáns (orosz ige és udmurt mátrix nyelvi segédigével való) kifejezése az orosz nyelvi plusquamperfektumi alak hiánya miatt is elkép-

⁵ Az oroszhoz viszonylag hasonló aspektuális rendszerű cseh nyelvben például – egy kutatás szerint – az orosz delimitatívoknak csak maximum 45%-a található meg. Lásd Hutcheson 1999.

zelhető, illetve az is lehet az ok, hogy segédige nélkül a múlt időt kizárólag az orosz morfológiájú ige jelezné a mátrix mondatban.

A fenti esetek mellett előfordul tagmondatok közötti kódváltás is:

(38) Udmcorp.2

<i>Dumali</i>	<i>kjće</i>	<i>ke</i>	<i>káfe-jn</i>	<i>puk-o-m.</i>
gondol.IPFV.PST.PL _{OR}	milyen	ha	kávézó-INE	ül-FUT-1PL

‘Azt gondoltuk, beülünk valamilyen kávézóba.’

Az interjúkban a kódváltás egy részének (az egyik orosz szólásnak) a megismétlésére is találhatunk példát, méghozzá udmurtul:

(39) Adatközlő 19

<i>kuiń</i>	<i>aresk-jn</i>	<i>so</i>	<i>vpitjvajet</i>	<i>kak</i>	<i>gubka,</i>
három	éves-INE	3SG	beszív.IPFV.PRS.3SG _{OR}	mint _{OR}	szivacs _{OR}

<i>vań-ze</i>	<i>piča</i>	<i>bordaz</i>
minden-ACC.DET	szív.PRS.3SG	mellé.3SG

‘Háromévesen mindent magába szív, mint a szivacs, mindent magába szív.’

6. INF_{OR} + -t honosító képző vs. INF_{OR + UDM} V(kar-):
kódváltás vagy kölcsönzés?

6.1. AZ ELHATÁROLÁS LEHETSÉGES SZEMPONTJAI (ÁTTEKINTÉS)

Ahogy a 3.2. alfejezetben már szó esett róla, a két stratégiát többen is jövevénytiszta átvételi típusnak tekintik, de Muysken (2000) például a perifrastikus szerkezetet a „code mixing” kategóriába sorolja. Hogy ezeket a szerkezeteket kölcsönzéseknek vagy kódváltásnak tekintjük-e, illetve hogy a szakirodalomban hová sorolják őket, természetesen az adott tanulmány kódváltásfelfogásától, a kölcsönzés fogalmának meghatározásától függ. Mások mellett Winford kölcsönzéseknek tekinti a ’csinál’-szerkezeteket, a kölcsönzést pedig úgy határozza meg, mint valamely nyelvi anyag transzferét a forrásnyelvből a célnyelvbe, domináns célnyelvi beszélő közreműködése által. Ezek a kölcsönzések szerinte adaptálódnak a célnyelvbe fonológiai és

morfológiailag is (Winford 2010: 171–173). Meg kell továbbá említeni, hogy egyes munkákban nem is két fogalomról beszélnek, hanem minimum háromról (pl. Wichmann – Wohlgemuth 2005), ugyanis a kódváltás és a kölcsönzés közötti kontinuumba feltételeznek még alkalmi kölcsönzéseket is („nonce borrowings”). Ismét csak különbözőképpen határozzák meg, mit értenek az adott fogalom alatt, és hogy milyen az alkalmi kölcsönzés viszonya a kódváltáshoz, illetve a kölcsönzéshez. Salánki (2008: 182) az udmurt ’csinál’-szerkezetek kapcsán például úgy gondolja, hogy azok, amelyeknek nincsenek udmurt nyelvi megfelelőik, ’sztenderd’ kölcsönzéseknek tekinthetők, azok pedig, melyeknél egy meglévő udmurt megfelelőre használják az adott szerkezetet, alkalmi kölcsönzések, nála tehát a szemantikai hiány betöltése a fő elhatároló szempont.

Egyes szerzőknél azonban nem a morfológiai illeszkedés és a szemantikai űr betöltése a fő szempont a kölcsönzés és a kódváltás elhatárolásában: Halmari (1997) és Kovács (2001) finn/angol kódváltásokat tárgyalva fő szempontnak a fonológiai adaptációt tartja, Wohlgemuth szintén minden kölcsönzésre jellemzőnek tekinti a fonológiai illeszkedést az adott nyelvbe (Wohlgemuth 2009: 74), Muysken is kizárólag fonológiai integráció esetén tartja a perifrastikus szerkezeteket kölcsönzéseknek (Muysken 2000: 187). Halmari abból kiindulva, hogy a fonológiailag adaptálódott és a nem adaptálódott angol eredetű elemek mennyire másképp viselkednek szintaktikailag a finnben, a fonológiailag adaptálódott elemeket kölcsönzésként, míg a nem adaptálódottakat kódváltásként értelmezi. A morfológiailag adaptálódott, de fonológiailag nem adaptálódott kifejezéseket lehetne szerinte akár alkalmi kölcsönzéseknek is („nonce borrowings”) tekinteni (Halmari 1997: 177), a morfológiailag és fonológiailag is adaptálódottakat pedig kölcsönzésnek. Myers-Scottont (1990) követve úgy gondolja, hogy inkább az alkalmi kölcsönzéseket és a kódváltásokat kellene egy csoportba venni, nem pedig az alkalmi kölcsönzéseket és a kölcsönzéseket, valamint a morfológiailag illeszkedett, de fonológiailag nem illeszkedett példákat kódváltásos esetekként mutatja be, melyek a finn/angol kódváltásra jellemzőek (Halmari 1997: 178–180).

A gyakoriság (pl. Myers-Scottont 1990) és a fent már említett „szemantikai űr betöltése” is elhatárolási szempont tud lenni, bár ezek is

vitatottak többféle aspektusból is. Az, hogy a kölcsönzések valamiféle lexikai űrt töltenek be az adott nyelvben, míg a kódváltások további opciót adnak a meglévő mátrix nyelvi megfelelő mellé, nem mindig igaz például a kódváltásokra, amelyek szintén kifejezhetnek a mátrix nyelvben meg nem lévő jelentéseket (Gardner-Chloros 2010: 196). A „meglévő” és a „meg nem lévő” jelentés meghatározása egy adott nyelvben esetenként szintén problémás lehet (lásd Wichmann – Wohlge-muth 2005).

Akadnak, akik szinkrón szempontból eleve elhatárolhatatlannak tartják a két fogalmat. Gardner-Chloros felfogása szerint minden egyes kölcsönzés spontán kódváltásként lép be egy adott nyelvbe, aztán pedig általánosabbá válnak a beszélőközösségben, idővel kölcsön-szavakká lesznek, és bár vannak módszerek a két fogalom (kódváltás és kölcsönzés) elhatárolására, valójában egyes esetekben ez lehetetlen feladat: nincs ugyanis olyan metódus, minek segítségével 100%-os biz-tonsággal meg tudjuk állapítani, hogy mi kölcsönzés és mi kódváltás (Gardner-Chloros 2010: 195).

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – néhány szempontot mutatok be az adott udmurt stratégiák besorolásával kapcsolatban, melyet a két fogalom (kódváltás, kölcsönzés) közötti különbségtétel alapjaként szoktak tárgyalni.

6.2. SZEMANTIKAI HIÁNY, LEXIKAI ŰR BETÖLTÉSE, GYAKORISÁG

Ahogy már korábban szó esett róla, az $\text{INF}_{\text{OR}+} \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezetek sok esetben (akárcsak a *-t* honosító képzővel alkotott szerkezetek) adott jelentésbeli űrt töltenek be az udmurt nyelvben, azaz olyan fogalmak kifejezésére használják őket, amelyekre nincs udmurt megfelelő, mint talán az *akcentirovat'* 'hangsúlyoz'. Jellemzően azonban a legtöbb kifejezés esetén létezik udmurt megfelelő az adott jelentés kifejezé-sére, ugyanakkor természetesen nem lehet biztosan kijelenteni, hogy az adott kétnyelvű beszélő ismeri is az adott udmurt változatot, hisz ez függhet a beszélő kétnyelvű nyelvhasználati gyakorlatától vagy nyelv-járásától is. A *todaz vajinj* 'észben tart, emlékezik' udmurt kifejezés helyett is használható például perifrasztikus szerkezet:

(40) UdmCorp.

<i>Kuletem</i>	<i>arberi-os-tj</i>	<i>zapominat'</i>	<i>kar-išk-o.</i>
fölösleges	dolog-PL-ACC	emlékezik:INF.IPFV _{RUS}	csinál-PRS-1SG

'Fölösleges dolgokat szoktam észben tartani.'

Néhány esetben nem egyetlen igével, hanem valamilyen bonyolultabb szerkezettel fejezhető ki a jelentés: ilyenkor az $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{V}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezet használata tűnhet egyszerűbbnek. Az orosz *predstavit':PFV/predstavlat':IPFV* + *kar-* 'elképzel' helyett például előfordulhat az udmurt *šin azaz puktijnj* 'elképzel', (szó szerint: 'szeme elé ültet').

A *-t* képzős infinitívuszok esetén ugyancsak akadnak olyan kifejezések, melyek nem töltenek be semmiféle lexikai űrt, mint a 'tanul' kifejezés esetében, amelyre létezik udmurt megfelelő (*djšetskijnj* – 'tanul').

(41) Adatközlő 19

<i>odig ar tiñi mi po</i>	<i>special'nost'i</i>	<i>angol</i>	<i>kjl</i>
egy év ime 1PL PREP _{OR}	szakirány:DAT _{OR}	angol	nyelv

izučat'-t-išk-om
tanul:INF.IPFV_{OR}-NTVZ-PRS-1PL

'Egy évig így mi szakirány szerint angol nyelvet tanulunk.'

A BesCorp. adatai között olyan alapvető kifejezés helyett is $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezetet használnak, mint a *malpanj* 'gondol': a 65 000 tokenes korpuszban összesen 11 példa fordult elő a *dumat' kar*-kifejezésre, egy esetben még orosz igekötővel is (*podumat' kar*), míg az udmurt megfelelőre 10 példa. Mindez sem az interjúszövegekre, sem pedig az UdmCorp. blogszövegeire nem volt jellemző. E jelenség is utal arra, hogy a beszermán udmurt nyelvjárásra jellemzőek az $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezetek. Mindemellett az is látható, hogy gyakorlatilag minden igei lexikai jelentés kifejezhető ily módon, tehát az $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezet produktív, s a mindenkori udmurt beszélő döntése, hogy az adott udmurt ige helyett használ-e ilyen szerkezetet vagy sem. Ugyanakkor grammatikai megkötések előfordulhatnak: úgy tűnik, a reflexív képzős orosz infinitívuszok nem férnek össze a *-t* képzővel, sem pedig a két mátrix ige közül a *karijnj* igével.

Az UdmCorp. adatai alapján létezik legalábbis egy $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ - kifejezés, melyet kizárólag imperfektív alakban használnak: a *zvoniť kar-* 'telefonál' kifejezésre 9 példa adódik, a BesCorp. esetében 27, és semelyik korpuszban sem akadt példa az orosz infinitívusz perfektív, *pozvoniť* alakjának használatára. Elképzelhető, hogy a gyakori használat következtében ez a kifejezés már automatizálódott, és az ige-kötős perfektív alakot emiatt sem használják. A kifejezés udmurt megfelelője a *žingirtijnj*, mely a 'telefonál' jelentésen túl egyéb, hangadással kapcsolatos jelentésekkel is bír, így meglehet, hogy esetében emiatt is általánosabb az orosz infinitívusz használata.

6.3. FONOLÓGIAI ASSZIMILÁCIÓ

A jakut nyelv orosz igéi esetében, mint az 5. példánál láthattuk, fonológiai asszimiláció és honosító képzős átvétel megy végbe: az orosz *š* hangot *h* hanggal helyettesíti a nyelv.

(42=5) jakut (Malchukov 2003: 239; idézi Wohlgemuth 2009: 97)

mehaj-daa-

zavar-VBLZ

'zavar'

< [orosz] *mešaj-* IMP.SG és PRS tő a *mešat'* 'zavar' szóból

Az udmurt és az orosz nyelv esete azonban eltér többek között a finn és az angol nyelv esetében használt kódváltástól, hiszen két olyan nyelvről van szó, melyek beszélői több mint 700 éve kerültek egymással kapcsolatba, és ezek a kapcsolatok az évszázadok során nemhogy megmaradtak, hanem fel is erősödtek. Korai orosz kölcsönszavak egyes hangjait régebben még helyettesítette az udmurt nyelv: ilyenek voltak az udmurtból alapvetően hiányzó *c*, *f* és *h* hang. Ezeket korábban *č/ć*, *p* és *k* hanggal helyettesítették az oroszból átvett szavakban (lásd Csúcs 1990: 23) – példaként említhető az or. *ulica* > udm. *ulča* –, ma már azonban e hangoknak a helyettesítése sem történik meg: or. *hitrit'* 'ravaszkodik' > udm. *hitrit'* *kar-* 'ravaszkodik' (UdmCorp.). Szintén a korai orosz jövevényszavakat jellemzi a szókezdő mássalhangzó-kapcsolat feloldása, de napjainkban már ez sem gyakori.

A két nyelv fonológiai rendszere jelenleg nem különbözik oly mértékben, hogy annak alapján, illetve konkrétan a fonológiai illeszkedés alapján el tudnánk különíteni a kódváltási és a nem kódváltási eseteket. A gyakorlatban az udmurtban fonológiai szempontból tehát nemigen lehet egymástól elhatárolni a kölcsönzéseket és a kódváltásokat.

6.4. MORFOLÓGIAI, MORFOSZINTAKTIKAI ADAPTÁCIÓ

ÉS ARGUMENTUMSZERKEZET

Mint láhattuk, az $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezet esetében a morfológiai illeszkedés tulajdonképpen nem történik meg: maga az orosz infinitívusz beemelődik a mondatba, melyhez külön szóként kapcsolódik az udmurt mátrix ige, amely felveszi az inflexiós és egyéb morfémákat, ám az infinitívuszhoz nem kapcsolódik semmiféle udmurt toldalék. A honosító képzős stratégia esetében ellenben az infinitívuszhoz udmurt képző kerül, ami lehetővé teszi, hogy a szóhoz inflexiós morfémák kapcsolódjanak. A megnyilatkozás aspektuális tartalma szintén szerepet játszik abban, hogy éppen melyik emelődik be az adott mondatba, így ezek a stratégiák „élők” maradnak, nem automatizálódnak, az adott beszédhelyzettől, a kijelentés aspektuális tartamától függnék. E tulajdonságuk pedig véleményem szerint a stratégiákat (és közülük az $\text{INF}_{\text{OR}} + \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezeteket jobban, a honosító képzőseket valamivel kevésbé) a kölcsönzés–kódváltás–kontinuumban a kódváltás felé közelíti inkább, mint a jövevényszavak felé. A tárgyalt a kifejezések nem szilárdultak meg az udmurt nyelvi rendszerben, s nincs szabályszerű, kanonikus módja annak sem, hogy hogyan illesszük be különféle aspektuális tartalmak esetén ezeket az infinitívuszokat: használatuk mindig az adott kétnyelvű beszélőtől függ.

Az orosz morfológiájú igei kódváltások esetében az argumentumszerkezet megfelelhet az orosz ige argumentumszerkezetének (kódváltás/grammatikai transzfer), az orosz vonzatnak megfelelő udmurt toldalékkal kifejezve.

(43) UdmCorp.

<i>Mon</i>	<i>asme</i>	<i>kižili-en</i>	<i>né</i>	<i>sčitaaju</i>
1SG	maga.1SG.ACC	csillag-INS	NEG _{OR}	tart:PRS.1SG _{OR}

‘Nem tartom magam csillagnak.’

Insztrumentális helyett nominatívus lenne az udmurt vonzat az ige udmurt megfelelőjével kifejezve, lásd például:

(44) UdmCorp

<i>Asme</i>	<i>ali</i>	<i>ñe</i>	<i>patriot</i>	<i>koža-nj</i>	<i>kutsk-išk-o</i>
maga.1SG.ACC	most	NEG _{OR}	hazafi _O	gondol-INF	kezd-PRS-1SG

‘Most kezdem magam nem gondolni hazafinak.’

Legalábbis az $\text{INF}_{\text{OR}+} \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$ -szerkezet használata esetén tehát előfordul, hogy a morfológiailag nem illeszkedő orosz igei kódváltásokhoz hasonlóan a szerkezethez kapcsolódó vonzat nem az udmurt nyelvben adott jelentéshez kapcsolódó vonzat, hanem az orosz ige vonzatstruktúrájaként jelenik meg az udmurt beszélő megnyilatkozásában.

7. Összefoglalás

Összegzésként kijelenthetjük, hogy nincs egy adott „kanonikus” mód, rögzült szabályrendszer az udmurtban arra vonatkozólag, hogy a tárgyalt stratégiákat ($\text{INF}_{\text{OR}+} \text{v}(\text{kar-})_{\text{UDM}}$, $\text{INF}_{\text{OR}+} -t$ honosító képző) hogyan lehet beemelni a megnyilatkozásokba. Az általam vizsgált blogszövegek és a 2015-ben Udmurtiában készített interjúk nyelvi adatai alapján megállapítható az az általános tendencia, hogy imperfektív megnyilatkozás esetén az orosz imperfektív infinitívus használatos az udmurt mátrix mondatban, perfektív megnyilatkozás esetén pedig az ige perfektív infinitívuszi alakja. Az udmurtban kötelezően jelölt aspektuális értékek – például a múlt idejű habitualitás – pedig általában mind az orosz infinitívus imperfektív alakja, mind az udmurt mátrix igehez kapcsolódó udmurt imperfektív aspektuális jelölők segítségével szerepeltek a megnyilatkozásokban. Ugyanakkor az udmurt és az orosz aspektuális rendszer különbsége (például egyes adverbiumok használata) esetén az orosz aspektuális rendszernek megfelelő aspektuális értékű orosz infinitívus használata sem ritka, de ugyanígy az orosznak megfelelő argumentumszerkezet használata is előfordulhat. Ilyenkor az orosz vagy az udmurt aspektuális rendszer

jelölésmódja közötti választás mindig a kétnyelvű beszélő adott megnyilatkozásbeli döntése. Az aspektuális formák szabad választhatósága alapján óvatosan arra következtethetünk, hogy a két vizsgált stratégia, de legalábbis a perifrasztikus szerkezetek inkább kódváltások.

A két stratégia elviekben szabadon felcserélhető egymással, dialektológiai szempontból azonban akadnak különbségek a használatban, valamint a két stratégia használatához kapcsolódó attitűdök, a nyelvi norma részeként való elfogadottság is eltér. Mindemellett grammatikai meghatározottság is felfedezhető a két stratégia közötti választás esetén: úgy tűnik, a reflexív képzős orosz infinitívuszok nem használatosak *-t* honosító képzővel, valamint a két mátrix ige közül is csak reflexív képzős alakokkal (*kariškinj*).

Rövidítésjegyzék⁶

CONJ	kötőszó
OR	orosz
ANG	angol
FRV	frekventatív
PCL	partikula
VLZ	igésítő képző
NTVZ	honosító képző
HOL	holland
SZARN	szarnami

Irodalom

- Anderson, Gregory D. S. (2006): *Auxiliary Verb Constructions*. Oxford University Press, Oxford.
- Bartens, Raija (2000): *Permiläisten kielten rakenne ja kehitys*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

⁶ A Leipzig Glossing Rules felsorolásában nem szereplő rövidítések.

- Bertinetto, Pier Marco – Lenci, Alessandro (2012): Habituality, Pluractionality, and Imperfectivity. In: Robert Binnick (ed.): *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*. Oxford University Press, Oxford. 852–880.
- BesCorp. <http://beserman.ru/corpus/search/> (Letöltés ideje: 2018. március 8.)
- Bickel, Balthasar – Nichols, Johanna (2007): Inflectional morphology. In: Timothy Shopen (ed.): *Language Typology and Syntactic Description. Volume III: Grammatical Categories*. Cambridge University Press, Cambridge. 169–240.
- Borik, Olga (2002): *Aspect and Reference Time*. LOT, Utrecht.
- Borras, Frank Marshall – Christian, Reginald Frank (1971): *Russian Syntax. Aspects of Modern Russian Syntax and Vocabulary*. Clarendon, Oxford.
- Boumans, Louis (1998): *The Syntax of Codeswitching: Analysing Moroccan Arabic-Dutch Conversations*. Tilburg University Press, Tilburg.
- Bybee, Joan – Perkins, Revere – Pagliuca, William (1994): *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. University of Chicago Press, Chicago.
- Chaidze, M. P (1967): О Происхождении и функциях марийских и удмуртских спаренных глаголов. *Вопросы финно-угорского языковедения* 4. 247–259.
- Comrie, Bernard (1976): *Aspect*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Comrie, Bernard – Thompson, Sandra A. (2007): Lexical Nominalization. In: Timothy Shopen (ed.): *Language Typology and Syntactic Description, Volume III: Grammatical Categories and the Lexicon*. Cambridge University Press, Cambridge. 334–381.
- Csúcs Sándor (1990): *Chrestomathia Votiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dahl, Östen (1985): *Tense and Aspect Systems*. Blackwell, Oxford–New York.
- Dickey, Stephen M. – Hucheson, Julie (2003): Delimitative Verbs in Russian, Czech, and Slavic. In: Robert A. Maguire – Alan Tim-

- berlake (eds): *American Contributions to the Thirteenth International Congress of Slavists. Volume I.* Slavica, Ljubljana. 23–36.
- Edygarova, Svetlana (2014): The Varieties of the Modern Udmurt Language. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 62. 376–398.
- ELCat/ELP In: *Catalogue of Endangered Languages. The Endangered Languages Project.* <http://www.endangeredlanguages.com> (Letöltés ideje: 2016. december 12.)
- F. Gulyás, Nikolett – Speshilova, Yulia (2014): Impersonals and Passives in Contemporary Udmurt. In: *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 38. 59–91.
- F. Gulyás, Nikolett (2016): *Személytelen szerkezetek finnugor nyelvekben. Funkcionális és tipológiai megközelítés.* Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Fattakhova, Aida R. – Mingazova, Nailya G. (2015): Arabic Loanwords in Tatar and Swahili: Morphological Assimilation. In: *Journal of Sustainable Development* 8 (4). 302–308.
- Forsyth, James (1970): *A Grammar of Aspect. Usage and Meaning in the Russian Verb.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Gardner-Chloros, Penelope (2010): Contact and Code-Switching. In: Raymond Hickey (ed.): *Handbook of Language Contact.* John Wiley and Son, New York. 188–207.
- Gerritsen, Nelleke (1986): Sja and Sebja. In: Barentsen, A. A. – Groen, B. M. – Sprenger, R. (eds): *Dutch Studies in Russian Linguistics. Studies in Slavic and General Linguistics. Volume 8.* Rodopi, Amsterdam. 87–113.
- Halmari, Helena (1997): Government and Codeswitching. Explaining American Finnish. In: *Studies in Bilingualism (SiBiL).* John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- Heine, Bernd (1993): *Auxiliaries, Cognitive Forces, and Grammaticalization.* Oxford University Press, New York–Oxford.
- Horváth Laura (2013): On the Aspectual Markers of the Udmurt Language: Expressions of Aspect in Dialects. In: Csepregi Márta – Kubinyi Kata – Sivonen, Jari (szerk.): *Grammatika és kontextus – új szempontok az uráli nyelvek kutatásában III. Uralisztikai Tanulmányok* 20. Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszék, Budapest. 108–124.

- Horváth Laura (2015): Habitualitás kifejezése udmurt nyelvjárásokban. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia 3*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba. 99–125.
- Hutcheson, Julie (1999): *The Delimitativ Prefix po- and the Predurative Prefix pro- in Czech and Russian*. MA Thesis, University of Virginia.
- Janda, Laura A. – Endresen, Anna – Kuznetsova, Julia – Lyashevskaya, Olga – Makarova, Anastasia – Nessel, Tore – Sokolova, Svetlana (2013): *Why Russian Aspectual Prefixes aren't Empty. Prefixes as Verb Classifiers*. Slavica Publishers, Bloomington.
- Каракулова, М. К. (1997): Категория вида в удмуртском языке. *Пермистика 4*. Ижевск. 43–51.
- Кельмаков, В. К. (1975): Спаренные глаголы в удмуртском языке: На материале кукморского диалекта. *Вопросы удмуртского языкознания 3*. 90–105.
- Kiefer Ferenc (2006): *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kovács, Magdolna (2001): *Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian*. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Kozmács István (2008): Kisebbségi nyelvhasználat – anyaország nélkül. *Fórum Társadalomtudományi Szemle 10* (3). 41–69.
- Kozmács István (2002): *Udmurt-magyar szótár*. Savaria University Press, Szombathely.
- LeBlanc, Carmen L. (2010): Coding Compositional Aspect in French. In: Walker, James A. Walker (ed.): *Aspect in Grammatical Variation*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 65–81.
- Leinonen, Marja (1982): *Russian Aspect, „temporal'naja lokalizacija” and Definiteness/Indefiniteness*. Neuvostoliittoinstituutti, Helsinki.
- Leinonen, Marja – Vilkkuna, Maria (2000): Past Tenses in Permic Languages. In: Dahl, Östen (ed.): *Empirical Approaches in Language Typology: Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Mouton de Gruyter, Berlin. 495–514.

- Lewis, Paul – Simons, Gary F. – Fennig, Charles D. (eds) (2016): *Ethnologue: Languages of the World*. SIL International, Dallas. <http://www.ethnologue.com> (Letöltés ideje: 2016. december 12.)
- Malchukov, Andrej L. (2003): Russian Interference in Tungusic Languages in an Areal-typological Perspective. In: Ureland, P. Sture (ed.): *Convergence and Divergence of European Languages*. Logos, Berlin. 235–249.
- Myers-Scotton, Carol (2002): *Contact Linguistics. Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. Oxford University Press, Oxford.
- Mønnesland, Svein (1984): The Slavonic Frequentative Habitual. In: Tommola, Hannu – Groot, Casper de (eds): *Aspect Bound. A Voyage into the Realm of Germanic, Slavonic, and Finno-Ugrian Aspectology*. Foris Publications, Dordrecht–Cinnaminson. 53–77.
- Moseley, Christopher (ed.) (2010): *Atlas of the World's Languages in Danger*. UNESCO Publishing, Paris. <http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas> (Letöltés ideje: 2016. december 12.)
- Muysken, Pieter (2000): *Bilingual Speech. A Typology of Code-Mixing*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Pusztay János (2006): *Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finn-ugor népek jelene és jövője 11 pontban*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Pugh, Stefan M. (1999): *Systems in Contact, System in Motion. The Assimilation of Russian Verbs in the Baltic Finnic Languages of Russia*. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia* 30. University of Uppsala, Uppsala.
- RNC = Russian National Corpus <http://www.ruscorpora.ru/> (Letöltés ideje: 2017. május 15.)
- Salánki Zsuzsa (2007): *Az udmurt nyelv mai helyzete*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. http://doktori.btk.elte.hu/lingv/salanki/PHD_Salanki.pdf (Letöltés ideje: 2015. február 5.)
- Salánki Zsuzsa (2008): Igekölcsonzés a mai beszélt udmurt nyelvben. In: Pomozi Péter (szerk.): *Navigare humanum est... Pusztay János hatvanadik születésnapjára*. Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Budapest. 182–185.

- Salánki Zsuzsa (2015): The Bilingualism of Finno-Ugric Language Speakers in the Volga Federal District. The Case of Udmurt. In: Stolz, Christel (ed.): *Language Empires in Comparative Perspectives*. Walter de Gruyter, Berlin–München–Boston. 237–264.
- Medvedeva, Maria – Arkhangelskiy, Timofey: *Udmurt corpus*. http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/?interface_language=en (*Letöltés ideje: 2015. augusztus 1.*)
- Usacheva, Maria – Biryuk, Olga (2016): Russian in Beserman Oral Discourse: Code-mixing and Borrowing. *Dialectologia* 17. 123–150.
- VPN 2002 = *Всероссийская перепись населения 2002 года*. <http://www.perepis2002.ru> (*Letöltés ideje: 2016. augusztus 30.*)
- Wichmann, Søren – Wohlgemuth, Jan (2005): Loan Verbs in a Typological Perspective. In: Stolz, Th. – Palomo, R. – Bakker, D. (eds): *Proceedings of the “Romanisation worldwide” Conference, Bremen, 4–8 May 2005*. 89–121.
- Winford, Donald (2010): Contact and Borrowing. In: Hickey, Raymond (ed.): *Handbook of Language Contact*. John Wiley and Son, New York. 170–187.
- Wohlgemuth, Jan (2009): A Typology of Verbal Borrowings. *Trends in Linguistics. Studies and Monographs* 211. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.
- Загуляева, Б. III. (1986): Прошедшее длительное и прошедшее многократное время глаголов в удмуртском языке. *Вопросы фонетики и грамматики удмуртского языка*. Устинов. 62–70.
- Zamyatin, Konstantin (2014): An Official Status for Minority Languages? A Study of State Languages in Russia’s Finno-Ugric Republics. In: *Uralica Helsingiensia* 6. University of Helsinki Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies – Finno-Ugrian Society, Helsinki.

Strategies of verbal code-switching

Russian verbs and infinitives in Udmurt matrix sentences

The present paper aims to discuss some cases of intrasentential insertion on the basis of blog texts and structured interviews with Udmurt–Russian bilinguals conducted in Udmurtia in 2015.

Russian verbs can often be inserted into the Udmurt matrix sentence in their infinitive forms (which is the dictionary form of the Russian verbs): they can be integrated into the Udmurt syntactic frame by adding either an Udmurt matrix verb (*karɨnjɨ* ‘do’ or *kariškɨnjɨ* – the same *kar-* stem with an Udmurt reflexive suffix) to them, or by attaching an adaptation suffix (*-t*). In the former case, the Udmurt matrix verb carries the inflectional and derivational markers, while the Russian verbs occur in their infinitive forms. These matrix verbs have lost their original lexical meaning and their only function is to integrate the verb of the source language.

Both the $\text{INF}_{\text{RUS}} + \text{V}_{\text{UDM}}$ ‘do’ constructions and the $\text{INF}_{\text{RUS}} + \text{NTVZ}$ suffix are used in general by Udmurts. However, $\text{INF}_{\text{RUS}} + \text{V}_{\text{UDM}}$ ‘do’ constructions are considered to be more common in the Southern dialects, while the $\text{INF}_{\text{RUS}} + \text{NTVZ}$ suffix is more common in the Northern (or Middle, see Edygarova 2014: 395) dialects. According to Salánki (2008: 182–184), this phenomenon can be explained, e. g., by an earlier Russian influence on the Northern Udmurt dialects (for further details, see Salánki 2008: 182–184). It is, however, worth mentioning that Tatar has the same strategy (Fattakhova – Mingazova 2015: 305; Wohlge-muth 2009: 344), and it may not be a coincidence that Tatar has been in long-term contact with the Southern Udmurt dialects where these do-constructions are reported as being frequent. $\text{INF}_{\text{RUS}} + \text{V}_{\text{UDM}}$ ‘do’ is referred to as being characteristic of the standard language, while $\text{INF}_{\text{RUS}} + \text{NTVZ}$ suffix *-t* is considered vernacular style (Edygarova 2014:

395). However, speakers very often have negative attitudes towards using both of these strategies (Salánki 2008: 184).

It is, however, also worth mentioning that there seems to be at least one other reason for choosing one strategy over another: namely, that Russian reflexive infinitives do not seem to allow the Udmurt *-t* suffix to be attached to them (e. g., **stroit'-sja-tj-nj* 'to be built'). Therefore, the use of the reflexive INF_{RUS} + *kariš'kinj* seems to be the only way to express a reflexive or some kind of impersonal meaning when inserting INF_{RUS} into Udmurt sentence frames.

The aspectual nature of the Russian verbal system (i. e., the aspectual verbal "pairs") makes these constructions very interesting from an aspectual point of view: this feature of the Russian language would make it automatically possible for either the perfective or the imperfective forms to always be used in these constructions. However, insertion does not seem to be made automatically. The examples show that there seems to be a systematic use of the aspectual form of Russian infinitives: imperfective Russian infinitives tend to be used in imperfective Udmurt utterances and vice versa. In many cases of past habitual events, aspectual meaning was expressed by both parts of the construction: in addition to the imperfective INF_{RUS} imperfective aspectual forms of the Udmurt matrix verb were used due to the fact that past habituais have overt aspectual markers in Udmurt. In other words, the examples I have found so far show that when the aspectual meaning has to be grammatically marked in Udmurt, the matrix verb usually takes the overt markers. PRS-HAB value does not always have an overt marker in Udmurt, therefore, due to the imperfective Russian infinitive, the aspectual meaning becomes more overt aspectually in these sentences.

It is worth emphasizing that the Russian infinitives do not always show Udmurt aspectual surface structure, but instead sometimes the Russian one, for example, in case of predictions or use of adverbs of manner. The argument structure of the Udmurt clause involving a do-construction can also come from Russian instead of Udmurt. And finally, we have to state that there seems to be no canonical way to use Russian infinitives when the surface structures of the two aspectual

systems differ from each other or also in the case when they do not differ. Generally speaking, the way aspectual meanings are expressed always depends on the choices of the bilingual speaker. Therefore, due to the features of these constructions, in this work they are considered to be code-switches rather than borrowings.

A manysi kódváltások osztályozása

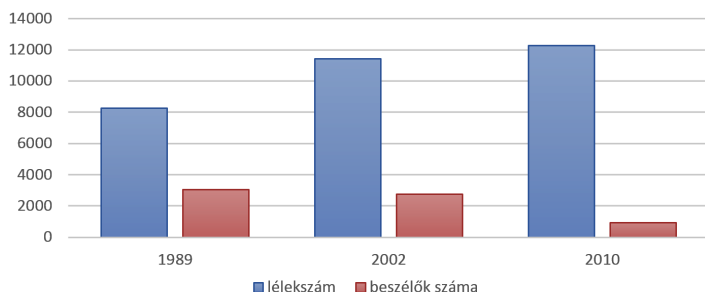
1. Bevezetés

1.1. A MANYISI NYELV SZOCIOLINGVISZTIKAI HELYZETÉNEK RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

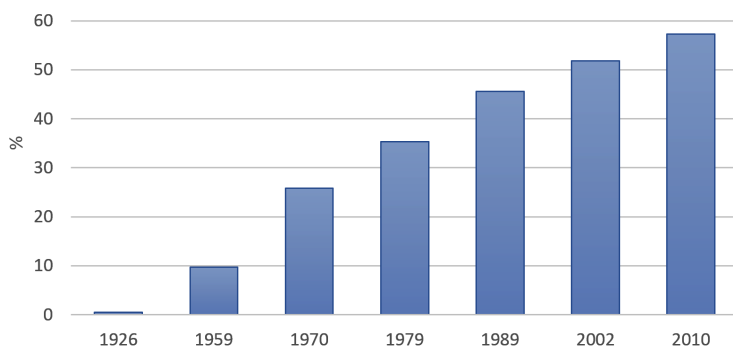
A manysi nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor, azon belül is az ugor ágába tartozó, erősen veszélyeztetett nyelv: beszélőinek száma az utolsó népszámlálás alapján mindössze 938. A magukat manysinak vallók lélekszáma 12 269 fő (Horváth 2012: 63), többségük az Oroszországhoz tartozó nyugat-szibériai Hanti–Manysi Autonóm Körzet – Jugra területén él. A hajdani négy manysi nyelvjárásból ma már csupán egy tekinthető élőnek (Bíró – Sipőcz 2006: 21), az északi, melynek alnyelvjárásait a Szoszva, a Szigva és a Lozva mentén, valamint az Ob-folyó mellett található néhány településen (elszórta) beszélik. Bár a korábbi népszámlálási adatok alapján a manysik lélekszáma nő, a nyelvet beszélőké folyamatosan csökken (lásd 1. diagram). A szibériai népek körében általánosan is megfigyelhető lélekszám-növekedésben több tényező is szerepet játszik. Ilyen például az északi kedvezmények rendszere, illetve az, hogy már nem számítanak egyértelműen orosz nemzetiségűnek a vegyes házasságban születettek (Pusztay 2006: 53). A manysi esetében utóbbiak száma folyamatosan nő (Удалова 2004: 553; idézi Pusztay 2006: 53) ezekben a családokban pedig nehéz megőrizni a kisebbségi nyelvet.

A beszélők számának nagy arányú csökkenése szintén több tényező folyamat, melyben a vegyes házasságokon kívül szerepet játszik az, hogy a manysi a közigazgatásban nem használható, terjednek a kétnyelvűséggel kapcsolatos negatív sztereotípiák, valamint egyre erősödik az urbanizáció (Nagy 2015: 61) (lásd 2. diagram). Általános tapasztalat, hogy a városba költözők sokszor egy generáció alatt elhagyják a kisebbségi nyelvet, hiszen nem alkotnak egységes tömböt és így ritkán alakul ki manysi nyelvhasználati színtér. 2010-ben a manysik

57,3%-a élt városban, ez a hivatalosan közölt arány azonban nem feltétlenül pontos, hiszen a fennmaradó 42,7% egy része is nagyobb, de városi ranggal nem rendelkező településen él (Nagy 2015: 63). Mindez tehát azt jelenti, hogy a kis számú manysiul tudók között akadnak olyanok, akik nem használják a nyelvet rendszeresen vagy egyenesen soha nem beszélnek manysiul. Horváth tapasztalatai alapján mindemellett a városokban nő az érdeklődés az obi-ugor nyelvek iránt, és megjelentek biztató kezdeményezések is, például a revitalizációs célt szolgáló Lilin Sojum 'élő patak' oktatási központ (lásd Horváth 2012, 2013).

1. diagram. A manysik lélekszáma és a nyelv beszélőinek számszerű változása (Bíró – Sipőcz 2006; Horváth 2013; Pusztay 2006; Skribnik – Koshkaryova 1996)

2. diagram. A városban lakó manysik arányának változása (Nagy 2015)

Skribnik és Koshkaryova (1996) szerint a Szigva menti kisebb, de hagyományosan manyisi településeken általános tapasztalat, hogy az idős generáció tagjai (az 1910 és 1920 között születettek) manyisi egy nyelvűek,¹ a középkorúak (vagyis az 1930 és 1970 között születettek) még ismerik a manyсит, a fiatalok azonban csak oroszul tudnak (Skribnik 2001: 208–209). A 2002-es népszámlálás során rákérdeztek az orosz nyelvtudásra is, minek alapján csupán 100 olyan manyisi volt, aki nem beszélte a többségi nyelvet (Sipőcz 2005: 24). A legújabb népszámlálás ezt a kérdést már nem tartalmazta, azonban a fenti tendenciák alapján a szám csakis csökkenhetett.

A manyisi–orosz kétnyelvűséggel tanulmányok sora foglalkozik, s a szerzők tárgyalják például a manysiban megfigyelhető orosz jövevényszavak fonológiai asszimilációját (pl. Kálmán 1933), a manyisi beszélőközösség demográfiai jellemzőit (Cheremisina – Skribnik 1990; Skribnik – Koshkaryova 1996), a revitalizációs törekvéseket (Horváth 2010; 2012; 2013), egyes manyisi szerkezetekre gyakorolt orosz hatását (pl. Bíró – Sipőcz 2006). A kódváltást azonban mindeddig nem kutatták, holott fontos szerepet játszik a két- és többnyelvű közösségek életében és nyelvhasználatában.

1.2. ELMÉLETI KÉRDÉSEK

A szakirodalomban már maga a többnyelvűség definíciója is rendkívül sokféle. Érdekes inkább skaláris jelenségként kezelni, melynek egyik végén a szimultán kétnyelvűség, másik végén pedig a felnőttkori nyelvtanulással kialakított alacsony fokú kompetencia áll. A kódváltás meghatározásai ehhez mérten szintén sokfélék. Kutatásaim során Gumperz (1982) definícióját követtem, aki szerint kódváltásnak tekinthető: „the juxtaposition within the same speech exchange of passages of speech belonging to two different grammatical systems or subsystems” (Gumperz 1982: 59).

A nyelvi anyag feldolgozásakor Myers-Scotton (2002) mátrixnyelvi keretét, illetve Muysken (2000) kódváltás-tipológiáját használtam. Myers-Scotton mondatok szintjére kidolgozott elmélete alapján

¹ Vagy legalábbis az orosz nyelvet nem beszélik, ugyanis az említett terület északi részén több kisebbségi nyelven beszélő nép is él (a komi–zürjén és a hanti), és korábban nem volt ritka, hogy ezek egyikét a manyisi anyanyelvűek is tudták.

a kétnyelvű kommunikáció három összetevőből állhat: tiszta mátrixnyelvi mondatokból, vendégnyelvi szigetekből, valamint kevert konstituensekből. A mátrixnyelv (vagy bázisnyelv) az a nyelv, mely a mondat morfoszintaktikai keretét adja: ebből származnak a rendszermorfémák és ez határozza meg a szó- és morfémasorrendet is. Myers-Scotton az egyértelmű mátrixnyelvű mondatokban fölbukkanó, egyéb nyelvből származó szavakat tekinti kódváltásnak. Ha a mondat mátrixnyelvre nem állapítható meg, mert a rendszermorfémák vegyesen, két nyelvből származnak, akkor kevert mátrixnyelvű szakasz realizálódik. Ha egy szakasz során csak a másik nyelv szabályai érvényesülnek, akkor vendégnyelvi szigetekről beszélünk. A többnyelvűek produkciójában megfigyelhetők konvergált szerkezetek is, vagyis amikor formailag egyetlen elem sem származik a vendégnyelvből, maga a mondatszerkesztés mégis ennek mintájára történik. Amennyiben a vendégnyelvi szigetek és a kevert szerkezetek száma jelentősen megnő, előfordulhat, hogy a diskurzus mátrixnyelvre már nem állapítható meg: összetett mátrixnyelv jön létre, mely hosszútávon oda vezethet, hogy felcserélődhetnek a mátrixnyelvek, de az összetett mátrixnyelv rögzülhet is (kreolizáció). Muysken (2000) elmélete a mondaton felül, szövegszinten írja le a többnyelvű kommunikációt. Megkülönbözteti a tagmondaton belüli és kívüli kódváltást, valamint az együttes lexikalizációt (utóbbit Myers-Scotton összetett mátrixnyelvnek nevezi).

Auer (1999) három nagyobb szakaszra osztja az azonos diskurzusban szereplő nyelvek kapcsolatát. Az első szakaszban a mátrixnyelvek jól elkülöníthetőek, lexikai kódváltások figyelhetők meg. A második szakaszban, a nyelvkeveredés során kevert szerkezetek és egynyelvű szakaszok váltják egymást, melyek pragmatikai szempontok alapján variálódhatnak, a harmadik szakaszban pedig a kevert formák rögzülnek is. A kódváltások szempontjából a finnugor nyelvek közül az erzmordvin a leginkább kutatott (Janurik 2011: 2013), s az eredmények arra mutatnak, hogy az erza a nyelvkeveredés fázisában van, sőt az oroszos számneves szerkezetek többé-kevésbé rögzültek is.

Kutatásom célja, hogy Myers-Scotton és Muysken elméletei mentén leírjam a manysi kommunikáció sajátosságait annak érdekében, hogy elhelyezhessük a nyelvet Auer (1999) modelljének skáláján. Bár fontos lenne a kódváltásokhoz kötődő attitűdök feltárása is, jelen

tanulmány csupán arra vállalkozik, hogy általános helyzetleírást adjon arról, milyen is a manyisi nyelvű kommunikáció az orosz elemek szempontjából.

2. A kutatás ismertetése

2.1. AZ ANYAG

2.1.1. A gyűjtőút

A vizsgálatban szereplő hanganyagokat egyetlen felvétel kivételével 2014 nyarán gyűjtöttem Anasztasia Saypashevával, az OTKA-FNN-107793 projekt keretében. A három hetes expedíció a Hanti–Manyisi Autonóm Körzet – Jugra fővárosából, Hanti-Manszijszkból indult, ahol interjúkat készítettünk az Obi-ugor Kutatóintézet és a *Lūima Sēripo*s manyisi nyelvű hetilap dolgozóival. Ezt követően csatlakoztunk az Obi-ugor Kutatóintézet munkatársához, Svetlana Dinislamovához, aki éppen egy manyisi nyelvet népszerűsítő kiküldetésre indult Jugra Berjozovói területére, annak is Szaranpauli régiójába. Ehhez a közigazgatási régióhoz tartoznak a ma is részben manysik által lakott Szaranpaul, Sekurja, Jászunt, Szoszva, Kimkjaszuj, Hurumpaul, Lombovozs, Szartinja, Patraszuj és Verhnyenyilgyina települések. Az expedíció során a felsoroltak közül az első öt faluban végeztünk gyűjtést.

Hanti-Manszijszkból repülőgéppel utaztunk az Ob és a Vogulka folyó összefolyásában található Berjozóba, ahonnan hajóval indultunk tovább az Északi-Szoszva (manyisi nyelven: *Tājt*) folyón Szoszva faluba (manysiuil: *Tājt pāwəl*, vagy: *Kultbaz* /<or. *kulturnaja baza*/ – ’kulturális központ’). Az 1933-ban alapított település a mai napig regionális központként funkcionál, iskola és kórház is található a területén, valamint a Najtər Mā nevű manyisi skanzen. Szoszvából hajóval utaztunk észak felé, a Ljapin folyó (ismertebb nevén Szigva,² manyisi nevén pedig *Sakwjā*) középső folyásánál található Szaranpaulba, ami szintén

² Az Észak-Urál keleti oldalán található -va végű folyónevek többnyire komi-zürjén elnevezések, szerkezetileg a Szoszva folyó nevéhez hasonlóan képződnek, mely a zürj. *soš* (’ruhajj’) és a *va* (’víz’) összetételéből áll. A manyisi megfelelők ezzel szemben -jā (’folyó’) végű kapcsolatok, pl. *Lūsm-jā* (vö. *Lozva*), *Sakw-jā* (vö. *Szigva*) stb. (Munkácsi 1921: 445–446).

jelentős közigazgatási központ iskolával, kórházzal és múzeummal. A falut 1842-ben alapították, a lakosok még 1926-ban is komi és nyenyec nemzetiségűek voltak (Zajceva – Kljujeva – Serbics 2012: 57), illetve innen származik a település neve is: *saran* ’zürjén’ + *pāwāl* ’falu’. 2014-ben a falu lakóinak száma 4443 fő volt, így a régió legnagyobb településének számít.

Szaranpaulból két kisebb faluba látogattunk el: az egyik az észak-keletre található Jászunt (*jā* – ’folyó’ + *sūnt* – ’száj, torkolat’), a másik pedig a nyugatra fekvő Sekurija (nevét az azonos nevű folyóról kapta). Előbbi 1921-ben 52 manysi és 4 nyenyec lakost számlált (Zajceva – Kljujeva – Serbics 2012: 58), mára azonban szinte teljesen elnéptelenedett, s csupán motorcsónakkal elérhető. Nyaranta a Mañ Ūskwe ’kis városka’ nevű manysi nemzeti gyerektábornak ad otthont (2014-ben a résztvevő gyerekek közül senki nem beszélt manysiul). Sekurja eredetileg manysi és komi – 1926-ban 150 manysi és 139 komi lakta (Zajceva – Kljujeva – Serbics 2012: 58) –, ám ma már részben orosz település, ahová Szaranpaulból gyalog és autóval is el lehet jutni. Az említett falvak szerepelnek már a Reguly Antal, valamint a Munkácsi Bernát és Pápai Károly által készített térképeken is.³ Szoszva faluba visszatérve még egy településre, a Szoszvától délre, az Északi-Szoszva folyó mentén található Kimkjaszujban (neve a Kimkjā folyó torkolatára utal) is adódott lehetőségünk gyűjteni. A falut oroszok alapították a 20. század elején, napjainkra iskolával és kórházzal bír, közösségi közlekedéssel azonban nem megközelíthető: nyáron motorcsónakkal, télen pedig a Szoszva jegén lehet elérni.

Az egyetlen, nem az expedíción készült hanganyagot 2014 tavaszán rögzítettem Budapesten – az N1 jelzetű beszélő monológjáról van szó.

2.1.2. Az adatközlők

A kutatás során 11 manysi anyanyelvű beszélő hanganyagát dolgoztam föl, közülük tíz volt nő, egy pedig férfi. Az interjúk során rögzítettük a beszélők főbb demográfiai jellemzőit (életkor, iskolázottság, szü-

³ Jászuntot, Sekurját és Szaranpault Munkácsi komi faluként jelölte a térképen (Munkácsi – Kálmán 1963).

letési hely), a manyisi és az orosz nyelvhasználati szokásait (a múltban és a jelenben), illetve kérdeztük őket nemzeti identitásukról is.

A gyűjtés során a beszélők mind tisztában voltak azzal, hogy az elhangzottakról felvétel készül és a hanganyag további sorsáról (kutatási célok, internetes adatbázisban való felhasználás)⁴ is tájékoztattuk őket. Adatvédelmi okokból a tanulmányban anonimizáltam, illetve nemre utaló előtaggal és számmal szerepeltettem az adatközlőket. Sajnos egy ilyen kis beszélőközösség esetében a teljes anonimizálás lehetetlen feladat, hiszen a területet jól ismerő olvasó az életkor, nem és születési hely alapján esetenként képes lehet a beszélő azonosítására. Ezen demográfiai adatok visszatartása azonban ellehetetlenítené a nyelvi anyag használhatóságát, ezért az elemzésre olyan interjúk szakaszokat választottam, melyek alapján az adatközlők beazonosításuk esetén sem sérülnek.

A beszélőket két életkori csoportba soroltam: fiatal felnőtt (45 év alatti, 5 fő), illetve középkorú/idos (6 fő). A felosztást a beszélők csekély száma indokolta, a középkorú és idős korcsoport különválasztására nem volt mód. Az életkori csoportok határainak meghatározásakor számos társadalmi és biológiai tényezőt figyelembe lehet venni lásd (László 2016; Bóna 2013), ezért a beszélők adatait áttekintő 1. táblázatban pontos életkorukat közlöm.

A 11 beszélő közül négyen (N1, N2, N3, N4) felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, Hanti-Mansijszkban élnek, foglalkozásuk pedig a manyisi nyelvhez kötődik: az Obi-Ugor Kutatóintézetben, illetve a helyi, manyisi nyelvű újságnál dolgoznak. A többi hét adatközlő közül ketten (N6, N7) még aktívak (egy manyisi skanzen munkatársai), öt további beszélő (N5, N8, N9, N10, F1) pedig nyugdíjas már. A felsőfokú végzettséggel nem rendelkező adatközlők életútjára jellemző, hogy valahol a Szigva (N9, N5, F1) vagy a Szoszva (N6, N7, N10) mentén születtek, s valamely másik, de az adott folyó mentén található faluban telepedtek le vagy éltek hosszabb ideig. Kivételt jelent N8, aki Szoszva faluban született és mindig is ott élt.

⁴ A kutatás anyaga az OTKA-FNN-107793 projekt lezárultával interneten is elérhetővé válik majd.

Adatközlőim mind az északi manyisi szigvai vagy szoszvai alnyelvjárását beszélik, ám nem egyszerű megállapítani, mely változatot használják. Ennek egyik fő oka, hogy az alnyelvjárások az 50-es évektől erősen keveredtek a településracionalizáló program miatt. A beszélők nyelvjárásának besorolásakor további problémát jelentett a vegyes házasság (N10 és F1), ilyenkor ugyanis feltehető, hogy a házastársak az évek során alkalmazkodnak egymáshoz és az őket körülvevő közösség variánsához is. A csoportosítás során végül azt vettem figyelembe, hogy a beszélő 1) milyen területen született, 2) hol nőtt föl, 3) milyen területen él hosszabb ideje (és ha házastársa manyisi, akkor ő milyen változatot beszél), 4) honnan származtak a szülei. Utóbbi elsősorban a Szoszva faluban születettek esetében fontos szempont, hiszen ez a település alnyelvjárási olvasztótégely, s a falu lakói kezdetben szoszvai és szigvai változatot is beszéltek. Ez alapján az adatközlők többsége a szoszvai (N1, N2, N6, N7, N8, N10, F1) aldialektust, a többiek pedig a szigvait (N3, N4, N5, N9) beszélik. Az 1. ábra mutatja az alnyelvjárások határát (Schmidt 1990 alapján), valamint az adatközlőim születési helyeit (lásd még 1. táblázat).

1. ábra. A gyűjtés helyszínei és az adatközlők életében szerepet játszó terület (kivéve a jóval délebbre található Hanti-Manszijszk)

A kutatásban szereplő összes beszélő manyisi anyanyelvűnek vallotta magát, ennek ellenére gyermekkoruktól kétnyelvűnek tekinthetők, hiszen az iskolában tanultak meg oroszul. Ez alól csupán N5 kivétel, aki saját bevallása szerint csak minimálisan ért oroszul és az iskolában sem tanulta a többségi nyelvet. Az ő anyagait kontrollként elemeztem a kutatás során.

Az adatközlők egy része napi szinten nem használja a manyсит, többen évek óta nem is szólaltak meg ezen a nyelven, ezért szükség volt gyakorlottság szempontjából is csoportosítani őket. A beszélők az alábbi módon helyezhetők el egy ötfokú skálán:

1. Aki egyáltalán nem használja a nyelvet (pl. mert manyisiul beszélő idős rokonai messze élnek vagy már meghaltak): N6, N7,⁵ N8;
2. aki ritkán használja a manyсит (élnek rokonai, ismerősei, akikkel manyisiul kommunikál, de nem él együtt velük, illetve nem érintkeznek napi szinten): ilyen esetre nem akadt példa;
3. gyakran használja ugyan a manyсит, de csupán egy szűk körrel (pl. egyes kollégáival) beszél vagy ír rajta: N1, N2, N3, N4, N9;
4. napi szinten használja a nyelvet, de szűkebb környezetében élnek olyanok is, akik nem tudnak manyisiul, így gyakran oroszul is kommunikál: N10, F1;
5. manyisi egynyelvű: N5.

A beszélők alacsony száma miatt a kutatás során a 3., 4. és 5. szinten állókat összevontan kezeltem, két csoportot különböztetve meg: azok összességét, akik egyáltalán nem használják a nyelvet (N6, N7, N8) és azokat, akik többé-kevésbé kommunikálnak manyisiul (N1, N2, N3, N4, N9, N10, F1, N5).

Az adatközlők demográfiai adatait az 1. táblázatban összesítettem:

⁵ N6 és N7 közvetlen kollégák, foglalkozásuk a manyisi kultúrához köti őket, manyisiul azonban soha nem beszélgetnek. Megpróbálták ugyan a jelenlétünkben a manyisi nyelvű kommunikációt, de nem sikerült, pár szó után újra oroszra váltottak.

1. táblázat. A beszélők demográfiai adatai.

A negyedik oszlop a születési helyet tartalmazza, zárójelben pedig azon település neve olvasható, ahol a beszélő több évig lakott. Amennyiben utóbbi ugyanaz, mint az aktuális lakóhely, az oszlop nem tartalmazza zárójelesen.

Beszélő jelzete	Életkor	Végzettség	Születési hely	Aktuális lakóhely	Szülők nyelv-járása	A beszélő nyelv-járási besorolása	Gyakorlat
N1	54	felső	Szoszva	Hanti-Manszjjszk	vegyes	Szo	3
N2	40	felső	Hulimszunt	Hanti-Manszjjszk	vegyes	Szo	3
N3	38	felső	Szaranpaul (Táarak)	Hanti-Manszjjszk	?	Szi	3
N4	43	felső	Szaranpaul	Hanti-Manszjjszk	Szi	Szi	3
N5	81	alap	Sekurja (Púpjászunt)	Sekurja	Szi	Szi	5
N6	40	alap	Kimkjászu	Szoszva	?	Szo	1
N7	40	alap	Szoszva (Kimkjászu)	Szoszva	vegyes	Szo	1
N8	60	alap	Szoszva	Szoszva	vegyes	Szo	1
N9	76	alap	Jászunt	Szaranpaul	?	Szi	3
N10	68	alap	Verhnyenyilgyina	Kimkjászu	Szo	Szo	4
F1	67	alap	Urál-hegység (Szoszva)	Kimkjászu	Szi	Szi	4

2.1.3. A kutatás során földolgozott hanganyagok

A kutatás anyaga összesen 68 perc 19 másodperc, aminek mintegy 70,4 százaléka (48:06 perc) telik ténylegesen beszéddel vagy egyéb, a kommunikációban szerepet játszó hangadással.

Az anyag felét (36:31 perc, melyből a tényleges beszédidő 23:57 perc) monológok, felét (31:48 perc, melynek beszédideje 24:09 perc)

pedig beszélgetések alkotják. A két alkorpusz összehasonlíthatósága érdekében a beszédidők kiegyensúlyozására törekedtem.

A monológok (az N5 jelzetű beszélő kivételével) AKG C544L típusú fejmikrofonnal és Zoom H4n diktafonnal, míg a beszélgetések (és N5 egyéni interjúja) ugyanennek a diktafonnak a beépített mikrofonjával kerültek rögzítésre. A mintavétel minden alkalommal sztereóban, 44 100 Hz-en és 32 biten történt.

A monológok egyéni interjúkból származnak, amikor a beszélőn és az interjúztatókon kívül nem volt jelen más. A kérdések oroszul hangzottak el az egynyelvű N5 jelű beszélő kivételével, akit manysiul kérdeztem. A felvételek során a beszélők tudták, hogy a beszélőpartner idegen anyanyelvű és kulturálisan is kívülálló, ezért nem zárható ki, hogy korlátozott kódot alkalmaztak a kommunikáció megkönnyítése érdekében. A nyelvi anyag minőségére mindezen túl hatással volt a megfigyelésből adódó izgalom is (pl. az N3 jelzetű beszélő hangján hallható, hogy az interjúhelyzet magasfokú stresszt váltott ki belőle). Sajnos a megfigyelői paradoxonból adódó jelenségek nem zárhatók ki, csupán minimalizálhatóak. Az interjúkból olyan szakaszokat választottam ki a kutatáshoz, ahol a beszélő minimum két percig (szünetekkel együtt) önállóan, újabb kérdésfeltevés nélkül fejt ki egy adott témát.

A másik alkorpuszt olyan beszélgetések alkotják, amelyek két vagy három manysi beszélő között zajlottak. Ezek során az adatközlők ugyan tudták, hogy nem anyanyelvi megfigyelők is jelen vannak, mégis elsősorban egymással szerettek volna kommunikálni, ezért – mint várható volt – a monológokhoz mérten kisebb mértékben korlátozták nyelvhasználatukat szókincs, nyelvtani szerkezetek vagy beszédtempó szempontjából. E konverzációkban a kérdésfelvetések is anyanyelveiktől származtak, fontos azonban leszögezni, hogy nem minősíthetők interjúnak, hiszen a kérdések hol az egyik, hol a másik beszélőtől származnak, illetve a felmerült témákat (érdeklődéstől függően) meg is vitatják, nem csak meghallgatják a másik véleményét.

A kétnyelvűségi helyzet szempontjából fontos megjegyezni, hogy a konverzációkat tartalmazó felvételeket igen nehéz volt elkészíteni, mert az egymás számára idegen manysik – egyes adatközlőim szerint, illetve saját tapasztalataim alapján – nem kezdeményeznek manysiul kommunikációt, és a nagyobb településen (pl. Szoszva) élő manysi

anyanyelvű ismerősök is oroszul beszélgetnek egymással. A manysi nyelvű beszédhelyzet sokszor átszakíthatatlan gátként lép föl, és vagy be sem tud indulni a beszélgetés, vagy pár mondat után orosz egynyelvűvé válik. Az adatközlőket ezen kívül általában érdekli a külföldi gyűjtő személye és annak manysiföldi tapasztalatai, így többnyire a gyűjtő is bevonódik a beszélgetésekbe (néha csak oly mértékben, hogy az egyik beszélő oroszul vagy manysiul kommentálja/értelmezi az elhangzottakat számára).

A felsorolt nehézségek miatt összesen három, 2014-ben rögzített beszélgetést lehetett felhasználni a kutatás során: az egyik (K1 jelzetű, két beszélő) varrás közben, a másik (K2, két beszélő) egy ház verandáján, a harmadik (K3, három beszélő) pedig egy lakószobában lett rögzítve. Ezek közül csupán a K2 résztvevői voltak ismeretlenek egymás számára, a beszélgetést pedig N5 egynyelvűsége és életkora tette lehetővé.

A monológok összesen nyolc beszélőtől (N1, N2, N3, N4, N5, N6, N7, N8) származnak, a beszélgetésekben öt adatközlő (N1, N5, N9, N10, F1) vett részt (beszélőkre lebontva lásd a 2. táblázat).

Két beszélőtől (N1, N5) rendelkezésre áll monológ és konverzáció is, emiatt jóval több megnyilatkozásukat vizsgálom, mint a többi adatközlő esetében. N1 minden beszélgetésben részt vett, így az ő nyelvi anyaga korlátozottan, de alkalmas a nyelvi alkalmazkodás kutatására is. Mindezzel azonban jelen tanulmányom nem foglalkozik, ám az egyes beszélgetésekben produkált eredményeit külön-külön is közlöm.

Alnyelvjárásokra lebontva a korpuszban összesen 25:34 percnyi szoszvai (14:14 monológ és 11:20 beszélgetés) és 22:36 percnyi szigvai (9:42 monológ és 12:49 beszélgetés) beszéddel töltött idő szerepel, vagyis a korpusz alnyelvjárások tekintetében nagyjából kiegyensúlyozott. Ellenben azt is figyelembe kell venni, hogy a szoszvai anyagokból 11:46 perc N1, a szigvaiból pedig 11:04 perc N5 beszélő produkuma.

2. táblázat. A hanganyagok és a beszéddel töltött idő hossza beszédmódonként, beszélőnként és alnyelvjárásonként

Monológok			Konverzációk			
Beszélő	Felvétel hossza	Beszéd- hossz (min)	Felvétel jelzete	Beszélő	Felvétel hossza	Beszéd- hossz (min)
N1	5:22	3:26	K1	N1	8:04	1:46
N2	2:25	1:17		N9		2:41
N3	2:53	2:05		N1	10:42	2:32
N4	5:35	3:42	K2	N5		7:09
N5	5:14	3:55		N1	12:56	4:02
N6	5:00	3:36	K3	N10		3:00
N7	5:53	3:36		F1		2:59
N8	4:09	2:19				
Összesen:	36:31	23:56	Összesen:		31:48	24:09
szoszvai:	22:49	14:14	szoszvai:			11:20
szigvai:	13:42	9:42	szigvai:			12:49

2.2. MÓDSZER

2.2.1. A hanganyagok előfeldolgozása

A kutatásban résztvevő hangrészleteket előbb kivágtam a teljes hanganyagból, majd monóba konvertáltam Audacity (2.1.1 verziójú) programmal. Ezt követően Praat (5.4.14 verziójú) szoftver (Boersma – Weenink 2016) segítségével intonációs egységekre bontottam. Az intonációs egységeket tartalmazó Praat fájlt ELAN állományra konvertáltam, a feldolgozás e ponttól kezdve ezzel a szoftverrel folytatódott. Az annotálás során többszintes címkézést alkalmaztam.

Annak érdekében, hogy a lejegyzés minél pontosabb legyen, arra kértem a manyisi anyanyelvű Svetlana Dinislamovát és Valentina Ivanovát, írják le és fordítsák oroszra a kiválasztott szövegrészeket.⁶

⁶ A lejegyzéssel eredetileg csak egyiküket bíztam meg, azonban a lejegyző szolt, hogy az egyik hangfájl nem tudja megnyitni. Több átkonvertálás és újraküldés után kiderült, hogy F1 beszélő (a problémás felvételen szereplő egyik résztvevő,

A későbbiekben cirill betűs lejegyzéseiket pontosítottam, kiegészítettem, helyesírásiilag a *Lūima Sēripos* hetilap rendszeréhez igazítottam, majd a szöveget az intonációs egységeket tartalmazó intervallumokba illesztettem. Ezt követően külön sorokban az intonációs egységeket szavakra, majd morféimákra bontottam (illetve külön sorban megadtam az egyes szavak szótári alakját is), valamint glosszáztam őket.

Ezután a hanganyagokat elemi mondatokra is felosztottam. Kétféle elemi mondatot különböztettem meg: 1) ténylegeset, vagyis ahol realizálódott egy alany (akár szabad, akár kötött morféimával) és egy állítmány, 2) töredékes elemi mondatot, ahol csupán az egyik összetevő jelent meg. Utóbbi csoportra azért volt szükség, mert a beszédben (és főleg a konverzációk során) gyakran előfordul, hogy egy félig realizálódott elemi mondattal is célt ér a beszélő, félbeszakítja beszédpartnere, vagy csupán újrafoglalmazza mondanivalóját. Az ilyen jellegű beszédszakaszok már csak azért sem zárhatóak ki a vizsgálatból, mert itt is megjelennek orosz elemek. A tényleges és a töredékes elemi mondatokat kutatásom során összevontan kezeltem.

Az előfeldolgozási folyamat végén az elemi mondatokat magyar fordítással láttam el.

2.2.2. A kódváltások annotálása

Az előfeldolgozást követően annotáltam a hanganyagokban előforduló orosz elemeket, ez esetben is többszintes címkézést használva.

A szavak szótári alakjainál jelöltem, ha egy morféma az orosz nyelvből származik. Nem jelöltem azonban a tulajdonneveket (a személynéveket, a helynéveket és az intézmények neveit sem), valamint két főnevet (o. *семья* > m. *sēmja* – 'család', o. *школа* > m. *iskola* – 'iskola'), mivel ezek fonológiaiilag már alkalmazkodtak a manysi nyelvhez,⁷ illetve több manysi–orosz szótárban szerepelnek. Ám ha ezek

a lejegyző egyik rokona) időközben elhunyt. A manysi szokások bonyolult szabályokat írnak elő gyász idejére, ezek egyike lehetett, hogy nem hallgathatta meg és nem írhatta le rokona beszédét. Felvételét később a másik lejegyző írta le és fordította oroszra.

⁷ A manysi és az orosz hangrendszer jelentősen eltér egymástól, a témáról bővebben lásd Kálmán (1933).

orosz variánsa realizálódott (pl. *skola* – ‘iskola’), orosz elemként címkéztem őket.

Két szó esetében mindig az aktuális kontextus ismeretében döntöttem arról, hogy orosz vagy manyisi morfémának jelölöm-e. Mindkét elem (*no*, *a*) előfordulhat diskurzuspartikulaként és kötőszóként (o. *no* – ‘de’, o. *a* – ‘de’) is, de csupán az utóbbi előfordulásokat tartottam kódváltásnak.

Megjelöltem azokat az elemi mondatokat is, amelyekben realizálódott valamilyen orosz morféma. Myers-Scotton (2002) és Muysken (2000) első fejezetemben ismertetett definíciói alapján címkéztem:

- a mátrixnyelvet (manyisi, orosz, komplex), minek megállapítása során a kötött morfémák nyelve alapján döntöttem;
- hogy az orosz elem(ek) beékelődnek-e egy manyisi elemi mondatba vagy több orosz morféma alkotta vendégnyelvi szigetet képeznek;
- a kódváltás jelöltségét (pl. ezt oroszul mondom);
- a konvergáló szerkezeteket.

Az adatkinyeréshez saját Python scripteket használtam, melyek a Pymphy függvénykönyvtár segítségével az ELAN fájlokból leválogatták az annotációkat és elvégezték a számításokat. Vizsgáltam az orosz elemek gyakoriságát, a szerkezeteket, ahol komplex mátrixnyelv jelenik meg, valamint azt, hogy az oroszból származó szavak szófaji csoportjai milyen arányban reprezentáltak, s hogyan illeszkednek a manyisi–orosz kétnyelvű kommunikációba.

3. Eredmények

3.1. A KÓDVÁLTÁSOK GYAKORISÁGA

A korpuszban összesen 6971 szó (token) hangzik el, ebből a konverzációkban 3875 db, a monológokban pedig 3096 db realizálódott. Ennek mintegy 13,4%-a (933) származott az orosz nyelvből (konverzáció: 522 db, egyéni: 411 db).

Mivel a beszélőktől különböző hosszúságú beszédszakaszokat vizsgáltam, az összes elhangzott token, illetve az oroszból származó tokenek

aránya alkalmas az összevetésre (3. táblázat). A beszélők mindegyike használt orosz szavakat, még az egynyelvű N5 beszélő is: monológjában a tokenek 6,7%-a, konverzációban pedig 6,5%-a származott az oroszból. Nála kevesebb orosz elemet csupán egy adatközlő (N2) használt, azonban tőle elemeztem a legrövidebb beszédszakaszt (77 másodpercet), s valószínűnek tartom, hogy ez magyarázza az általa használt orosz szavak kis számát is.

3. táblázat. A beszélők által kimondott szavak jellemzése, származási nyelv alapján

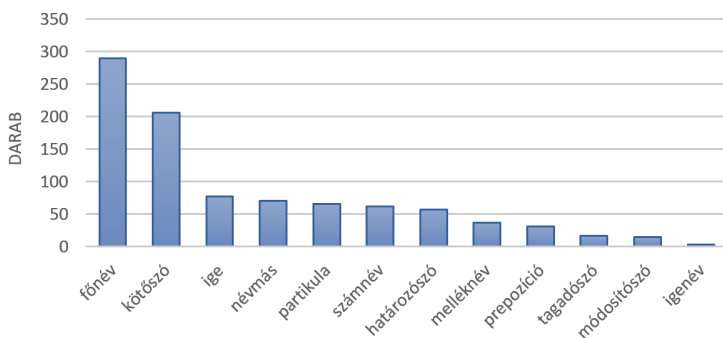
	Adatközlő	Beszékidő (s)	Összes token (db)	Orosz token (db)	Az orosz tokenek aránya (%)
K1	N1	106	238	16	6,72
	N9	161	365	33	9
K2	N1	152	350	34	9,7
	N5	429	879	55	6,5
K3	N1	242	711	83	11,7
	N10	180	623	234	37,6
	F1	179	709	67	9,5
Összes (konverzáció)		1449	3875	522	13,5
	N1	206	484	57	11,8
	N2	77	162	6	3,7
	N3	235	261	34	13
	N4	216	529	60	11,3
	N5	217	476	32	6,7
	N6	139	466	83	17,8
	N7	125	398	66	16,6
	N8	222	320	73	22,8
Összes (monológ)		1437	3096	411	13,3
Összes (korpusz)		2886	6971	933	13,4

Az orosz elemek gyakoriságában nem találni jelentős különbséget sem életkor, sem iskolázottság terén. A manysi nyelvben való gyakorlottság azonban szerepet játszhat a kódváltások sűrűsödésében: azok, akik

az utóbbi időben egyáltalán nem használták a manysit, átlagosan több orosz elemet realizáltak (átlag: 19,1%, medián: 17,8%), mint akik használták (átlag: 11,4%, medián: 9,6%).

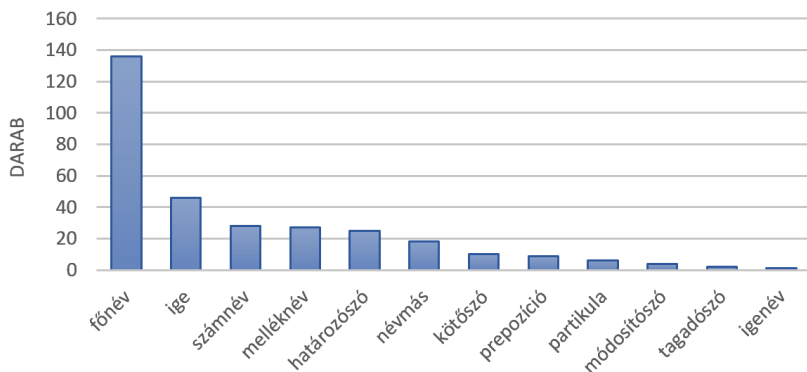
A konverzációk és a monológok során körülbelül ugyanolyan arányban jelentek meg az orosz szavak (13,5% és 13,3%). Meg kell jegyezni azonban, hogy a konverzációkban találni egy kimagaslóan sok orosz szót használó adatközlőt (N10: 37,6 %) is, a monológok során viszont beszélőnként általában véve is magasabb az orosz szavak használatának aránya (vagyis a konverzációk mediánja 9,5%, a monológoké pedig 12,4%), a különbség azonban nem markáns. Összességében tehát nem adatolható a két beszédmód között a kódváltások gyakoriságában jelentős különbség.

Az orosz szóalakok szófajukat tekintve leggyakrabban főnevek (290 db token) voltak, melyek a realizálódott orosz szavak 31%-át alkották. A főnevek után a kötőszók jelentek meg a leggyakrabban (az összes orosz szó 22%-a), majd a névmások és az igék (8-8%), a számnevek és a partikulák (7-7%), a határozószók (6%), a melléknévek (4%) és az előjárószók (3%) következtek. Csekély számban előfordultak tagadó- és módosítószavak is (2-2%) (lásd 3. diagram).

3. diagram. A korpuszban megjelenő orosz szavak eloszlása szófaj szerint

Ha a szófajokat az alapján vizsgáljuk, hogy hány különböző szótári szó (típus) jelent meg a korpuszban, láthatjuk, hogy leggyakoribb így is a főnév (44%). Jelentősen kevesebb az ige (15%), a számnév (9%), a melléknév (9%), a határozószó (8%), a névmás (6%) és a kötőszó (3%), a többi szófaj pedig 10-nél kevesebb típust számlál (4. diagram).

4. diagram. Az orosz szótári szavak szófaji eloszlása

Az orosz szavak típusainak többsége (54,9%) csupán egyszer fordult elő a korpuszban, és mindössze 11 darab (8,2%) szerepelt tíznél többször. A leggyakoribb orosz elem az *u* mellérendelő kötőszó volt, 147 előfordulással. A 4. táblázatban a minimum ötször szereplő típusok láthatóak.

4. táblázat. A legalább 5 alkalommal előforduló típusok, szófaj szerint csoportosítva

Szófaj	Legalább öt előfordulás
főnév:	<i>школа</i> 'iskola' (18), <i>класс</i> 'osztály' (17), <i>год</i> 'év' (13), <i>музей</i> 'múzeum' (9), <i>пенсия</i> 'nyugdíj' (9), <i>армия</i> 'hadsereg' (6), <i>вертолёт</i> 'helikopter' (6), <i>война</i> 'háború' (6), <i>кошовка</i> 'szán' (5)
számnév:	<i>тридцать</i> '30' (7), <i>сорок</i> '40' (6), <i>три</i> '3' (5)
névmás:	<i>он</i> 'ő (férfi)' (8), <i>что</i> 'ami' (8), <i>я</i> 'én' (14), <i>это</i> 'az' (16)
partikula:	<i>уже</i> 'már' (22), <i>бы</i> 'kellene' (8), <i>вот</i> 'íme, lám' (14), <i>же</i> 'éppen, hiszen' (15)
kötőszó:	<i>и</i> 'és' (147), <i>но</i> 'de' (27), <i>как</i> 'mint' (15), <i>а</i> 'de' (7)
prepozíció:	<i>с</i> (6), <i>по</i> (6), <i>на</i> (6), <i>в</i> (5)
ige:	<i>служит</i> 'szolgál' (9), <i>живёт</i> 'él' (5), <i>говорит</i> 'beszél' (5)
határozószó:	<i>потом</i> 'aztán' (6), <i>там</i> 'ott' (6), <i>только</i> 'csak' (5)

Szófaj	Legalább öt előfordulás
módosítószó:	<i>da</i> 'igen' (8), <i>наверно</i> 'valószínűleg' (5)
tagadószó:	<i>ne</i> (13)
melléknév:	–
igenév:	–

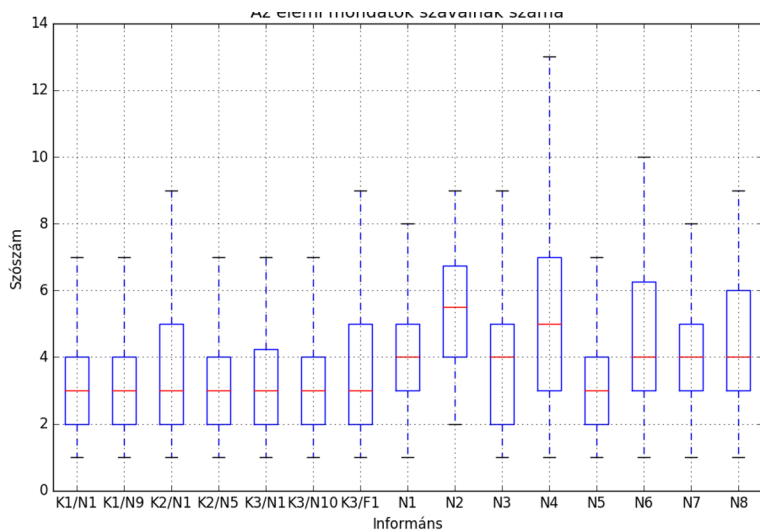
3.2. A MEGFIGYELHETŐ KÓDVÁLTÁSOK TÍPUSAI

A korpuszban összesen 1812 elemi mondat hangzott el (konverzáció: 1113 db, monológ: 699 db), amiből összesen 515 tartalmazott valamilyen orosz elemet.

A konverzációk során realizálódott elemi mondatok közül kevesebb olyan volt, ami orosz elemet vagy elemeket tartalmazott (23,6%, 267 db), mint az ugyanilyen, monológokban megfigyelhető elemi mondatok (35,5%, 246 db). Ennek oka, hogy a konverzációk során rövidebb (kevesebb szóból álló) elemi mondatok születtek, mint a monológokban: előbbiek mediánja minden adatközlőnél 3 szó volt, utóbbiakban általában négy vagy öt (kivételt csupán N5 beszélő képez) (5. diagram). Mindennek eredményeképpen a két beszédmód szinte azonos hosszúságú beszédideje során a konverzációkban jelentősen több elemi mondat hangzott el, így a beszélőknek nagyobb esélyük volt olyan elemi mondatot produkálni, melyben nem volt orosz elem. A feltételezést az is alátámasztja, hogy az orosz tokenek számában nem található jelentős eltérés a két beszédmód között (lásd 3.1. fejezet).

Az orosz elemeket tartalmazó elemi mondatokat vizsgálva hat csoportot különítettem el:

1. a mátrixnyelv manyisi, az orosz elemek csupán kódváltások;
2. a mátrixnyelv orosz, a manyisi elemek csupán kódváltások;
3. a mátrixnyelv komplex, kódkeverés történik;
4. vendégnyelvi sziget realizálódik;
5. a szerkezet konvergált, vagyis bár a mondat manyisi morféimákkal kódolt, de a szerkezet oroszos (egyeztetés, vonzatok stb.);
6. a tagmondatban jelzi a beszélő, hogy kódváltás fog következni.

5. diagram. Az adatközlők által produkált elemi mondatok szavainak száma. Megfigyelhető, hogy a konverzációkban (K előtaggal jelöltek) kevesebb szóból álló elemi mondatok realizálódtak, mint a monológokban. Utóbbi beszélőknél nagyobb egyéni variancia tapasztalható, mint a konverzációk során.

Konvergáló szerkezetek igen ritkán fordultak elő a korpuszban (5 db), s összesen kétfélék voltak: négyszer fordult elő az (1) példában megfigyelhető szerkezet (összesen két adatközlő alkalmazta), s akkor jelent meg, amikor a beszélő elfelejtett manysíul egy használni kívánt szót. (1) Orosz tükörfordítás, a manysi szerkezet a (2) példában figyelhető meg. Konvergáló szerkezet jelent meg egyszer számbéli egyeztetés során is (2), vagyis annak ellenére mutatkozott a jelzett szón a többes szám jele, hogy ez manysiban nem használatos.

- (1) *χumos* *lāw-unjkwē?*
 hogyan mond-INF
 'Hogyan kell mondani?'

- (2) *svad'ba*⁸ *χumos māhši lātɥ-əlʔ*
esküvő hogyan manysi szó-INS
'Hogyan kell mondani az esküvőt manysiul?'

- (3) *sāwluw-ət*
sok ló-PL
'Sok ló [volt az esküvőtökön].'

A számneves szerkezetekben egyébként is általános volt az orosz elemek megjelenése (lásd *A komplex mátrixnyelvű beszédszakaszok elemzése* című szakaszt), de a korpuszban előfordult félreértés is, ami abból adódott, hogy az egyik beszélő nem ismert egy manysi szót, s azt gondolta, hogy olyan manysi szót hall, amit orosz módon egyeztetnek. N5 beszélő a hagyományos falusi munkákról beszélt és megjegyezte, hogy öt vesszőköteget (*at nēt*) készítettek. N1 beszélő nem ismerte ezt a manysi kifejezést, zavarba jött, és próbálta az elhangzott mondatot értelmezni. Végül arra jutott, hogy N5 az 'öt köteg' jelentésű szintagmát N5 'öt nők' (*at nē-t*) jelentéssel használta, ami nem felel meg a manysi nyelv szabályainak.

- (4) a) N5: *at* *nēt* *wos* *wār-ēw [...]*
öt köteg hadd csinál-PRS.1PL
'Öt köteget csinálhatunk...'
- b) N1: *a,* *at* *χōtal'* *rūpit-ēyanʔ*
de öt nap dolgozik-PRS.2PL
'De [akkor, hogy is van,] öt napot dolgoztatok?'
- c) N5: *nēt,* *at* *nēt.*
köteg öt köteg
'Köteg, öt köteg.'

⁸ A tanulmány példamondataiban az orosz morféákat félkövér betűvel jelölöm.

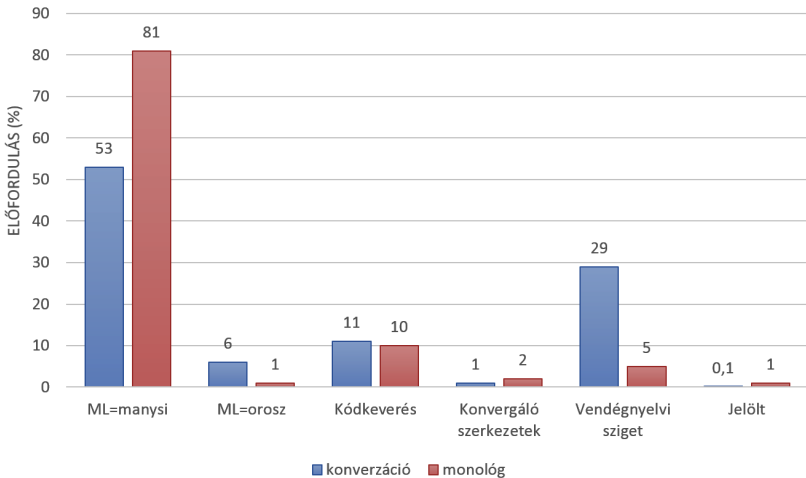
- d) N1: *a, at χōtpa!*
 PRT öt valaki
 'Ja, öt ember.' [mert öt nő]
- e) N5: [...] *nēt nūr, no [...] tamle at nēt taj χōtal'*
 köteg vessző na aztán öt vessző PRT nap
palāt wāriylal-s-ən.
 hosszában csinálgat-PST-2PL
 'Köteget, vesszőt, vagy na. Aztán öt vesszőt csinálgattok így egész nap.'
- f) N1: *a ti māñši lātəŋ nēt?*
 de ez manysi szó köteg
 'De ez a nēt manysi szó?'
- g) N5: *nēt, aχa.*
 köteg aha
 'Köteg, igen.'

Jelölt kódváltás szintén ritkán fordult elő a korpuszban (négy alkalommal), ezek mind idézet előtt jelentek meg, illetve akkor, ha a következőkben elhangzó orosz szó manysi megfelelője nem jutott hirtelen eszébe a beszélőnek.

A korpuszban realizálódott orosz elemeket tartalmazó elemi mondatok 10%-a volt komplex mátrixnyelvű szerkezet, minek előfordulásában nem figyelhető meg eltérés a két alkörpusz között: a konverzációkban 11%-ot, a monológokban 10%-ot tesznek ki összesen.

A két beszédmód között azonban több különbség is akad. Bár a manysi mátrixnyelvben megjelenő orosz kódváltás volt a leggyakrabban mindkét beszédmódban, a konverzációkban ritkábbak (52%), mint a monológokban (81%) (lásd 6. diagram). A különbség nagyrészt a vendégnyelvi szigetekből, kisebb részt pedig az orosz mátrixnyelvben megjelenő manysi kódváltásokból adódik. A konverzációk orosz elemet tartalmazó elemi mondatainak 29%-a vendégnyelvi szigetként realizálódott, ezzel szemben a monológokban csupán 5% tartozott ebbe a típusba. Figyelembe kell venni, hogy a beszélgetések egyik résztve-

vője (N10) egyedül produkálta a vendégnyelvi szigetek 66%-át, azonban az is megfigyelhető, hogy a konverzációk során nem volt olyan beszélő, aki ne használt volna egyszer sem vendégnyelvi szigetet, míg az egyéni interjú során négy beszélő is mentes maradt ezekről (N1, N2, N3, N5). A másik összetevő, az orosz mátrixnyelvű elemi mondatok előfordulása általában is igen ritka a korpuszban (összesen 19 darab realizálódott), ezek nagy része (16 db) azonban a konverzációk során jelent meg, s itt minden beszélő produkált orosz mátrixnyelvű elemi mondatot, még az egynyelvű N5 is. Ezzel szemben a monológok során csupán egy beszélőnél (N6) adatolható a jelenség, manysi nyelvű beszédpartner nélkül tehát sem N1, sem N5 nem használta.

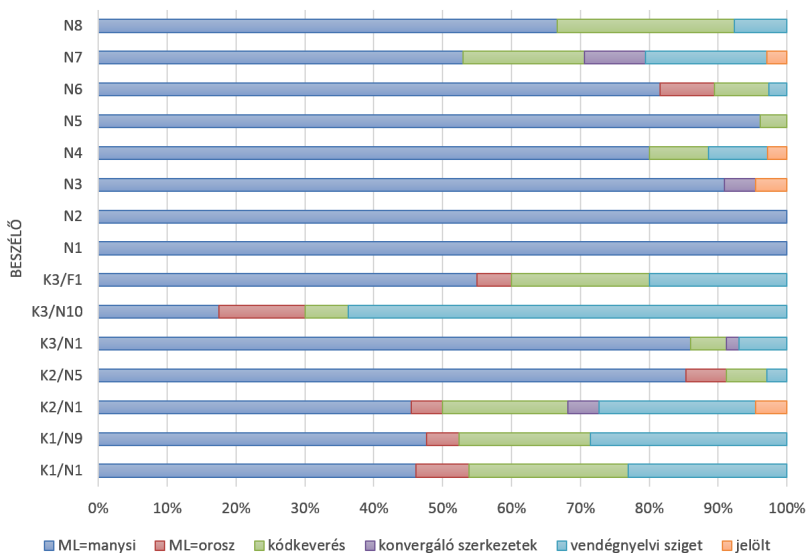

6. diagram. A kódváltástípusok előfordulása a két beszédmódban

Összességében elmondható, hogy bár a két beszédmódban körülbelül ugyanannyi az orosz szavak aránya, ezek minőségileg eltérőek. A kódváltástípusok beszélőnkénti eloszlását mutató 7. diagramon az is megfigyelhető, hogy a monológok a kódváltások szempontjából homogénebbek: csupán két, a manysit keveset használó adatközlőknél (N7, N8) adatolható, hogy kevesebb a manysi mátrixnyelvben megjelenő orosz kódváltás, mint az összes kódváltást tartalmazó elemi mondat 80%-a. Ezzel szemben a konverzációkban az arány jelentősen kisebb,

a kódváltások több típusa is megjelenik (dominánsan a vendégnyelvi szigetek), és gyakran az összes orosz elemet tartalmazó elemi mondat több mint felét teszik ki.

A beszédmódokban megfigyelhető eltérések miatt a beszélők életkori és iskolázottsági csoportjait nem lehet összehasonlítani. A gyakorlottság azonban összevethető a monológokban is. Eszerint a három kevésbé gyakorlott adatközlő (N8, N7 és N6) mindegyike produkált vendégnyelvi szigeteket (a gyakorlottabbak közül a monológokban csupán egy ilyen beszélő volt), valamint kódkeverés is gyakrabban fordult elő náluk.

7. diagram. Az egyes beszélők orosz elemeket tartalmazó elemi mondataiban megfigyelt kódváltástípusok

3.3.1. Az orosz és a kevert mátrixnyelv jellemzői

Az orosz mátrixnyelvi beszédszakaszok elemzése

Az orosz mátrixnyelvű elemi mondatok ritkák a korpuszban, mindössze 20 alkalommal jelennek meg (17 db a konverzációkban, 3 db pedig N8 beszélő monológjában). A kis számú előfordulás miatt a korpusz nem alkalmas e szerkezetek jellemzőinek leírására, megjegyzem azon-

ban, hogy ezekben az elemi mondatokban többnyire manyisi partikulák vagy névmások jelentek meg kódváltásként.

A komplex mátrixnyelvű beszédszakaszok elemzése

Kódkeverés összesen 52 elemi mondatban volt megfigyelhető (29 db a konverzációkban és 23 db a monológokban), melyek egyharmada (32,7%-a) számneves szerkezetben realizálódott. A beszélők a számneveket jellemzően oroszul, orosz sorszámképzővel használták (még a tíz alatti számok esetében is). A megjelent szerkezetek három csoportra oszlanak: az iskolás osztályokkal kapcsolatosak (5), illetve az évet jelölik a manyisi 'év' jelentésű szóval (6) vagy ennek orosz megfelelőjével (7).

- (5) *pjat-yj* *klass-ət* *χaništaχta-s*
öt-ORD osztály-LOC tanul-PST.3SG
'Az ötödik osztályban tanult.'

- (6) *trit'cat'* *čityjort-yj* *tāl-t* *ōwəl*
harminc négy-ORD év-LOC egy.ORD
klass-ət *nāwram-ət* *mina-s-ət* *iskola-t*
osztály-LOC gyerek-PL megy-PST-3PL iskola-LOC
'34-ben első osztályba mentek a gyerekek.'

- (7) *tuwəl* *sorak* *perv-om* *god-u* *āši-ten*
aztán negyven egy.ORD-DAT év-DAT apa-POS(SG.2PL)
utə *juw-tot-we-s-ət*
izé vissza-hoz-PASS-PST-3PL
'Aztán 41-ben visszahozták az apjukat.'

A (7) mondatban megfigyelhető, hogy a beszélő kihagyta az eredeti orosz szerkezetből a prepozíciót (ə), a vonzatkeretet azonban megtartotta.

A kevert mátrixnyelvű elemi mondatok (a számneves szerkezeteken kívül) túlságosan sokszínűek voltak a további csoportosításhoz. Gyakran egyéni sajátosságok figyelhetők meg, vagyis egyes típusokat csak egy beszélő használ, de ő többször is. Így például N1 adatközlőre

jellemző, hogy az orosz utókérdést alkalmazza (8), rajta kívül azonban másnál ez nem volt megfigyelhető.

- (8) *no masnut tam'le da?*
 de öltözék ilyen igen
 'De az öltözék ilyen, ugye?'

3.3.2. A különböző szófajú csoportok manysi beszédbe illesztésének stratégiái

Több olyan szófaj is létezik, ahol az alapalakok jelentősen különböznek a manysi és az orosz nyelvben, ezért nem egyértelmű, hogy a tagjai hogyan illeszkednek a manysi beszédbe. Ilyenek az igék és a melléknevek, melyek közül az igékhez kapcsolódó eredményeimet terjedelmi okokból nem ebben a tanulmányomban mutatom be, a melléknevek csekélyszámú előfordulása (37 db) pedig nem ad lehetőséget átfogó konklúziók levonására. Elmondható azonban, hogy az oroszból származó melléknevek majdnem fele (41,9%-a) orosz vendégnyelvi szigetekben realizálódott. A komplex vagy manysi mátrixnyelvben felbukkanó orosz melléknevek jelentős részében (67%) az egész jelzős szerkezet az oroszból származik, az oroszban kötelező nembeli (és számbeli) egyeztetést szabályosan (9) vagy rendhagyóan használva. Utóbbira mindössze hét esetben található példa, és közös vonásuk, hogy nőnemű jelzett szó esetén következnek be, illetve semleges (10) vagy hímnemű végződéssel (11) szerepelnek.

- (9) *folklornyj ansambľ wāri-s.*
 folklór együttes csinál-PST.3SG
 'Alapított egy folklóregyüttest.'

- (10) *radavoj d'erevňa tam'le ōla-s.*
 születési falu ott van-PST.3SG
 'Ott volt a szülőfalum.'

- (11) *tam'le sovremennyj svad'ba χuń ōla-s.*
 ott modern esküvő ahol van-PST.3SG
 '[Először voltam olyan helyen,] ahol modern esküvő volt.'

4. Konklúziók

Az orosz szavak az összes elhangzott szó 13,4%-át tették ki, vagyis bár a korpuszban nem mondhatóak ritkának, a szövegek erősen manysi-dominánsak voltak. Az orosz szóalakok 38%-a főnév volt, emellett gyakoriak voltak az oroszból származó kötőszavak (elsősorban a mellérendelő funkciójúak) is. Az orosz típusok többsége (54,9%) csupán egyszer hangzott el az anyagban.

Az orosz elemek (Myers-Scotton 2002 elmélete alapján) a leggyakrabban manysi mátrixnyelvű orosz kódváltások voltak (66%). A komplex mátrixnyelv nem volt jellemző az anyagra, az orosz elemeket tartalmazó mondatok 10%-ában jelent csak meg. Ezek harmada számneves szerkezet volt, a beszélők többsége (11 adatközlőből 7) produkált ilyen konstrukciókat. A tíz alatti számnevek ugyancsak részt vettek a szerkezetekben, vagyis nem csupán az összetett számnevek realizálódtak oroszul, mindemellett teljesen manysi számnévi szerkezeteket is találhatunk. Mindezek alapján nem jelenthető ki, hogy az orosz számnévi kifejezések teljesen rögzültek, de a folyamat előrehaladott állapotban van.

A korpuszban (elsősorban a konverzációkban) gyakoriak voltak a vendégnyelvi szigetek. A beszélők sokszor észre sem vették a váltást, és csak a másik beszélő manysiul elhangzott kérdésének hatására váltottak újra manysira. A terepmunka során igen gyakran tapasztaltam, hogy nem csupán elkezdni nehéz a manysi nyelvű kommunikációt, hanem az állandóan bekövetkező nyelvváltás miatt fenntartani is.

Bár az orosz szavak aránya a konverzációkban és a monológokban szinte azonos (13,5% és 13,3%) volt, több különbség is megfigyelhető. A konverzációkban rövidebb elemi mondatok realizálódtak, mint a monológokban, ami az eltérő beszédmodok sajátosságaiból adódhat. Ennek következtében azonban az elemi mondatokra vetítve ritkábban fordultak elő orosz elemek (vagyis a konverzációkban több tisztán manysi elemekből álló mondatot találni), mint a monológokban. A konverzációkban ezen kívül kisebb arányban volt megfigyelhető az manysi mátrixnyelv + orosz kódváltás, mint a monológokban, ehelyett több vendégnyelvi sziget és orosz mátrixnyelvben megjelenő manysi kódváltás realizálódott, a komplex mátrixnyelv aránya azonban nem változott. Tehát a kötetlenebb beszédformában sem volt észrevehető több

kódkeverés, mint a magasabb fokú kontrollt feltételezett monológokban, pusztán a tisztán (vagy nagyrészt) orosz szakaszok sűrűsödtek.

A számnévi szerkezeteken kívül az anyagban nem mutatható ki egyéb széles körben elterjedt, orosz elemekkel kapcsolatos konstrukció, ezért a korpusz alapján a manysi nyelv az aueri kontinuummodell első szakaszába tartozik, vagyis a jól elkülöníthető mátrixnyelvű szakaszokat kódváltásokkal tarkítják a beszélők. A manysi és az orosz nyelv hosszú idejű egymás mellett élése és a kétnyelvűségi helyzet miatt mindez némileg meglepő, ám véleményem szerint ennek az oka, hogy a két nyelvnek egyszerűen nincs esélye azonos diskurzusban szerepelni. A manysi beszélők jelentős része (közülük kerültek ki egyetlen kivétellel az adatközlőim is) csak speciális helyzetekben használja anyanyelvét: az idős manysi domináns vagy még egynyelvű falusi rokonaikkal, illetve a nyelvi purizmust támogató munkahelyen (szerkesztőség, manysi rádió és televízió, kutatóintézet), ahol azonban gyakran a kollégák között is oroszul folyik a kommunikáció, részben a jelenlévő orosz és/vagy hanti nyelvű munkatársak miatt.

A fenti helyzetek nem adnak lehetőséget a nyelvek keveredésére, maximum egyes orosz szavak kölcsönzésére, hiszen az idős rokonokkal nem lehet kétnyelvű párbeszédet folytatni hiányos orosz tudásuk miatt, a manysi nyelvű szerkesztőségekben és egyéb színtereken pedig kerülik a kódváltásokat. A kölcsönzés ezzel szemben nem ritka jelenség, ahogy megfigyelhetjük az oroszul alig tudó N5 beszélőnél is, aki a városban dolgozó gyermekeinek munkakörét, munkaeszközeit (*бру-задир* – 'csapatvezető', *продавец* – 'eladó', *машина* – 'autó', *служит* – 'szolgál' stb.), valamint az oktatással kapcsolatos kifejezéseket (*воспитатель* – 'óvónő', *класс* – 'osztály', *каникулы* – 'szünidő') oroszul használta; sőt még a manysiban nem létező fonémák ([b], [g], [d], [c] stb.) helyes kiejtésére is törekedett, hiszen a rokonoktól így hallotta. Nyelvkeverést csupán négy alkalommal figyeltem meg nála, mindegyik iskolai osztály jelölésére szolgált (12), vagyis frázisként használta ezeket.

(12) <i>pjatiŋ</i>	<i>klass-aŋ</i>	<i>χaništaŋta-s.</i>
öt.ORD	osztály-LOC	tanul-PST.3SG
'Ötödikes volt.'		

Bár a korpusz nagyszámú orosz elemet tartalmaz, az anyag több szempontból is túl kevésnek bizonyult, mint például a „gyakorlottság szerepe a kódváltásokban” aspektusa. A kutatásban mindössze három olyan beszélő vett részt, aki az utóbbi években nem vagy alig használta a manyсит. Ők 8%-kal több orosz szót realizáltak, mint a többi adatközlő (akik többé-kevésbé naponta használják a manyсит), mivel monológjukban megjelentek vendégnyelvi szigetek is, melyek a többiek monológjában példátlanok voltak. A 7. diagramon megfigyelhető, hogy a három gyakorlatlanabb adatközlő orosz elemeket tartalmazó elemi mondatainak típus szerinti mintázata közelebb áll a konverzációk mintázataihoz, mint a többi monológéhoz. Három adatközlő azonban kevés ahhoz, hogy következtetéseket vonhassunk le, ezek az eredmények a mintavételezés hibájából is adódhatnak.

Ugyanígy kevés volt az anyag a manyси mátrixnyelvbe illesztett orosz melléknevek formai megjelenésének tisztázásához, hiszen csupán 37 alkalommal fordult elő orosz melléknév, és ezek egy része vendégnyelvi szigetekben realizálódott. A korpusz azt sugallja, hogy a melléknevek egyszerűsödnek, a nőnemű formákat hím- vagy semlegesnimmel helyettesítik, amit a beszélők orosz nyelvtudásának alacsonyabb szintje is magyarázhat.

A mondatok 4%-ában megjelentek orosz mátrixnyelvbe beillesztett kódváltások is, melyek manyси elemeinek vizsgálatára (milyen szófajok illeszkednek az orosz szövegbe leggyakrabban, s ezek vonzatkerete hatással van-e az orosz szerkezetekre stb.) azonban szintén nem volt elegendő a gyűjtött anyag.

A manyси kétnyelvűségi helyzet számos további vizsgálatot igényel: elsőként érdemes lenne a kutatásba bevonni Lombovojs és Kimjaszuj falu olyan lakosait is, akik családjában a gyerekek is használják még a manyсит. A tanulmány ezen kívül több kódváltással kapcsolatos kérdéssel nem foglalkozott, például az orosz kötőszavakkal végzett alárendelő mellékmondatok vagy a vonzatkeretek elemzésének problémáival. Nagyon fontos azonban, hogy minél kötetlenebb kommunikációban vizsgáljuk a nevezett jelenségeket, hiszen mint láttuk, a különböző beszédformák és a beszélgetőpartner származása jelentősen befolyásolja az orosz elemek használatát.

Rövidítésjegyzék

1	első személy
2	második személy
3	harmadik személy
DAT	datívusz
INF	infinitívusz
INS	instrumentálisz
LOC	lokatívusz
ORD	a sorszámnév képzője
PASS	passzív
PL	többes szám
POS	birtokos személyrag
PRS	jelen idő
PRT	partikula
PST	múlt idő
SG	egyes szám

Irodalom

- Auer, Peter (1999): From Codeswitching via Language Mixing to Fused Lects: Toward a Dynamic Typology of Bilingual Speech. *The International Journal of Bilingualism* 3 (4). 309–332.
- Auer, Peter (1999): From Codeswitching via Language Mixing to Fused Lects: Toward a Dynamic Typology of Bilingual Speech. *The International Journal of Bilingualism* 3 (4). 309–332.
- Bíró Bernadett – Sipőcz Katalin (2006): Manysiul ma? *Nyelvtudomány II. XLIII.* 21–36.
- Boersma, Paul – Weenink, David (2016): *Praat: Doing Phonetics by Computer*. <http://www.fon.hum.uva.nl/praat> (Letöltés ideje: 2018. március 15.)
- Bóna Judit (2013): *A spontán beszéd sajátosságai az időskorban*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. http://www.eltereader.hu/media/2014/10/Bona_Judit_Idoskori_READER.pdf (Letöltés ideje: 2018. március 15.)

- Cheremisina, M. – Skribnik, Elena (1990): The Sociolinguistic Situation in Siberia. In: *The Problems of Sociolinguistics. Materials to the XIIIth World Congress of Sociology*. Moscow. 69–72.
- Gumperz, John J. (1982): *Discourse Strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Horváth Csilla (2010): *Élő Patak: egy manyisi revitalizációs kísérlet bemutatása*. Kézirat, Szeged.
- Horváth Csilla (2012): A nyelvi kontaktusok hatása a manyisi revitalizációs törekvésekre. In: Váradi Tamás (szerk.): *VI. Alknyelvdok konferencia kötet*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 62–68. <http://www.nytud.hu/alknyelvdok12/proceedings12/horvath2012.pdf> (Letöltés ideje: 2018. március 15.)
- Horváth Csilla (2013): A városi manyisi nyelvoktatás kérdései és válaszai. *Alknyelvdok7. Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből*. 51–62. <http://www.nytud.hu/alknyelvdok13/proceedings13/ANYD7-Horvath-Csilla.pdf> (Letöltés ideje: 2018. március 15.)
- Janurik, Boglárka (2011): Mixed Structures in Numeral Phrases in the Speech of Erzya–Russian Bilinguals. In: *Uralic Languages and Multilingualism: Contexts and Manifestations in a Language Family*. <http://www.uni-hamburg.de/ifuu/multilingualism.html> (Letöltés ideje: 2018. március 15.)
- Janurik Boglárka (2013): Igei kódváltástípusok az erza-orosz két-nyelvűek beszédében. A kevert kód kialakulásának jegyei az igei kategóriában. In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.): *LingDok 12*. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 115–38. http://nydi.szte.hu/LingDok_konfketetek_files/LingDok12.pdf (Letöltés ideje: 2018. március 15.)
- Kálmán Béla (1933): Hangmegfelelések a manyisi nyelv orosz jövővényszavaiban. *Nyelvtudományi Közlemények* 56. 112–133.
- László Iván (2016): Az öregedés aktuális kérdései. *Magyar Tudomány* 47. 412–418. <http://www.matud.iif.hu/02apr/ivan.html> (Letöltés ideje: 2018. március 15.)
- Munkácsi Bernát (1921): *Vogul népköltési gyűjtemény II/1*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. <https://archive.org/details/fu2vogulnplk102munk> (Letöltés ideje: 2018. március 15.)

- Munkácsi Bernát – Kálmán Béla (1963): *Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény IV/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Muysken, Pieter (2000): *Bilingual Speech: A Typology of Code-Mixing*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Myers-Scotton, Carol (2002): *Contact Linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nagy Zoltán (2015): Szibéria néprajza és a város. In: Szeverényi Sándor – Szécsényi Tibor (szerk.): *Érdekes Nyelvészet*. JATEPress, Szeged. 57–72. <http://ling.bibl.u-szeged.hu/erdekes/05-NagyZ.pdf> (*Letöltés ideje: 2018. március 15.*)
- Pusztay János (2006): *Nyelvével hal a nemzet*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Schmidt Éva (1990): Az obi-ugor etnikai-nyelvjárási csoportok. In: Szij Enikő (szerk.): *Finnugor Hol-Mi I*. Tankönyvkiadó, Budapest. 385–386.
- Sipőcz Katalin (2005): www.perepis2002.ru. *Finnugor Világ* 10 (2). 23–27.
- Skribnik, Elena (2001): Pragmatic Structuring in Northern Mansi. In: Seilenthal, Tõnu (ed.): *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7–13. 8. 2000 Tartu Pars VI. Dissertationes Sectionem: Linguistica III*. Tartu ülikool, Tartu. 222–239.
- Skribnik, Elena – Koshkaryova, Natalya (1996): Khanty and Mansi: The Contemporary Linguistic Situation. In: Pentikäinen, Juha (ed.): *Shamanism and Northern Ecology*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York. 207–217.
- Зайцева, Е. А. – Клюева, В. П. – Щербич, С. Н. (2012): *История населенных пунктов Югры*. ОУИПИИИР, Ханты-Мансийск.
- Удалова, Ираида Викторовна (2004): Метисация северных этносов. In: *Сохранение традиционной культуры коренных малочисленных народов севера и проблема устойчивого развития*. Наука, Москва. 552–560.

The types of code-switching in discourses of Mansi speakers

Mansi (Vogul) is an Uralic language spoken in Western Siberia. It is an endangered language, subdivided into four main dialect groups, but these days only one dialect is still living (the Northern one), which has four subdialects. According to the last census (2010), there was 938 Mansi-speaking people in Russia. They mostly fall into the middle aged or the elderly age groups. Nowadays there are a very few Mansi people who do not speak Russian (the accurate number of these speakers is not acknowledged, see Horváth 2012: 63–64), therefore the Mansi–Russian bilingualism is the most common situation. Although some earlier studies have been made about the bilingualism of Mansi speakers (see Bíró – Sipőcz 2006; Horváth 2012; Skribnik – Koshkaryova 1996), the code-switching hasn't been studied yet.

My paper surveys the types of code-switching that can be found in discourses of Mansi speakers.

During my research I followed Gumperz's definition of code-switching: „the juxtaposition within the same speech exchange of passages of speech belonging to two different grammatical systems or subsystems” (Gumperz 1982: 59). I apply a grammatical approach using Myers-Scotton's Matrix Language Frame model (2002) and Muysken's theoretical framework (2000).

My corpus contains structured and unstructured interviews and spontaneous conversations from 11 Mansi–Russian bilinguals, ten of them are female, one of them is male. They are all in their middle age or above 60 years of age. All of these interviews were recorded in summer 2014 in Siberia by Anastasia Saypasheva and myself. The data altogether consist of 68 minutes. During the structured interviews made by foreign interviewers (us), the questions were in Russian, but the native Mansi speakers were asked to respond in Mansi. The unstructured recordings contain simple conversations between only native speakers.

My results show that code-switching appears in 28,4% of the clauses in the corpus. Only 13% of tokens were Russian word and 28% of the clauses included switches. In my opinion, the low count of the switches arises from that both Mansi and Russian languages are rarely used in parallel in the same discourse. The conversations in Mansi language were difficult to record, because Mansi-speakers rarely speak in Mansi, expect when they are chatting with their elderly relatives and at these occasions they ordinarily talk about life in the villages and about traditional tasks like fishing. They always discuss other topics in Russian.

The corpus shows that the Mansi is the first code-switching phase of the continuum of Auer's model, because the instances of switches were short, the mixed constituents were rare in both speech types, and the morphological constructions of the inserted elements were not constant. In some cases the pragmatical functions are clearly observable. Only some of the numeral constructions showed up as constant-like mixed constituents. Expression of education and age appeared with Russian elements in the production of the speakers, who don't speak Russian as well.

There are a lot of questions about the code-switching of Mansi speakers, among them the analysis of the constructs, which were made by translating Russian constructs. The new results may nuance our picture of the state of Mansi today.

Kommodifikáció, médiadiskurzus, kódváltás

Egy rádióműsor többnyelvű társalgásrészeinek elemzése

1. Bevezetés

A késő kapitalizmus korában tapasztalható társadalmi átalakulás számos nyelvi vonatkozással bír, mint amilyen a dolgozat középpontjában álló nyelvi komodifikáció jelensége is. A turizmus területén például egy-egy kisebbségi nyelv és kultúra egy-egy szolgáltatást vagy terméket egzotikussá vagy éppen autentikussá, ezáltal pedig vonzóvá tehet. A nyelvek, nyelvváltozatok új szerepei nem maguktól adóttak, azokat az érintett közösség hozza létre diszkurzív gyakorlataival. A dolgozatban a nyelvi komodifikáció kérdését egy többnyelvű magyarországi település, Geresdlak, illetve a róla készült rádióműsor példáján keresztül járom körbe.

Geresdlak Baranya megyében fekvő, németajkú település, ahol a rendszerváltást követően előbb németek, majd a kétezres évektől finnek vásároltak házakat. Az átrendeződő társadalmi környezetben a közösség nyelvi és kulturális erőforrásait nemcsak funkcionálisan – a külföldiekkel való kommunikáció során –, hanem szimbolikusan is hasznosítja. 2006 óta például minden év októberében megrendezik a mind több turistát vonzó Gözgombóc Fesztivált. A fesztiválról és a településről az évek folyamán több televíziós és rádiós riport, valamint újságcikk született. A Kossuth Rádió *A hely* című műsorának stábjá 2013-ban töltötte a fesztivál napját a faluban. A műsor lényege, hogy a riporternő az adás aktuális helyszínét interjúalanyaival beszélgetve járja végig, így ismertetve meg azokat a hallgatókkal. A Geresdlakon készült kétrészes műsor többnyelvű. A riportert és interjúalanyait a magyar mellett finn, illetve német nyelvi erőforrásaikat is beemeli társalgásaikba. A dolgozatban ezeknek a kódváltásoknak az elemzésével arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen szerepet töltenek be

a többnyelvű társalgásrészletek a műsorban, végső soron pedig hogyan formálják a geresdlaki kommodifikációs gyakorlatokat.

A dolgozat elméleti bevezetőjében először a kommodifikáció jelentését tárgyalom, valamint kitérek a kódváltás fogalmára is. Ezt követően foglalom össze a településen végzett kutatásom módszereit, illetve a rádióműsor elemzési szempontjait és metódusait. A település rövid általános bemutatása után tárgyalom a rádióműsor kiválasztott részleteit, majd vonom le következtetéseimet.

2. A nyelvi kommodifikációról és a kódváltás fogalmáról

A '90-es évek gazdasági átalakulása (azaz az emberek, a javak és az erőforrások mobilitása, a tudásalapú gazdaságra való áttérés, az információs technológiák növekvő szerepe és a privát szektor megerősödése) a nyelv szerepét sem hagyta érintetlenül: a nyelv mind több kontextusban válik kommodifikálható, azaz áruvá tehető értékke. Monica Heller, a kérdéskör egyik kiemelkedő kutatója négy fő változást nevez meg, amelyek következtében a nyelvi készségek egyre fontosabb szerepet töltenek be a gazdasági mechanizmusokban (Heller 2010: 104; 2014: 138):

- a nyelvtudás nélkülözhetetlenné válik a nemzetközivé váló kommunikáció menedzselésében;
- a technikai fejlődés, a digitalizáció új írás-olvasási készségeket követel munkavállalóktól és munkaadóktól egyaránt;
- a magabiztos kommunikáció a mind meghatározóbb szolgáltató szektorban való érvényesülés előfeltétele;
- a növekvő kínálatra válaszként egyre több olyan szolgáltatás jelenik meg, amely a piaci réseket megtalálva igyekszik kitűnni versenytársai közül. E szolgáltatások gyakran helyi adottságokat kihasználva próbálnak valamilyen hozzáadott értékkel vonzóvá válni.

A termékek, szolgáltatások hozzáadott értéke nyelvi erőforrás is lehet. Kisebbségi közösségek esetében erre gyakran a turizmus területén láthatunk példát. Heller 2014-es tanulmányában egy kanadai szőnyeg-

árus, Anna esetét mutatja be, aki portékájának eladása közben explicit módon hívja fel francia vásárlói figyelmét saját nyelvváltozata, a kanadai francia és a francia vásárlók franciaországi változata közötti fonetikai és lexikai különbségekre. Mialatt tehát vásárlóinak a szőnyegkészítés technikáját magyarázza, nemcsak a tartalommal, hanem az alkalmazott nyelvi formákkal és metanyelvi megállapításaival is igyekszik termékét egyedivé és autentikussá tenni.

Összegezve az eddigieket megállapíthatjuk, hogy az új gazdaságban a nyelv egyrészt mint készség, másrészt mint hozzáadott érték válik áruvá (Heller 2010). E változások pedig a nyelvek értékéről és használhatóságáról alkotott ideológiákat is befolyásolhatják (Karjalainen 2015: 62). A módosulás lehet pozitív irányú, ha például egy kisebbségi közösség nyelvi erőforrásaival gazdasági haszonra tud szert tenni, amivel a kisebbségi nyelv presztízse is növekedhet. Ugyanakkor ha a kisebbségi nyelv kiszorul a mindennapi kommunikációból, és csak bizonyos elemei látnak el szimbolikus szerepeket, az a nyelvcsere felgyorsulását is eredményezheti (lásd Kelly-Holmes – Pietikäinen 2014: 534–535).

A kisebbségi nyelvek turisztikai áruvá válása számos kurrens, a jelen dolgozatban vizsgált közösséghez hasonlóan éppen nyelvcserehelyzetben lévő közösséget vizsgáló szociolingvisztikai kutatás középontjában áll (pl. Pietikäinen – Kelly-Holmes 2013). A témát körüljáró tanulmányok közös kiindulópontja, hogy a kisebbségi nyelvek és kultúrák nem magától értetődően válnak hozzáadott értékke például egy-egy turisztikai termék esetében, hanem a nyelvi erőforrások indexikus jelentései komplex, többszereplős diszkurzív folyamatokon keresztül alakulnak ki. Az, hogy mely nyelvi erőforrások számítanak kommodifikálható nyelvnek, illetve hogy milyen módjait választja ennek egy-egy közösség, lokális és tágabb társadalmi–hatalmi kérdésektől is függ (Heller 2010: 103; Dlaske 2015).

A Gözgombóc Fesztivállal a geresdlaki közösség a német nemzeti-ségi kultúra egy elemét hasznosítva igyekszik vendégeket csábítani a településre. A falu és a fesztivál népszerűsítésének reményében a közösség nyitott a média érdeklődésére is. Ahogy azt az elemzett rádióriportban is látni fogjuk, a közösség nyelvi sokszínűsége a médiamegjelenésekben rendre a település különlegességének egyik emblémájává

válik. Azzal, hogy a mindennapi kommunikáció során alkalmazott nyelvi erőforrások új kontextusba, a média kontextusába kerülnek, indexikus értékük változik, új jelentéseket kapnak (lásd Pietikäinen – Mäntynen 2009: 116–117).

A többnyelvűség hozzáadott értékkeé válása az elemzett rádióműsorban egyrészt közvetetten, azaz a kommunikációról való beszéd által történik, másrészt közvetlenül is, a kódváltásos társalgások megjelenésével, valamint néhány további szerkesztői döntésen keresztül (pl. finn zene bejátszásával). Dolgozatomban csak a hosszabb kódváltásokat tartalmazó társalgások elemzésére szorítkozom.

Bármennyire sokat használt a kódváltás fogalma, annyira vitatott is a szociolingvisztikában. Bartha Csilla szerint a fogalom egyik legáltalánosabb meghatározását Grosjeannál találjuk meg: a kódváltás két vagy több nyelv váltakozó használata ugyanazon megnyilatkozáson vagy diskurzuson belül (Grosjean 1982 alapján Bartha 1999: 119; lásd még Borbély 2001: 186–189). A szakirodalom arra is felhívja a figyelmet, hogy a kódváltás fogalmában, ahogy megannyi más nyelvészeti fogalomban, a 19. század nemzetállam-építésében formálódó egynyelvűség ideológiája tükröződik (Irvine–Gal 2000; Lähteenmäki et al. 2011). A fogalom a többnyelvű kommunikációt önálló entitások, tehát a jól körülhatárolható, megfigyelhető és megtanulható nyelvek közötti váltogatás metaforájában ragadja meg. A szociolingvisztikai szakirodalomban ezért olyan terminusok is előtérbe kerülnek, amelyek a többnyelvű beszédmódot igyekeznek nem az egynyelvűség perspektívájából szemlélni, és amelyek a nyelvi repertoárra többnyelvű beszélő esetén nem egymástól jól elkülöníthető nyelvek összességeként tekintenek, hanem azt hangsúlyozzák, hogy a repertoár mindig a helyi kontextus függvényében alakuló változékony készlethalmaz, elemei között folytonos mozgás és dinamikus viszony van (lásd Borbély 2014). Ezért a szakirodalom gyakran „nyelvek” helyett nyelvi, sőt, a kommunikáció multimodalitását hangsúlyozandó, szemiotikai erőforrásokról (*semiotic resources*) beszél (pl. Blommaert 2010). A többnyelvű beszédmódot leíró olyan újabb terminusok, mint a *polylinguaging* (pl. Jørgensen et al. 2011) vagy a *translanguaging* (García 2009), arra irányítják a figyelmet, hogy a kommunikáció nem önmagukban, tőlünk függetlenül létező entitások használata, hanem a nyelvhasználat cse-

lekvés, a nyelvek pedig sokszor ismételt társadalmi cselekvéseink produktumai (Pennycook 2010: 8–9). A kritikus hangok szerint azonban ezeket az újabb fogalmakat empirikus munkákban csekély mértékben látjuk visszaköszönni, az elemzések sokszor térnek vissza a „hagyományos” terminusokhoz, és inkább tekinthetőek terminológiai innovációknak, semmint elméleti igényű alternatíváknak (Pavlenko 2017; minderről magyarul újabban lásd Holecz et al. 2016). Tanulmányomban a kódváltás fogalmát nem vetem el: a fenti megfontolásokat szem előtt tartva azt a jelenséget értem alatta, amikor a rádióműsorban megszólaló szereplők nyelvi repertoárjukból olyan erőforrásokat mobilizálnak, melyekről a befogadó konvencionálisan külön nyelvként definiált konstrukciókra asszociál („német nyelv”, „finn nyelv” stb.) (lásd Blommaert 2010).

3. Adatok és módszer

A dolgozat egy tágabb, Geresdlak településén régebb óta végzett szociolingvisztikai kutatásomba illeszkedik (újabban pl. Pachné 2016a). A terepmunkák során gyűjtött adathalmaz interjúkból, hang- és videófelvételekből, internetes társalgásokból, fényképekből, nyelvhasználati naplókából, különböző írott és hangzó, helyi vagy országosan elérhető dokumentumokból (mint prospektusok, újságcikkek, televíziós riportok) és terepnaplóban rögzített megfigyelésekből áll. A dolgozatban elemzett, a Kossuth Rádió *A hely* című műsorában elhangzott kétrészes rádióriport elérhető az interneten is,¹ az elemzéshez a riportot pedig természetesen lejegyeztem.

A kiválasztott részleteket a konverzációelemzés és a diskurzus-elemzés módszereinek hasznosításával vizsgálom. Egyrészt a társalgások nyelvi jellegzetességeinek (fordulók, kérdés-válaszok és kódváltások) szűkebb vizsgálatával és a résztvevői szerepek tárgyalásával arra mutatok rá, hogy az új kontextusban milyen új jelentéseket kapnak a nyelvi erőforrások (Pietikäinen – Mäntynen 2009: 67), másrészt

¹ Az első részt lásd: <http://nava.hu/id/1793594> (letöltés ideje: 2017. március 19.), míg a második részt: <http://nava.hu/id/1760154> (letöltés ideje: 2017. március 19.).

kitérek arra is, hogy az elemzésben megfigyelt jelenségek hogyan kapcsolódnak szélesebb társadalmi folyamatokhoz (Pietikäinen – Mänty-nen 2009: 166).

Az elemzésben Anne O’Keeffe médiadiskurzusról tett megállapításaira támaszkodom. A médiadiskurzus terminus – hasonlóan a diskurzus önmagában vett fogalmához – többféle értelemben használatos. Tágabb értelemben arra vonatkozik, hogyan reprezentálja a média a valóságot, míg szűkebb értelemben a médiában megjelenő interakciókat jelenti (O’Keeffe 2006: 1). A fogalmat jelen dolgozatban utóbbi értelmében használom. O’Keeffe azt is hangsúlyozza, hogy a médiadiskurzusok egyik legfontosabb jellemzője a hétköznapi társalgásokhoz képest, hogy nem két szereplő, egy feladó és egy vevő, hanem három vesz részt a résztvevői keret (*participation framework*) megteremtésében: a riporter, az interjúalanyok és a hallgatók/nézők (O’Keeffe 2006: 156–157). E hármából pedig a mindenkori műsorvezető befolyásolhatja leginkább a társalgás menetét: ő jelöli ki az interjúalanyok és a hallgatók számára a közös gondolkodás kontextusát, valamint ő irányítja a diskurzust (O’Keeffe 2006: 62). Mindennek – ahogy az elemzésben is látni fogjuk – a mi példáinkban is kulcsszerepe lesz.

4. Nyelvi sokszínűség a geresdlaki mindennapokban

A Mohács és Pécsvárad között fekvő Geresdlaknak mintegy 750 lakosa van. A mai lakosság többsége a magyarországi német nemzetiségbe tartozik (a helybeliek úgy tartják, a falu 70%-a bír német eredettel). Magyar nyelvű lakosokkal főként vegyes házasságokon keresztül és a világháborút követő betelepítéssel bővült a település. A mai cigány lakosság pedig (körülbelül 10%) elsősorban szintén betelepülés útján, a rendszerváltást követően került a faluba.

A nyelvi és kulturális sokszínűség Geresdlakon évszázadok óta tartó, mindennapi tapasztalat, ami mellett a kétezres évek elejétől a külföldiek házvásárlásával a sokszínűség új formája jelent meg, a mobilitás egy sajátos típusa, a szezonális migráció (Illés – Michalkó 2008) formájában. 2016 tavaszán az összesen 353 lakott házból 24 háznak

volt finn, 25-nek német és egynek osztrák tulajdonosa. A német (első-sorban nyugdíjas) háztulajdonosok jellemzően egyre kevesebb időt töltenek a településen, a finn házak száma viszont eddig növekvő tendenciát mutatott. A finnek és a németek közül is néhányan végleg letelepedtek a faluban (ők nyugdíjasok). A szezonálisan érkező finnek többsége átlagosan négy hónapot tölt itt, a németek ennél általában rövidebb ideig tartózkodnak Geresdlakon.

A világháborút követő németellenes időszak következtében megindult nyelvcsere eredményeként – hasonlóan más német településekhez (pl. Knipf 2003) – mára a faluban a leggyakrabban használt nyelv a magyar. A helyi német nyelvváltozatot elsősorban az idős generáció beszéli a mindennapokban, a külföldiek jelenléte ugyanakkor módosítja a közösség bizonyos csoportjainak nyelvi gyakorlatait. A külföldiek jelenléte a német nyelv különböző változataiként definiálható nyelvi erőforrások (helyi dialektus, iskolában tanult ismeretek, munkavállalás során megismert németországi nyelvjárások stb.) kreatív és sokszor keveredő használata számára új színtereket teremt. A részben a hétköznapi szituációkon keresztül zajló, részben formális nyelvtanulás következtében a magyar, a finn és kisebb mértékben a német nyelvnek is „új beszélői” (O’Rourke et al. 2015) jelennek meg a közösségben, változatos kompetenciákkal, igényekkel és nyelvi gyakorlatokkal. Míg a finnek között már van, aki elsősorban magyarul kommunikál a faluban, a finnekkel kapcsolatban álló helybeliek nyelvi repertoárjába egyes (játékos, viccelődő) kifejezések vagy például gyümölcsök, zöltségek finn elnevezései kerülnek bele.

Geresdlakon élénk közösségi élet folyik (részletesen lásd Pachné Heltai 2016b). Rendszeresek a közösségi összefogatok, kisebb-nagyobb rendezvények is: a fesztivál mellett novemberben mézeskalács-kiállítás nyílik, májusban finn–magyar majálist rendeznek, majd augusztus 20-i ünnepséget, szeptemberben pedig szüreti mulatságot tartanak. Ezek mellett állandó és időszakos kiállítások vannak a faluban, működik egy galéria és egy tájház is. A kiállítások többsége a német nemzetiségi kultúrából építkezik, de sor került már finn tematikájú képzőművészeti kiállításra is. Ugyanakkor a cigány nyelv és kultúra eddig nem kapott szerepet a kulturális élet színterein. A falubeli események széleskörű összefogással jöttek létre, és újulnak meg

folymatosan. A virágzó közösségi élet a helyi identitást erősíti, és a lehetőségekről, a közösség erejéről szóló diskurzusokat táplálja. Másrésről viszont a kultúra bizonyos szegmenseinek és a hozzá kapcsolódó nyelvi elemeknek (német feliratok például a kiállított textíliákon) múzeumi objektumokká válása a lokális értékek visszaszorulásának diskurzusát erősíti.

5. Nyelvi sokszínűség a rádióműsorban

A hely című műsor honlapján a következő ismertető leírást olvashatjuk:

[A műsor] „egy konkrét helyszínbe ágyazva mesél történeteket ismeretlen vagy alig ismert épületekről, termekről, tájakról. Ott vagyunk, ahol »átlagember« nem járhat, vagy mert nem engedik be, vagy mert nem is tudja, hogy létezik.”²

A műsorban bemutatott helyszín tehát valamilyen szempontból különleges, nem hétköznapi, ahova a „bennfentes” stáb és riporter viszont bejuthat. Ebből fakadóan a műsorban a riporter szerepe kettős: egyrészt irányító szerepben van, hiszen hallgatóit ő kalauzolja az adott helyszínen, másrészt törekednie kell az interjúalanyaival való közvetlen kapcsolat megteremtésére. Ha ugyanis meg tudja teremteni annak illúzióját, hogy sikeresen épült be az adott közösségbe, hallgatósága számára hitelesebbé válik.

A riporter tehát a fesztivál napját tölti Geresdlakon. A műsor első részében a fesztiválozók tömegében vegyül el, a második részben pedig a település különböző színtereire látogat el. Mindeközben a spontaneitás illúzióját keltve elegyedik szóba a fesztivál vendégeivel, illetve a közösség valamilyen szempontból központi szereplőivel. Három fő funkcióban hallhatunk a riporter és az interjúalanyok közötti beszélgetésekben kódváltásokat, melyeket a következőkben egy példán keresztül mutatok be.

² <http://www.mediaklikk.hu/musor/ahely> (Letöltés ideje: 2017. március 19.)

5.1. A KÓDVÁLTÁSOK MINT NYELVI IDEOLÓGIÁK KIFEJEZŐESZKÖZEI

Az első típus a finn nyelv társalgásokban való reprezentálásához köthető. A műsorban többször előfordul, hogy a riporter interjúalanyaitól érdeklődik egy-egy kifejezés finn megfelelőjéről, majd azokat játékosan, például egy-egy magyar kifejezéshez kötve igyekszik memorizálni. Ezt látjuk az alábbi példában is, ahol a riporter játékában a riportalany is partnerré válik. A finnül néhány szót beszélő, egyébként nem Geresdlacon élő, de a közösséget ismerő interjúalany és a riporter között a következő párbeszéd hangzik el:

Riporter: *Hogy mondják, hogy jó napot?*

Interjúalany: *Hyvää päivää!*

Riporter: *Hyvää päivää?*³

Interjúalany: *Hyvää päivää!*

Riporter: *Hüvely pelyva, tehát Hyvää päivää?*

Interjúalany: *Lehet így nyelvet tanulni, hogy magyar szóhoz hasonlítjuk. Az én fiam, mikor angolul tanult, nagybátyja azt mondta, hogy a How are you-t jegyezd meg, hogy vakvarjú. Vagy hány varjú.*

Riporter: *Hány varjú. Akkor a hyvää päivät megpróbálom memorizálni az első finnig. Jó étvágyat kívánunk!*

Interjúalany: *Köszönöm szépen!*

Elsőként fontos kiemelni – és ez mindhárom példára igaz –, hogy nem tudhatjuk, az utólagos vágási munkálatok mennyiben módosították az eredeti párbeszédet. Az adásba került társalgás a műsor készítőinek szándékai szerint szerkesztett változat, az idézett részlet pedig egy hosszabb beszélgetés végén hangzik el. A riporter megkérdezi, hogy mondják finnül, hogy *jó napot*, mire interjúalánya készséggel válaszol. A riporternő kérdő intonációval és a magánhangzók rövidebb ejtésével megismétli, amivel érzékelteti, hogy számára új információ hangzott el, amit igyekszik memorizálni, de egyelőre bizonytalan a használatában. Válaszként interjúalany megismétli az információt, mire a riporter már nem ismétléssel próbálkozik, hanem játékosan egy

³ A riporter sztenderdtől eltérő kiejtését a magánhangzók rövidítésével jelzem.

hasonló hangzású magyar szókapcsolathoz köti a finn kifejezést. A finn kifejezést tehát idegennek, nehezen megjegyezhetőnek indexálja. Mivel a részlet a társalgás végén hangzik el, interjúalanya már olyannyira megnyílik, hogy személyes, nyelvtanuláshoz kapcsolódó élményt is felelevenít. Mindezzel a riportert partnerévé válik a szójátékban, amit a riportert ki is használ, és interjúalanya mondandójára való visszautalással teszi legitimmé saját stratégiáját („**akkor megpróbálom memorizálni**”).

Androutsopoulos (2008) szerint kisebbségi nyelv esetén a médiában a kétnyelvű szójátékok finom formában jelenítik meg a domináns csoport autoritását. A geresdlaki finn–magyar viszonylatban nem beszélhetünk olyan alá-fölrendelt viszonyról, mint egy kisebbségi nyelv–államnyelv esetében, de e szójátékok itt is eszközei a nyelvi dominancia kifejezésének. A szóviccekkel a többségi nyelv, a magyar, a magától értetődően elsődlegesen használt nyelvi kód szerepét kapja, míg a finn mint furcsa, nehezen megjegyezhető nyelv tematizálódik. Ezáltal a társalgás a finn nyelvről a közösségben egyébként is tapasztalható elgondolást (furcsa, idegen, megtanulhatatlan nyelv) erősíti meg.

5.2. A KÓDVÁLTÁSOK MINT AZ EGZOTIKUM KONSTRUÁLÁSÁNAK ESZKÖZEI

Második példánkban a riporternő a polgármester kíséretében a falu presszójába látogat, ahol annak tulajdonosával beszélget hosszabban. A beszélgetés az előzőhöz képest a műsor későbbi pontján hangzik el. A párbeszéd előtt a polgármester éppen a presszó tulajdonosának finn szótárfüzetéről mesélt a riportertnek. A kérdéses füzetet egy finn ház-tulajdonos adta a tulajdonosnak, 2011-ben. A presszóba látogató finnek időről-időre bővítették a szótár tartalmát, mely főként a vendéglátásban hasznos kifejezéseket (*menyibe kerül, kérem a számlát, boldog születésnapot, gyertek újra* stb.) tartalmazza. A szótár sokszínűségéhez nemcsak a finn mondatok kiejtés szerinti átíratái, hanem az angol nyelv, illetve finn nyelvjárási formák megjelenései is hozzájárulnak. A „kisokos füzet” valóban betölti gyakorlati funkcióját, ahogy arról az egyik fiatal geresdlaki adatközlővel készített interjúrészlet is tanúskodik:

„Múltkor is bejöttek valami finnek, fogalmam sincs, kik voltak, köszönt nekik, kérdezte [a presszótulajdonos], mit akarnak, és én meg is lepődtem. De itt volt már a kisokos füzettel, szépen fel voltak írva a szavak meg minden.” [27 éves férfi közlése.]

Máskor a füzet, a geresdlaki többnyelvűség vizuális lenyomataként a település többnyelvűségének kommodifikációjához járul hozzá. Több, a településről megjelent cikkben és riportban is szó esett róla, mint a helybeliek nyelvtanulásának egzotikus példájáról. A rádióműsorban a füzettel kapcsolatban az alábbi beszélgetés bontakozott tehát ki:

Polgármester: *Egy nagyon kedves asszonyka [a presszótulajdonos], ő finnül is tanult. Kialakított egy kis füzetet, egy finn vonalas füzetet, amibe a finnek beleírnak, és lehet finnül kérni sört.*

Riporter: *Ja, már meg is jöttünk?*

Polgármester: *Meg is jöttünk.*

Riporter: *Hogy hívnák a helyet másképp, mint Liliom presszó.*

Polgármester: *Liliom utcában, Liliom presszó.*

Riporter: ***Jó napot kívánok! Hyvää pelyva!***

Polgármester: ***Päivää!***

Riporter: ***Vagy päivää, pláne.***

Polgármester: ***Hyvää päivää!***

Riporter: ***Hyvää päivää!***

Presszótulajdonos: *J. J. vagyok.*

Riporter: *Üdvözlöm, M. [női szereplő]. Stimmel?*

Presszótulajdonos: *Igen.*

Riporter: *Szó esett itt valamiféle **varázsszótárról**. Mik vannak ebbe beleírva? Kérek három féldecit? Ez az első mondat?*

Presszótulajdonos: *Olyan nincsen!*

Riporter: *Ide van írva, hogy whiskyt.*

Presszótulajdonos: *Fél decit nem is kérnek.*

Riporter: *Egészet?*

Presszótulajdonos: ***Dehogyiiis! Üdítő. És az üdítő a mehu. Sört kérnek, az az olut. Iso olut a korsó sör, pieni olut a pohár sör. Kávét szoktak kérni. Kermával vagy maitóval.***

Riporter: *Én maitóval kérem.*

Presszótulajdonos: *Az tej.*

Riporter: *Abban mi van, egy tó máj?*

Presszótulajdonos: *Az tej.*

Riporter: *Arra lennék én nagyon kíváncsi, hogy mi volt az első szó, ami ebbe az osztályfüzetbe belekerült.*

Presszótulajdonos: *Amire itt nekem szükségem van. Az üdítő, a sör, a kávé, a cukor, a tej, a tejszín. Amit ők fogyasztanak.*

Riporter: *És amíg nem tudta, addig elmutogatták? Eltáncolták, hogy tejes kávé?*

Presszótulajdonos: *Nem, mert ők tudnak németül is. Titkolják, de tudnak. És németül meg értek.*

Riporter: ***Ők titkolták a németet, maga megértette, de inkább vette volna szívesen, ha magyarul mondják, ők meg azt, hogy ha M. mondja finnül.***

Presszós: *Igen, de az az elején egy kicsit nehézkes volt. Még most is. De most azért már alakul egy kicsit.*

[...]

Riporter: *Hány finn jár ide?*

Presszótulajdonos: *Nyáron akkor azért többen vannak, mert akkor itt vannak a fiatalok is. Június elején már jönnek, és ők július végéig általában itt vannak. És nagyon jól elvannak a mi gyerekeink a finn gyerekekkel.*

Riporter: *És van olyan, hogy több itt a finn, mint a magyar? Tehát hogy gyakorlatilag olyan, mintha ez egy finn söröző lenne?*

Presszótulajdonos: *Nem, nem, nem. Nem, azt azért nem. Nem jellemző rájuk, hogy ők órákat töltenének el. Reggeli séta után a kávéjukat megisszák itt, és akkor utána mennek haza, megreggeliznek.*

Riporter: *Forgalom azért megélénkült mióta egyre több finn lakik itt?*

Presszótulajdonos: *Én azt nem mondhatnám, mert geresdlaki meg egyre kevesebb lesz. Sajnos ide a faluba már nagyon kevés gyermek születik. Mert a fiatalok elhagyták már a falut.*

Riporter: *Majd visszajönnek. Van-e?*

Presszótulajdonos: *Igen, hétvégén visszajönnek. Utánfutós autóval.*

Riporter: *És viszik a lefagyasztott csirkepaprikást haza.*

Presszótulajdonos: *Jó nekik fagyasztás nélkül is. [nevet]*

A beszélgetés elején tehát a polgármester a riporternek a finn szótárfüzetről mesél, s ezáltal a presszóban zajló alkalmankénti többnyelvű kommunikációt a hely különlegességeként tematizálja („*lehet finnül kérni sört*”). A riporter erre először még nem reagál, hanem a hallgatók számára jelzi, hogy megérkeztek egy új helyiségbe, és a polgármester bevonásával bemutatja az új helyszínt („*Hogy hívnák a helyet másképp, mint Liliom presszó*”). Ahogy O’Keeffee felhívja rá a figyelmet, a riporter és a hallgatók közötti közvetlen kapcsolat megteremtésének eszköze lehet a fizikai körülményekre történő riporter reflexió is (O’Keeffee 2006: 95), ami a mi példánkban is történik. Ahogy a riporter belép a presszóba, és erre megnyilatkozásában reflektál is, úgy vonja be a hallgatókat a következő szintér eseményeibe.

Ezután kerül sor a társalgás első kódváltására. A riporter előbb magyarul, majd az előző példánkban elhangzó játékos elem beemelésével finn nyelvi erőforrásokat is mobilizálva köszön a presszó tulajdonosának („*Jó napot kívánok! Hyvää pelyvää!*”). Gesztusával egyrészt fenntartja a riport kohézióját – hiszen visszaüt a korábbi szintéren elhangzott társalgásra –, másrészt beszélgetőpartnerét is felkészíti arra, hogy a következőkben a többnyelvű kommunikációra lesz kíváncsi, tehát felveszi a résztvevői keret meghatározó szerepét (lásd O’Keeffee 2016) és kijelöli a társalgás témáját. Az első kérdéseknél azonban még folytatódik a társalgás keretének kijelölése: az intimítás megteremtésének újabb eszközét alkalmazza a riporter, amikor beszélgetőpartnerét keresztneven szólítja meg („*Üdvözlöm, Márti. Stimmel?*”).

E felvezetőt követően, nyelvi eszközeivel humort és közvetlenséget egyaránt teremteni kívánó kezdeti interakciója után adja meg a riporter a társalgás első témáját. A polgármester korábban használt kifejezését („*kis vonalas füzet*”) stilisztikailag jelölt kifejezéssel helyettesíti („*szó esett itt valamiféle varázsszótárról*”), fokozva a hallgatókban az érzést, hogy egzotikus, nem mindennapi jelenséggel akadt dolguk. Ami a keresztlaki presszóban a finnek jelenlétében megszokott nyelvi gyakorlat (tehát a többnyelvű, finn, német és magyar nyelvi elemeket is mobilizáló kommunikáció), a riporter és interjúalanyai diszkurzív megoldásával egy másik kontextusban, az országos hallgatottságú közszolgálati rádióban különleges gyakorlatként jelenik meg (lásd

Pietikäinen – Mäntynen 2009: 116–117), aminek érzékeltetéséhez a finn nyelvi erőforrások szolgálnak eszközül.

A riportert tehát már a helyiségekbe lépve kijelölte a társalgás témáját, a közös értelmezési keretet: nyelvi választásaival explicitté tette, hogy a többnyelvű kommunikáció érdekli őt. Interjúalánya ebben partnerré válik és a riportert kérdésére adott válaszban (noha a finn megfelelőket firtató kérdés ezúttal nem hangzik el, legalábbis a beszélgetés szerkesztett verziójában ezt nem halljuk) kódváltásokra kerül sor („*az üdítő a mehu. Sört kérnek, az az olut. Iso olut a korsó sör, pieni olut a pohár sör. Kávét szoktak kérni. Kermával vagy maitóval*”). Itt a finn szavak az egzotikumot hitelesítő eszközként tűnnek fel, és a hallgató megbizonyosodhat a társalgásban elhangzottak valóságtartalmáról, vagyis arról, hogy tényleg lehet finnül kommunikálni a presz-szóban.

Ezt követően a riportert ismét visszatér már korábbi stratégiájához, a nyelvi játékhoz: „*En maitóval kérem, abban mi van, egy tó máj?*”, s ezáltal megerősíti a „finn nyelv furcsa” ideológiáját is. Noha a társalgás további részében már nem kerül sor kódváltásra, a presszó-tulajdonos elmondja, hogy a mindennapokban finn vendégeivel németül is szokott társalogni, a magyar és a finn mellé metaszinten tehát újabb nyelvi erőforrás lép a társalgásba. Mindez lehetőséget kínál a riportertnek arra, hogy a kocsma színterének többnyelvű kommunikációját a társalgásrészlet csúcspontján bábeli zűrzavarként összegezze, és a közösség többnyelvű nyelvi gyakorlatait még szokatlanabb és érdekesebb jelenséggé mutassa be („*Ők titkolták a németet, maga megértette, de inkább vette volna szívesen, ha magyarul mondják, ők meg azt, hogy ha Márti mondja finnül.*”). Végül, a riportert további kérdezősködését követően e fórumon is tematizálódik az egyik legfontosabb közösségi diskurzus, a fiatalok elköltözése, ami a társalgás korábbi részében megteremtett egzotikus képzet ellensúlyozza. Az így keletkezett feszültséget a részlet végén a felek humoros fordulattal igyekeznek oldani: „*Es viszik a lefagyasztott csirkepaprikást haza*” / „*Jó nekik fagyasztás nélkül is.*”

5.3. KÓDVÁLTÁSOK MINT A MINDENNAPI TÁRSALGÁSOK

REPREZENTÁLÁSÁNAK ESZKÖZEI

Harmadik példánk a műsor második felének legvégén hangzik el, ahol a riporter Geresdlak első finn házvásárlójával beszélget. A kódváltásoknak ezúttal már nemcsak szimbolikus, hanem funkcionális szerepe is van: a riporter az interjúalany és a hallgatók közötti tolmács szerepében tűnik fel.

Riporter: *Közben megérkezett a házigazdánk. Jónapot kívánok, F. E. vagyok!*

Riportalany: *Jónapot kívánok! M. vagyok.*

Riporter: *Az első beköltöző?*

Riportalany: *Fecske. Finn fecske.*

Riporter: *Hogy vette meg ezt a házat? És miért pont ezt?*

Riportalany: *Véletlenül. Einmal kam ich nach Magyarország.*

Riporter: *Egyszer csak jöttem Magyarországra.*

Riportalany: *A barátommal.*

Riporter: *Az magyarul van. Barátommal. [nevet] mit meinem Freund.*

Riportalany: [nevet] *Ja. Er möchte eine Haus hier kaufen.*

Riporter: *És ő akart itt házat venni.*

Riportalany: *Er war méhész.*

Riporter: *Ő méhész volt.*

Riportalany: *Er hatte gehört, dass es ist sehr gute Möglichkeiten hier méhész lenni.*

Riporter: *Azt hallotta, hogy itt nagyon jó lehetőségek vannak a méhészkedésre.*

Riportalany: *Wir haben ein Haus gekauft. Nicht weit von hier. Bergesd.*

Riporter: *Bergesden nem messze innét vettünk egy házat.*

Riportalany: *Die Frau, die machte unsere Hausvertrag.*

Riporter: *Aki a szerződésünket csinálta, az az asszony.*

Riportalany: *Sie, dass er- sie weisst nocht ein Haus. Hier in diesem Haus- in diesem Dorf.*

Riporter: *Mondta, hogy tud még egy házat itt a faluban. [vágás] És egy másik finnországi barátom mondta, hogy ha látsz jó házat, akkor fényképezd le, aztán mutasd meg nekem később.*

Riportalany: *Ich kam hierher in diesem Dorf.*

Riporter: *Idejöttem, ebbe a faluba.*

Riportalany: *Dieses Haus habe ich gesehen.*

Riporter: *Ezt a házat láttam meg.*

Riportalany: *Photo. Photo gemacht.*

Riporter: *Lefényképeztem.*

Riportalany: *Aber niemals habe ich diese Photo zu meinem Freund gezeigt.*

Riporter: *De sose mutattam meg a barátomnak ezt a fényképet, hanem megvette a házat! Bemehetünk vagy nem akarja?*

Riportalany: *Egy kicsit.*

Riporter: *Kicsit mehetünk be? Akkor egy percre bemegyünk. Ez egy hagyományos parasztház. Tornácos. És ugye én már boldoggá vagyok téve, mert macskája van. Hány?*

Riportalany: *Hét. Hét. Tehén, és mi az?*

Riporter: *Stall.*

Riportalany: *Lovak.*

Riporter: *Pferd und Kuhe.*

Riportalany: *Ja.*

Riporter: *Ló- és tehénistálló. Van benne ló?*

Riportalany: *Nem. Sajnos.*

Riporter: *Merre van a szauna?*

Riportalany: *Itt van szauna.*

Riporter: *Hmm. Jellegzetes szaunaillat van, azt nagyon szeretem. Jaj, de jó! Természetesen most hideg van, de nagyon sok száloda megirigyelhetné. Nagyon patent, valódi fából összerakott. Locsolgatnivaló kis tűzhellyel. Itt szaunázom. Talpig fölöltözve. És itt van egy ilyen üvegrész, hát fantasztikus, gratulálok! Használja?*

[...]

Riporter: *Megjöttek a vendégei közben. Finnek jöttek magához?*

Riportalany: *Igen, igen, igen.*

Riporter: *Elnézést, hogy zavartunk, viszontlátásra.*

A részlet elején a riporter és a riportalany közösen alakítják ki a társalgás szabályait. A riporter először magyarul kérdezi riportalanyát,

aki először magyarul is válaszol, majd vegyesen alkalmaz magyar és német nyelvi elemeket is. Német mondatát a riporter a hallgatók számára elmondja magyarul, mire riportalánya erre magyarul csatlakozik rá és magyarul folytatja mondandóját. A riportert, aki közben már a tolmács szerepébe helyezkedett, az ismételt magyarnyelv-használat meglepi és a kódváltást expliciten kommentálja: „*Az magyarul van. Barátommal. Mit meinem Freund.*” Tolmácsi szerepéből nem lép ki azonnal, hanem a magyar szöveget németre fordítja. Ezzel létrehozzák a téma lezárásáig már szabályszerűen működő szerepeket: a finn riportalány német mondatait a riporter a hallgatóknak magyarra fordítja.

Később a riporter magyarul kérdezi interjúalanyát („*Bemehetünk vagy nem akarja?*”), majd ismét kódváltásos társalgásrész következik, ami ezúttal abból fakad, hogy a riportalánynak nem jut eszébe magyarul a keresett szó („*tehén és mi az?*”), mire a riporter nem magyarul, hanem németül igyekszik segítségére lenni (*Stall* – ’istálló’). Ekkor azonban az interjúalánynak beugrik a magyar szó (*lovak*), amit a hallgatók értenek, a riporter mégis, visszahelyezkedve a tolmácsi szerepbe, összegzi interjúalánya szavait németül (*Pferd und Kuhe* – ’ló és tehén’). Ezután a társalgás magyarul zajlik tovább.

A párbeszéd azáltal, hogy a riporter lép fel a tolmács szerepében, és nem később mondják a finn riportalány szavai alá a magyar megfelelőt, az élő műsor érzését imitálja. Ez esetben sem derül ki a hallgató számára, hogy volt-e a felvétel elkészítése előtt vagy esetleg közben valamilyen döntés a társalgás kódjairól, vagy valóban spontán módon alakult-e ki. Bármelyik esetről is legyen szó, a geresdlaki minden napokban is tapasztalható kódváltásos, német és magyar nyelvi erőforrásokra épülő beszédmód megjelenítése hitelesíti a műsort, hiszen a hallgató így a hétköznapi társalgásaiba kap betekintést. E megállapításnak felel meg Androustopoulos (2008: 208) megjegyzése is, aki szerint a kódváltásos beszédmód a médiában gyakran a mindennapi életvilágok reprezentálásának eszköze.

Érdemes kiemelni azt is, hogy a riporter végig a többes szám használatával igyekszik mind beljebb kerülni alánya intim szférájába. Először a házába szeretne bekukkantani, majd a szaunájába is. A többes szám révén hallgatóit is magával viszi a privát terekbe, zárasként pedig

elnézést kér a zavarásért. A bocsánatkéréssel azt az illúziót teremti meg, hogy ő is csak egy a hétköznapi emberek közül, és nincs semmi-féle fölérendelt szerepe az interjúalanyhoz vagy a hallgatókhoz képest. Mindez újabb példát szolgáltat a hallgatókkal való bizalmi viszony megteremtésének eszközeire (O’Keeffe 2006: 125).

6. Összegzés

Tanulmányom tágabb témája a nyelvi kommodifikáció jelensége volt. Ahogyan a szakirodalmi áttekintésből kiderült, a késő kapitalizmus gazdasági változásai a nyelv szerepét sem hagyják érintetlenül. A turizmus területén például mind több olyan termék, illetve szolgáltatás jelenik meg, melyeket az érintett közösségek vagy egyének a helyi adottságokat, például egy helyi nyelvváltozatot kihasználva igyekeznek vonzóvá tenni. A jelenségre a dolgozatban bemutatott településen, Geresd lakon az évente megrendezésre kerülő Gözgombóc Fesztivál lehet példa. A helyi közösség nyelvi kompetenciáit nemcsak funkcionálisan, a fesztivál külföldi vendégeivel való kommunikáció során használja ki, hanem a sokszínű helyi nyelvi gyakorlatok szimbolikusan is a fesztivál hozzáadott értékévé válnak, hozzájárulva egyedisége megteremtéséhez. Ennek konstruálásában olyan, a közösségen kívüli szereplők is részt vesznek, mint a településről szóló cikkeket és riportokat készítő újságírók. A dolgozat szűkebb témáját egy hasonló jellegű médiamegjelenés konverzációelemzési és diskurzuselemzési szempontokat hasznosító vizsgálata adta: *A hely* című rádióműsorban megjelenő kódváltásokat elemeztem. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a műsorban megjelenő kódváltásoknak, illetve a többnyelvűségről való metanyelvi beszédnek milyen szerepe van a geresd lakai kommodifikációs gyakorlatokban.

Az elemzett három példán keresztül a kódváltások három funkcióját tártam fel. Egyrészt láthattuk, hogy a riporternő nyelvi játéka (melyek visszatérő elemei az egész műsornak) nyelvi ideológiákról árulkodtak. A magyar, azaz a többségi nyelv szerepe nem kérdőjeleződött meg, hanem a közösségre jellemző alapvető, elsődleges kódként tematizálódott, a finn nyelv pedig a furcsaság, szokatlanság indexévé

vált. A második példában a kódváltások és az általuk mobilizált nyelvi erőforrások az egzotikum kifejezőeszközeivé, a közösségben hétköznapi, megszokott többnyelvűség a média kontextusában pedig a település érdekességévé vált. A harmadik példa kódváltásainak szerepe a hitelesség megteremtése volt: a riporter és interjúalanya közötti, német és magyar nyelvi erőforrásokból építkező társalgással a hallgatók képet kaphattak a mindennapokra jellemző többnyelvűségről.

Noha a településről megjelenő cikkek és riportok külső érdeklődés hatására születnek, a közösség döntéshozói pozícióban lévő szereplői nyitottak a megkeresésekre és biztosítják az elkészülésükhöz szükséges gyakorlati feltételeket. Ezért tartom indokoltnak, hogy a média-megjelenéseket a település kommodifikációs gyakorlatai közé soroljam. Ugyanakkor azt is fontos szem előtt tartani, hogy a cikkek és riportok tartalmát közvetlen formában nem a közösség, hanem külső szereplők hozzák létre, és rajtuk múlik, hogy ebben az új kontextusban a geresdlaki közbeszéd témái milyen új jelentéseket kapnak. Az így létrejövő kép pedig nemcsak a riportot hallgató, közösségen kívüli befogadók, hanem a geresdlaki közösség tagjainak vélekedéseit is formálhatja. A közösség iránti külső érdeklődés, a saját pozitív értékekkel való szembesülés a lokális identitást, a büszkeségérzetet erősítheti azokban a helybeliekben, akik kultúrája és mindennapi gyakorlata a médiaanyagokban megjelenik. A többnyelvű kommunikáció kommodifikációja a német nyelvtudás presztízst emelheti, és a nyelvtanulás fontosságára irányíthatja mind a helyiek, mind a többi rádióhallgató figyelmét. Ugyanakkor azzal, hogy a közösséget a műsor különlegességként reprezentálja, a többnyelvűséget a normától eltérő helyzetté teszi. Mindez pedig megkérdőjelezi azt a tényt, hogy valamennyiünk nyelvhasználata sokszínű, és a többnyelvűség Magyarországon is mindennapi nyelvi elrendeződés.

Irodalom

Androutsopoulos, Janis (2008): Bilingualism in the Mass Media and on the Internet. In: Heller, Monica (ed.): *Bilingualism: A Social Approach*. Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York. 207–230.

- Bartha Csilla (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Blommaert, Jan (2010): *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Borbély Anna (2001): *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok körében*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Borbély Anna (2014): *Kétnyelvűség*. L'Harmattan, Budapest. (MultilingVia Könyvek 2.)
- Dlaske, Kati (2015): Discourse Matters: Localness as a Source of Authenticity in Craft Business in Peripheral Minority Sites. *Critical Approaches to Discourse Analyses Across Disciplines* 7 (2). 243–262.
- García, Ofelia (2009): Education, Multilingualism and Translanguaging in the 21st Century. In: Skutnabb-Kangas, Tove – Philippon, Robert – K. Mohanty, Ajit – Panda, Minati (eds): *Social Justice through Multilingual Education*. Multilingual Matters, Cromwell. 140–158.
- Heller, Monica (2010): The Commodification of Language. *Annual Review of Anthropology* 39. 101–114.
- Heller, Monica (2014): The Commodification of Authenticity. In: Lacoste, Veronique – Leimgruber, Jakob – Breyer, Timo (eds): *Indexing Authenticity: Sociolinguistic Perspectives*. Mouton de Gruyter, Berlin. 136–155.
- Holecz Margit – Bartha Csilla – Varjasi Szabolcs (2016): Új paradigma vagy térfoglalás? Nyelvhasználók a periférián és a többnyelvűség kritikai (nyelvi) tájképe. In: Bartha Csilla (szerk.): *A többnyelvűség dimenziói. Terek, kontextusok, kutatási távlatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 73–89. (Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII.)
- Illés, Sándor – Michalkó, Gábor (2008): Relationships between International Tourism and Migration in Hungary: Tourism Flows and Foreign Property Ownership. *Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment* 10 (1). 98–118.
- Irvine, Judith T. – Gal, Susan (2000): Language Ideology and Linguistic Differentiation. In: V. Kroskrity, Paul (ed.): *Regimes of*

- Language: Ideologies, Politics, and Identities*. School of American Research Press, Santa Fe (New Mexico). 35–83.
- Jørgensen, J. N. – Karrebæk, M. S. – Madsen, L. M. – Møller, J. S. (2011): Polylinguaging in Superdiversity. *Diversities* 13 (2). 23–37. http://www.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/Subsites/Diversities/Journals_2011/2011_13-02_art2.pdf (*Letöltés ideje: 2017. március 20.*)
- Karjalainen, Reetta (2015): Saamen kielet pääomana monikielisellä Skábmagovat-elokuvafestivaalilla. Doctoral Dissertation, University of Jyväskylä. https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/45929/978-951-39-6209-8_vaitos_29052015.pdf?sequence=1 (*Letöltés ideje: 2017. március 20.*)
- Kelly-Holmes, Helen – Pietikäinen, Sari (2014): Commodifying Sámi Culture in an Indigenous Tourism Site. *Journal of Sociolinguistics* 18 (4). 518–538.
- Knipf, Elisabeth (2003): Sprachwahl und kommunikative Handlungsformen bei der deutschen Minderheit in Ungarn. In: Mattheier, Klaus – William Keel (eds): *German Language Varieties Worldwide: Internal and External Perspectives*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 269–283.
- Lähteenmäki, Mika – Piia Varis – Sirpa Leppänen (2011): Editorial: The shifting Paradigm: Towards a Re-Conceptualisation of Multilingualism. *Apples: Journal of Applied Language Studies* 5 (1). 1–11. <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/27271> (*Letöltés ideje: 2017. március 20.*)
- O’Keeffe, Anne 2006: *Investigating Media Discourse*. New York–Oxon: Routledge.
- O’Rourke, Bernadette – Pujolar, Joan – Ramallo, Fernando (2015): New Speakers of Minority Languages: the Challenging Opportunity. *International Journal of the Sociology of Language* 231 (1). 1–20.
- Pachné Heltai Borbála (2016a): Változó nyelvi gyakorlatok és a mobilitás új formái egy többnyelvű településen. Nexusanalízis egy online társalgásról. In: Bartha, Csilla (ed.): *A többnyelvűség dimenziói. Terek, kontextusok, kutatási távlatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 307–320. (Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII.)

- Pachné Heltai Borbála (2016b): Közösségi élet Geresdlakon. *Barátság*. 23 (5). 8725–8728.
- Pavlenko, Aneta (2017): Superdiversity and Why It Isn't: Reflections on Terminological Innovation and Academic Branding. In: Breidbach, S. – Küster, L. – Schmenk, B. (eds): *Sloganizations in Language Education Discourse*. Multilingual Matters, Bristol (UK). [publikáció előtt]
- Pennycook, Alastair (2010): *Language as a Local Practice*. Routledge, London.
- Pietikäinen, Sari – Kelly-Holmes, Helen (ed.) (2013): *Multilingualism and the Periphery*. Oxford University Press, New York.
- Pietikäinen, Sari – Mäntynen, Anna (2009): *Kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampere.

Commodification, media discourse, code-switching

Analysis of multilingual conversations from a radio report

The economic changes of late capitalism result in an increased importance for language (Heller 2010). In tourism, for example, more and more products and services appear which use symbolic, often linguistic resources as an added value. These new roles of language varieties are not their inherent features, but they are the result of the local players' common discursive work. The paper examines the issue of linguistic commodification through the example of a multilingual village, Geresdlak, located in Southern Hungary, where I have been doing sociolinguistic research for a longer period. The majority of the local population of the village belongs to Hungary's German minority, who were settled in the 18th century. Later, as a result of growing mobility, first Germans and then in the 2000's Finns have bought several properties in the settlement. Staying in their second homes on a seasonal basis, the new inhabitants offer economic potential for the otherwise aging rural community. The community—making use of the German gastronomic traditions—organizes an annual festival, which has recently become an attractive regional touristic event. In order to make it successful, the community capitalizes on its linguistic resources not only functionally in the form of communication with the foreign guests, but also symbolically in the construction of the authenticity and exoticness of the festival. The latter happens in some cases with the contribution of players from outside the community, since several media reports have been published on the festival and the community.

In the paper I analyse a radio report of a public service radio station made at this festival. In the theoretical introduction I define the concepts of commodification and code-switching. It is followed by the analysis of three extracts from multilingual conversations between

the reporter and the interviewees. The analysis combines methods of conversation analysis and discourse analysis, with a special focus on media discourse analysis (O'Keeffe 2006).

The examples highlight three main roles of code-switching. In the first extract I analyse bilingual wordplays, which explore existing language ideologies. Via the wordplays of the reporter the majority language, that is Hungarian, becomes the unquestionable common code of the social event, while Finnish emerges as a strange, unlearnable variety, hence, it becomes the index of curiosity. The mobilized Finnish resources in the second example (a conversation between the reporter and the owner of the local pub) serves for the expression of the exoticness of the community. While code-switches in the third example (a conversation between the reporter and a Finnish house owner, which draws on German and Hungarian resources) gives a picture to the listeners about the everyday multilingual practices, and thus, it contributes to the construction of authenticity.

The paper highlights how linguistic resources get new meanings in a new context, and how these meanings are constructed together by the local and the media players. These new roles of the language varieties may influence both the radio listeners' views on the community and its multilingualism, and those of the local inhabitants. The commodification of the multilingual language practices in the media can lead to a higher prestige of German varieties, and draws the attention to the economic potential of language learning. On the other hand, the analysed media discourses also strengthen monolingual ideologies: in parallel with the representation of this multilingual community as a curiosity, linguistic diversity is represented as something else, but not as the norm case of our social environment. Through the analysis the paper also underlines the high responsibility of the media in the future use of minority languages.

Töbبنyelvűségi és nyelv választási minták baskíriai mari nyelvközösségekben¹

1. Bevezetés

A tanulmányban ismertetett attitűdvizsgálat kérdőívét az ELTE Finn-ugor Tanszékén, a *Multilingual practices in Finno-Ugric communities* című magyar–finn közös OTKA-program keretében állítottuk össze, és a Baskír Köztársaság miskani és birszki járásában élő marik válaszait összesítettük.² Ugyanennek az OTKA-kutatási programnak köszönhetően korábban már többször is sor került célzott nyelvi anyaggyűjtésre a régióban, azonban a nyelvi adatgyűjtésben és az attitűdvizsgálatban szereplő adatközlők szándékosan nem voltak azonosak, hogy utóbbiak válaszait előzetes gyűjtési élmények lehetőleg ne befolyásolják. A kiváló gyűjtői helyismeret nemcsak a korábbi kutatómunkának, hanem annak is köszönhető, hogy Anastasia Saypasheva maga is a miskani járásban született, és ott, vagy ennek közvetlen közelében élt középiskolai tanulmányai befejeztéig.

Kérdőíves vizsgálatunk célja az volt, hogy különböző nyelvhasználati helyzetekben, statisztikailag releváns módon feltérképezze egy viszonylag homogén mari közösség nyelv választási mintáit, korcsoporttól, nemtől, iskolázottságtól, rokoni kapcsolatoktól függő töbبنyelvűségi gyakorlatát, esetleges kódváltásait és kódpreferenciáit, illetve az ebből kirajzolódó töbبنyelvűségi dinamikát. A kutatási és feldolgozási módszer elsődlegesen kvantitatív. Alkalmazott módszerünk lehetővé tette, hogy bizonyos generációs eltéréseket a látszólagos idő módszerével (*apparent time analysis*) is elemezzünk (lásd Labov

¹ Tanulmányunk az OTKA 107793 sz. *Multilingual practices in Finno-Ugric communities* című projektjének keretében jött létre.

² Az említett két járás adminisztratív határai az utóbbi évtizedekben – kisebb mértékben ugyan, de – többször változtak, aminek azonban nincs nyelvföldrajzi jelentősége.

– Milroy – Gordon 2003: 35–37; Sakel – Everett 2012), és így a korcsoportok között a változási dinamikát egyes pontokon érzékeltetni tudjuk.

Bár fontos továbbvezető, attitűd- és presztízsszempontokra koncentráló elemzést árnyaló szempont lenne, gyűjtéstechnikai okokból mégsem térhettünk ki a kérdőíves vizsgálat keretében informánsainknak a helyi kommunikációs hálóban betöltött szerepére abban az értelemben, ahogyan ezt Milroy és Labrie a kódválasztással és beszélői attitűddel kapcsolatban vizsgálta (pl. Milroy 1978; Labrie 1988).³ A későbbiekben, ha lehetőség nyílik rá, a miskani és birszki járásban az adott közösségek kommunikációs háló szempontjaira kiterjedő vizsgálatot is szeretnénk végezni.

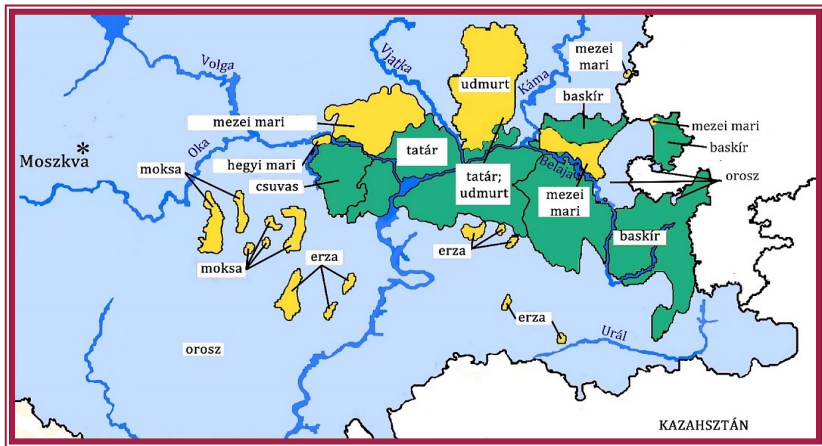
2. A baskíriai marikról. Terület, lélekszám, számarány

A 2010. évi népszámlálási adatok szerint Mariföldön 290 863, Baskírföldön 103 658, a Kirovi területen pedig 29 598 mari anyanyelvű él. A marik aránya a 2010. évi népszámlálási adatok szerint: Mariföldön 43,9%, Baskírföldön 2,6%, a Kirovi Területen pedig 2,3%. A baskíriai marik nagy tömbben élnek a miskinói (a többi nemzetiséghez képest a lakosság 69,3%-a) és a kaltaszi (47,0%) járásban. A teljes mari nyelvjáróterületet az 1. térkép szemlélteti.

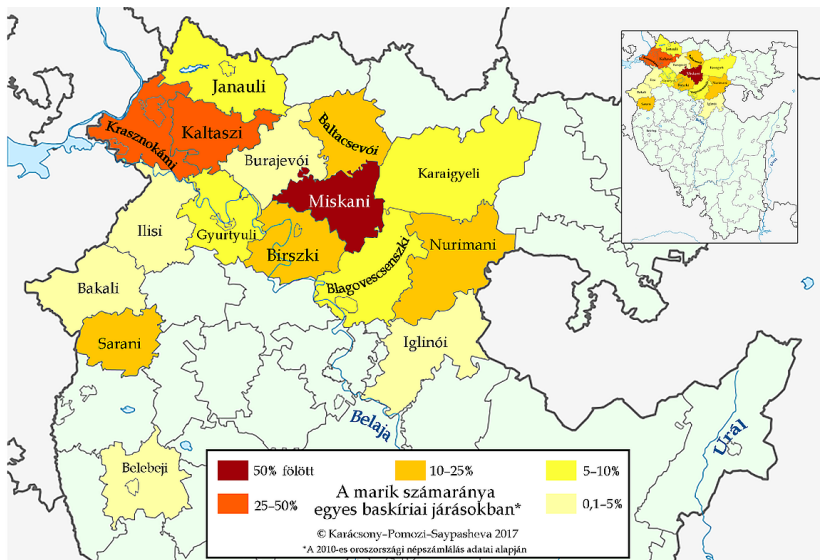
Baskíriában az orosz lakosság számaránya 35,19%, a baskír lakosságé 28,79%, a tatár lakosságé 24,78%, a csuvas lakosságé 2,64%, az ukrán lakosságé 0,98%, az udmurt és a mordvin lakosságé pedig egyaránt 0,53%. A *Национальный состав Башкортостана* című cikkben, mely az interneten is elérhető, érdekes adatokat lehet találni a többi Baskíriában élő finnugor nép lélekszámáról is. Ez alapján az észtek 447-en, a komik 230-an, a finnek 89-en, a komi-permjákok 84-en, a karélok 81-en, a magyarok pedig 62-en vannak.⁴

³ Milroy 1987-es könyvében kifejti, hogy azonos szociális paraméterekkel leírható adatközlők esetén is jelentős különbségek figyelhetők meg az egyéni nyelvhasználatban, amelyet ő nagyrészt a helyi kommunikációs hálóban betöltött szerepek különbségére vezet vissza.

⁴ A felsorolt többi etnikumhoz hasonlóan a magyarok és a komik is új jövevények, tehát természetesen nem a valamikori feltehető őslakosok leszármazottairól beszélünk.

1. térkép. A mari nyelvjárásterület térképe
(Pomozi – Karácsony 2013 alapján)

2. térkép. A marik számaránya egyes baskíriai járásokban

Bár Baskíria teljes népességére vetítve a marik számaránya mindössze 2,6%, nemcsak szórványok és nyelvszigetek,⁵ hanem olyan járások is vannak, ahol a marik többé-kevésbé tömbben élnek, sőt az attitűdvizsgálatunkban részt vevő marik túlnyomó többsége éppen olyan területen él, ahol a marik nemcsak tömbben lelhetők fel, hanem egyúttal abszolút többséget is alkotnak. A baskíriai mari nyelvterületet, és a beszélők többi népességcsoporthoz viszonyított százalékos arányát 2. térképünk szemlélteti.

3. A többnyelvűség helyzete Baskíriában. A Miskan környéki mari nyelvváltozat vitalitásának kérdései

A baskíriai marik évszázadok óta egészen különleges többnyelvűségi helyzetben élnek, járástól függően tatár, baskír, orosz nyelvi hatással is számolhatunk. Habár a baskír a hivatalos államnyelv, az orosz mint második nyelv egyre nagyobb teret hódít a mari nyelvű lakosság körében. Az olyan, jellemzően mari többségű észak-baskíriai tömbökben, mint amilyen a miskani járás nagy része is, az uralkodó többnyelvűségi minták a mari–orosz és a mari–orosz–tatár.

3.1. A BASKÍRIAI MARIK NYELVI HELYZETE,

A MARI NYELV HASZNÁLATI KÖRE

3.1.1. Iskola

Az alapfokú oktatásban negyedik osztályig mari nyelven folyik az oktatás, az orosz-t idegen nyelvként tanítják, amely legtöbb esetben az is a kisgyerekek számára. Az orosz-on kívül mostanában már angol nyelvet is tanulnak, az ötödik osztálytól pedig minden óra oroszul folyik, és hetente csak egy mari óra marad, így a mari mint oktatási

⁵ A magyar kisebbségkutatási és szociolingvisztikai terminológiai kettősségnek megfelelően különítjük el a *szórvány* és a *diaszpóra* terminusok használatát (pl. Péntek 2016: 30–31), tudván tudva, hogy a magyar terminológiai kereteken túllépve világos és informatív distinkciónk nem vihető tovább. Utóbbi az oroszországi (finnugor) kisebbségkutatás szempontjából is igaz, és pl. Pusztay az utóbbi figyelembe vételével jár el több oroszországi finnugor kisebbségekkel foglalkozó munkájában (Pusztay 2016: 15–16, 23–26.)

nyelv marginalizálódik. Az őszi félévben hetente egyetlen mari irodalomórát tartanak, a tavasziban pedig heti egy mari nyelvi órát. Így váltogatják tehát egymást mari irodalom és mari nyelv félévenként.

A többi órán orosz a tanítási nyelv, amihez járul még egy idegen nyelv oktatása, ami lehet német, francia vagy angol. Ezen kívül Baskíriában kötelező a baskír nyelv oktatása, amiből nyilvánvalóan az következik, hogy a mari óra marginális helyzetű idegennyelvi óra státuszába süllyed a mari közösségekben. Egy tantárgyi példát idéznénk a probléma érzékeltetésére: természetesen tanítják pl. az orosz történelmet, a világtörténelmet, amihez baskír történelmi stúdiumok is társulnak, de a mari történelemről sajnos egyáltalán nem esik szó. Hozzátehetjük, hogy tanulmányunk egyik szerzője szintén csak Magyarországon ismerte meg mélyebben a saját népe történetét.⁶ Az orosz kultúrán kívül tanítanak baskír kultúrát is, s a tananyagban szerepel e népek néprajza is. A mari kultúráról, a néprajzról és a történelemről csak a mari irodalom vagy a mari nyelv óráján hallhatnak, tanártól függően, miután az nem tartozik az anyaghoz. Az órákon kívül tartanak estéket a mari nyelv és kultúra megismerésének és ápolásának céljából. Bár az iskolában orosz az oktatás nyelve, ha a gyerekek nem értik az elhangzottakat, a tanárok többnyire szívesen magyaráznak mariul még matematika órán is.

3.1.2. Óvoda

A falusi óvoda mari nyelvű, ahol tanítják az orosz, a városi óvodákban azonban megkövetelik az orosz nyelvtudást. A szülők tehát kénytelenek orosz tanítani gyermeküknek, elhanyagolva a mari nyelv tanítását. Sok szülő azt gondolja, hogy a kisgyerek nem képes egyszerre két nyelvet elsajátítani, ezért csak orosz nyelvet tanít gyermekének.

⁶ Tanulmányunk egyik szerzője, Anastasia Saypasheva szülőföldjén, Baskíriában végezte általános és középiskolai tanulmányait, majd magyar–orosz államközi ösztöndíjasként a Balassi Intézetbe vezetett az útja. Onnan sikeresen felvételizett az ELTE magyar szakára, jelenleg az *Uráli nyelvészet és nyelvek* program doktori hallgatója.

3.1.3. Családi környezet

A falusi családban mindenki mariul beszél, más nyelv használatát nem is lehet elképzelni. Faluhelyen kevés a vegyes házasság, de ha az egyik szülő orosz, akkor a gyerekek általában oroszul beszél, ám falun előfordul, hogy inkább megtanulja a mari nyelvet. Akad azonban sok olyan eset is, ahol mari nyelvű szülő is oroszul beszél a gyerekéhez, ha párja orosz nyelvű, de a gyerekek ilyenkor is tudnak mariul, mert azt a falu többi lakosai gyakorlatilag megkövetelik tőlük. A városokban más a helyzet: itt a mari nyelvű szülők is oroszul beszélnek a gyerekekhez, mert az a magasabb presztízsű nyelv, valamint az iskola és az óvoda is ennek a nyelvnek a tudását fogadja el, sőt meg is követeli az orosz nyelv primátusát. Ennek következtében a mari nyelvű szülők gyerekei nagy valószínűséggel orosz nyelvűek lesznek. Létezik ellenben olyan helyzet is, amikor a gyerekek ugyan értik a mari nyelvet, de nem beszélnek. Ilyen helyzet legtöbbször úgy alakul ki, hogy a szülők egymás között mariul beszélnek, de a gyerekükkel/gyerekeikkel csak oroszul. Az ilyen, többnyelvűséget eleve kiküszöbölni kívánó kommunikációs stratégia, mari nyelvvel szembeni negatív belső attitűd vége az, hogy a szülők mari kérdéseire és/vagy felvetéseire a gyerekek már oroszul válaszolnak.

3.1.4. Negatív attitűdök

Faluhelyen az emberek mari ismerőseikkel mariul beszélgetnek, oroszokkal oroszul, baskírokkal vagy oroszul, vagy baskírul, vagy esetleg mariul. Sajnos azonban mindenütt előfordul olyan attitűd is, hogy a mari nyelvet az oroszhoz képest alsóbbrendűnek, alacsonyabb presztízsűnek tartják, s ezért egyes beszélők még mari nyelvű ismerőseikkel szemben is inkább az oroszot használják, függetlenül attól, hogy a másik fél mariul válaszol-e vagy kérdez. Ezek a negatív attitűd, a kód-nemváltás, az azonnali nyelvi dominanciaváltás szomorú iskolapéldái.

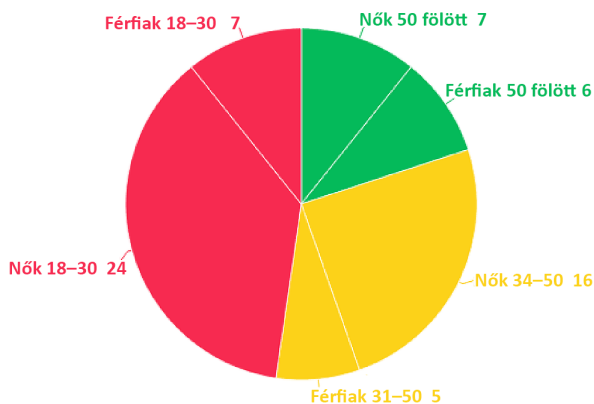
Összességében elmondható, hogy a mari nyelv a potenciálisan veszélyeztetett nyelvek kategóriájába tartozott már az ezredforduló környékén is (lásd Isohookana-Asunmaa 2002: 84, 88–89; Pusztay 2006: 81–86), igaz, a forrásokban hivatkozott kutatások a baskíriai mari nyelvterületet többnyire még marginálisan sem érintették). Sajnos azóta a többnyelvűségi folyamatok dinamikája egyetlen marik lakta

területen sem mutat kedvező irányba, csökken az addiktív többnyelvűség igénye és támogatottsága, melyet a revitalizációs törekvések – egyelőre (pl. Isohookana-Asunmaa 2002; Pusztay 2006; Gál 2010: 188–213) – nem képesek ellensúlyozni. A pozitívabb irányba mutató dinamika elérésének feltételei (kormányzati stratégia, interetnikus nyitottság a multikulturalitásra, helyi kezdeményezések, elszánt érdekcsoportok) részben vagy teljes egészében hiányoznak.

4. A korpusz jellege és gyűjtésének körülményei. Az adatközlők szociológiai jellemzői

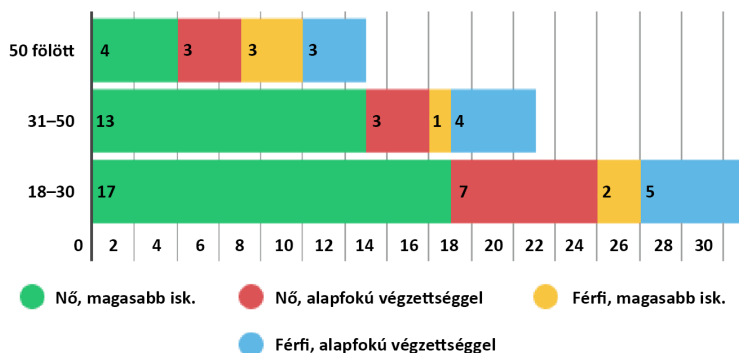
A kérdőív a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor tanszékén készült a *Multilingual practicies in Finno-Ugric communities* című, Helsinki Egyetemmél közös OTKA-program keretében. A kérdőívet Anastasia Sappasheva korábbi helyszíni gyűjtési tapasztalatainak felhasználásával, programunk hasonló kérdőíveinek ismeretében, de leginkább az ismert baskíriai többnyelvűségi környezet figyelembe vételével igyekeztünk létrehozni. A tényleges kérdőíves vizsgálatokra 2016. december 16. és 2017. január 13. között került sor. A gyűjtés lebonyolításában négy baskíriai mari volt segítségünkre, három a miskani, egy a birszki járásból. A 71 kitöltött kérdőívből 67 volt teljesen vagy döntő részben értékelhető.

Adatközlőink nemek szerinti eloszlása: 18 férfi és 49 nő (ebből 2 nő orosz anyanyelvű, de mari többségű településen, vegyes családban élnek, és rendkívül nyitottak voltak a vizsgálatban való részvételre). A férfi adatközlők csekélyebb számának oka, hogy a helyi férfiak jelentős része megélhetési okokból télen Ufába vagy Jekatyerinburgba megy, favágó erdei idénymunkára vagy nyugat-szibériai városok olajkitermelő helyeire. Különösen igaz ez a november és március közötti időszakra, amikor a nyári félévi otthoni mezőgazdasági munkák (szénakaszálás stb.) nem kényszerítik őket haza. Az adatközlőket életkor szerint, a baskíriai szociális és munkaügyi helyzetet is figyelembe véve három csoportra bontottuk: 18–30, 31, 50, valamint 50 év feletti csoportjára. A nemek korcsoport szerinti megoszlása a mellékelt kördiagrammon jól követhető.

1. ábra. Adatközlők életkor és nem szerinti megoszlása

A lakóhely szerinti megoszlás tekintetében elmondható, hogy minden férfi adatközlő falun él. A nők aránya a 18–30-as korosztályban a következőképp alakul: 19 nő faluról való, 5 nő pedig városi; a 31–50-es korosztályban: 10 nő falun lakik, 6 nő városban; az 50 fölötti korosztályban: 5 nő falun él, 2 nő városban. A vizsgálatban részt vevő 2 orosz nő pedig mari falun lakik.

2. ábra. Adatközlők iskolázottság szerinti megoszlása

Az adatközlők iskolázottság szerinti megoszlásából jól látható, hogy férfiak és nők iskolai végzettségének szintje között a posztszovjet éra

nemzedékeiben markáns különbség mutatkozik. Míg a nők túlnyomó része mindkét fiatalabb korosztályban az alapfokúnál magasabb végzettséggel rendelkezik, a férfiak esetében az arány éppen fordított. Az 50 fölötti korosztályban nem figyelhető meg ilyen szembeszökő különbség a nemek iskolázottsági szintje között. Érdeemes megfigyelni, hogy a férfiak faluhoz és fizikai munkához kötöttsége, illetve a nők nagyobb munkaerőpiaci mobilitása és a nemek iskolázottsági szintje között világos összefüggés van. Ok és okozat boncolgatásába ehelyütt semmiképp sem kívánunk belemenni, miután ez sokkal szerteágazóbb, célzott szociológiai kutatás témájának tekinthető. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy lakóhely és iskolázottság összefüggései jellegzetes módon befolyásolják a többnyelvűségi mintázatokat, a személyes nyelvi attitűdöt és a kódváltási hajlandóságot is. A nem orosz dominanciájú többnyelvűség, különösen a baskíriai nyelvi környezetben elvárható (részben) kisebbségi nyelvi többnyelvűség inkább a férfiak körében jelentkezik, amiről – a generációk közti dinamika elemzésével együtt – a következőkben szólnunk részletesebben.

5. A kérdőív kérdéskörei

Mint említettük, Baskíriában a többnyelvűség, a nyelvi preferenciák és kódváltási stratégiák vizsgálata különleges feladat, hiszen nem két nyelv (többségi és kisebbségi), hanem föderatív államnyelv, köztársasági államnyelv és több kisebbségi nyelv viszonyrendszerében kell gondolkodnunk, ugyanis három-, esetenként négynyelvű nyelvi areát vizsgálunk. Mindezek figyelembe vételével összesen 38+5 kérdést tettünk fel, melyeket négy tematikus csoportra bontottunk:

- 1–5. kérdés: személyes szociológiai jellemzők (nem, életkor, lakhely, iskolai végzettség, munkahely);
- 6–19. kérdés: többnyelvűségi nyelvválasztási minták családon, rokonságon, ismeretségi körön belül;
- 20–38. kérdés: többnyelvűségi nyelvválasztási minták és kódváltás informális, mindennapi beszédhelyzetekben, mint pl. utcai találkozás alkalmával, autóbuszon, munkahelyen, iskolában, preferált

nyelv(ek) könyvolvasás, zenehallgatás és a szociális média használata közben;

végül a függelék öt kérdése: önértékelés a kommunikatív kompetenciákról a mindennapokban használt nyelveken (a nyelvek köre szabadon bővíthető volt, nem korlátozódott marira, oroszra, baskírra és tatárra).

6. Eredmények

A vizsgált nyelvválasztási minták közül néhány, több szempontból is meghatározónak tekinthető egy áttekintő nagy táblázatba is beemeltünk. Elsőként nézzük meg a gyermekkel való kommunikáció elsődleges nyelvi preferenciáit, a (házas)társ anyanyelvének függvényében!⁷

6.1. A GYERMEKKEL VALÓ KOMMUNIKÁCIÓ NYELVI PREFERENCIÁI

A nagy táblázat színváltozásai a többnyelvűségi mintákat mutatják. Minden adatközlőnek (65) marik a szülei (6–7. kérdés), a kérdőíves kutatás kérdéseire mari anyanyelvűek (65) válaszoltak. Két orosz anyanyelvű adatközlő környezeti nyelvként sajátította el a marit és vált bilingvissé, ami egyben azt is jelenti, hogy a baskíriai többnyelvűségi folyamatokat mari kiindulásból vizsgáljuk, hiszen a válaszadók 98%-a domináns mari nyelvű környezetben nőtt fel. A jelenlegi (házas) társak anyanyelvének (16. kérdés) százalékos megoszlását, az egyes korcsoportokon belüli arányváltozást már a kis táblázat mutatja.

⁷ A kérdezés technikailag természetesen nem kötötte össze a „milyen anyanyelvű a (házas)társa, ha van”, és a „milyen nyelven beszél elsősorban a gyermekével/gyermkeivel, ha van/nak” kérdést, így a táblázatban a gyermekeiket egyedül nevelők nyelvi preferenciáit is feltüntettük.

1. táblázat. Az adatközlők társainak anyanyelve életkor szerint

Korcsoport	18–30		31–50		50+	
Nyelv	N	%	N	%	N	%
mari	15	78,96%	18	94,74%	8	72,7%
orosz	3	15,78%	1	5,26%	1	9,1%
tatár	1	5,26%	0	0%	2	18,2%
baskír	0	0%	0	%	0	0%

A (házas)társ választásakor korcsoporttól függetlenül erős az anyanyelv-preferencia, ám ettől függetlenül kismértékben már itt is megfigyelhető az orosz nyelv térnyerése. Míg az 50+ korcsoportban jelen volt a kisebbségi többnyelvűség lehetősége, ez a legfiatalabb korcsoportból eltűnt. Ez utóbbi változási tendenciát több más kérdés eredményeinek analizálása is alátámasztja. Ennél színesebb a mintázat és erősebb az orosz térnyerése a 17. kérdésre („milyen nyelve(ke)n beszélsz gyermeke(i)ddel”) adott válaszokban.

2. táblázat. Milyen nyelven érintkeznek a családban a gyermekkel?

Korcsoport	18–30		31–50		50+	
Nyelv	N	%	N	%	N	%
mari	4	44,44%	15	75%	6	50%
mari–orosz	2	22,22%	2	10%	3	25%
orosz	3	33,33%	3	5%	3	25%
tatár	0	0%	0	0%	0	0%

A mari mint otthoni nyelv jelentőségének csökkenése a gyermekekkel folytatott mindennapi érintkezésben jól látható a legfiatalabb korcsoportban. A két kis táblázat összességében alkalmas arra, hogy a látszólagos idő elve alapján bizonyos folyamatokat érzékeltessünk. Magukat a bonyolultabb, szociolingvisztikai kontextusukba jobban beágyazott nyelvválasztási mintákat az 1. ábra színdinamikája jeleníti meg.

A mari–orosz kódváltás korcsoporttól függetlenül jelen van a teljesen mari anyanyelvűek között is. A köztársaság egyik hivatalos

nyelve, a baskír viszont semmilyen szinten nem jelenik meg a családok otthoni nyelvhasználatában, amelynek elsődleges oka talán a baskír társak hiánya lehet. Ugyanakkor érdekes, hogy a környezeti nyelvként jelen lévő tatár, mely a (házas)társi kapcsolatokban is megjelenik, nem hagyományozódik a gyermekekre. Sajnos ez nem véletlen, hanem rendszerszerű többnyelvűségi deficit a kisebbségi–kisebbségi kapcsolatokban: kisebbségi többnyelvűség, és így az orosszal kiegészülő háromnyelvűség helyett a szülők az összes kisebbségi nyelvről való lemondás, valamint az orosz mint *lingua franca* preferálása mellett döntenek. A mari–orosz dominancia-eltolódás tiszta mari párkapcsolatokban, és ezen párok gyermeknevelésében figyelhető meg. Az egyedülálló mari anyák mellett csak a tiszta mari családok csökkenő mértékű hányada vállalja, hogy otthon kizárólag anyanyelven érintkezik gyermekével/gyermekeivel. Mindezen folyamatok önmagukban is negatívan befolyásolják a baskíriai többnyelvűség jövőbeni kilátásait, s ezzel együtt a mari mint kisebbségi nyelv státuszát, melyet később elemzendő válaszaink is megerősítenek.

3. táblázat: Kivonat a *Changing of multilingual patterns and language choices in the Bashkirian Mari speech communities* c. kutatás eredményeiből

Életkor	18-30 évesek (24 nő, 7 férfi)				31–50 évesek (16 nő, 5 férfi)				51 fölött (7 nő, 6 férfi)				31–50 (1 nő) 51– (1nő)				
Szülők domi- nans nyelve (Q6–Q7)	Mari				Mari				Mari				RUS				
Házastárs domináns nyelve (Q16)	MAR (15)	TAT (1)	RUS (3)		MAR (18)	TAT (1)	(0)		MAR (8)	BAS (1)	RUS (2)	(0)	MAR (2)				
A gyerme- k(ek)kel használt nyelv(ek) (Q17)	MAR (4)	MAR-RUS (2)	RUS (2)	(0)	RUS (1)	MAR (14)	MAR-RUS (2)	RUS (2)	RUS (1)	MAR (1)	MAR (5)	MAR-RUS (3)	RUS (1)	RUS (2)	MAR (1)	RUS-MAR- (1)	RUS (1)

Életkor	18-30 évesek (24 nő, 7 férfi)			31–50 évesek (16 nő, 5 férfi)			51 fölött (7 nő, 6 férfi)			31–50 (1 nő) 51– (1nő)		
Szülők dominás nyelve (Q6–Q7)	Mari			Mari			Mari			RUS		
Lehetséges kódváltások hétköznapi beszédszi- tuációkban	MAR (9)	RUS (8)	MAR-RUS (11)	MAR (11)	MAR-RUS-TAT (1)	RUS (4)	MAR-RUS (4)	MAR (7)	MAR-RUS-TAT (3)	RUS (1)	MAR-RUS (2)	RUS-MAR (2)
Elsődleges (domináns) nyelv(ek)	MAR-RUS			MAR			MAR			RUS- MAR		

Nyelvi rövidítések: MAR= mari, RUS= orosz, TAT=tatár, BAS=baskír

6.2. KÓDVÁLTÁS MINDENNAPI BESZÉDSZITUÁCIÓKBAN

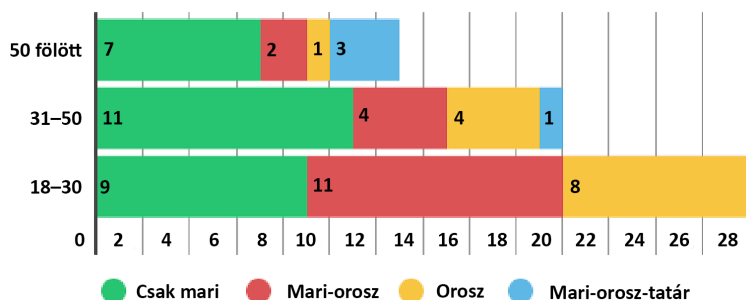
A mindennapi, családi szférán kívüli nyelvhasználati helyzetekre az adatgyűjtés 25–38. kérdései vonatkoztak. Alapvetően arra voltunk kíváncsiak, hogy különböző helyzetekben mikor, milyen tényezőktől függően váltanak kódot adatközlőink, azaz melyek azok az informális szituációk, ahol ragaszkodnak a mari nyelvű kommunikációhoz, és mely esetekben váltanak kódot. A válaszokat érdemes lenne teljes részletességgel elemezni a hozzájuk köthető szituációkkal együtt, azonban jelen tanulmányunkban terjedelmi okokból is csak a reprezentatív átlagot, tehát a folyamatok összesített bemutatását vállalhatjuk. Ha a látszólagos idő elve szerint értékeljük grafikonunk adatait, szembeszökő, hogy a többnyelvűséggel, a kisebbségi nyelv korlátlan használatával és a kisebbségi többnyelvűséggel szemben ható negatív folyamatok még erősebbek, mivel a legfiatalabb korosztály adatai markánsabban negatívak a többi korcsoport adataihoz képest, még a gyermekekkel való kommunikációban használt nyelvek grafikonadatainál is. A 31–50 és az 50+ korcsoportban mari marihoz a hétköznapi kommunikáció helyétől függetlenül mari nyelven fordul az esetek közel 55%-ában. A legfiatalabb korcsoport mobilitása nagyobb, és gyakoribb a városi környezet orosz dominanciahatása, mint az idősebb korosztályokban. Talán ez (is) magyarázza, hogy e korcsoportban

a marikhoz is gyakran oroszul, vagy a kódokat szituációérékenyen váltogatva fordulnak (találkozás városi buszon, városi utcán stb.). A mari ismerőshöz feltétlen mari nyelven fordulók aránya ebben a korcsoportban éppen csak eléri a 30%-ot, a korosztályos eltérés mértéke e ponton tehát drasztikus:

18–30: 9-en csak mariul beszélgetnek, 8-an oroszul, 11-en mariul és oroszul is;

kor 31–50: 11-en mariul, 4-en csak oroszul, 4-en mariul és oroszul, egy ember pedig beszélgetőpartnerétől függően vagy mariul, vagy oroszul, vagy tatárul;

51+: 7-en mariul, egy ember oroszul, 2-en mariul is, oroszul is, 3-an pedig mariul, oroszul és tatárul egyszerre.

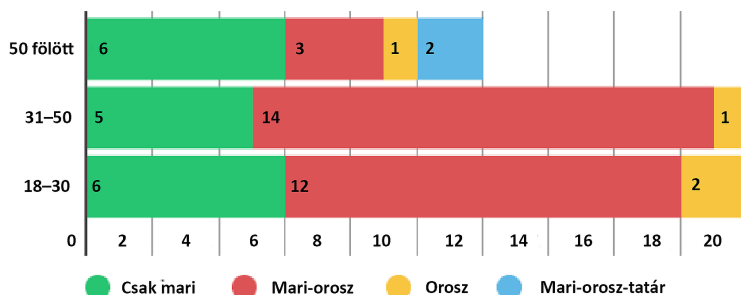
3. ábra. Kódváltás/kódválasztás mindennapi beszédhelyzetekben

6.3. KÓDVÁLTÁS ÉS KÓDVÁLASZTÁS A MUNKAHELYEN

A munkahelyi nyelvválasztásra a kérdőív 20–22. kérdései vonatkoztak. Ezekre olyanok is válaszoltak, akik munkanélkülinek nevezték magukat, de attól még van munkájuk, azaz földművesek, vagyis falun maguknak, maguk között dolgoznak. Voltak olyan válaszok is, amelyekben régi munkahelyüket idézték fel, azaz a válaszok részben a már nyugdíjasok körében is értékelhetők, ám mindez egyúttal azt is jelenti, hogy némileg torzít a látszólagos idő módszerével megrajzolható tendencia. Végül akadtak olyan nyugdíjasok, munkanélküliek, diákok is, akik nem válaszoltak a 20–22. kérdéscsoportra: utóbbiak joggal tették ezt, hiszen az iskolai kódváltási és kódválasztási sajátságokra külön kérdeztünk rá.

A nyelvhasználati mintákat a 4. ábra illusztrálja. E kérdéskör jellegzetessége, hogy a középkorúak korcsoportjához képest kedvezőbbek a fiatal korcsoport mari nyelvhasználati szokásai. Az általános tendencia, miszerint a mari nyelv használata az 50+ korcsoportéhoz viszonyítva visszaszorulóban van, itt is érvényesül. Ezúttal azonban meg kell jegyezni, hogy az 50+ korosztály válaszadói nagyrészt a háztáji földművelés körében dolgoznak, míg a fiatalabb korosztály munkaválasztása ennél érthető módon városiasabb képet mutat.

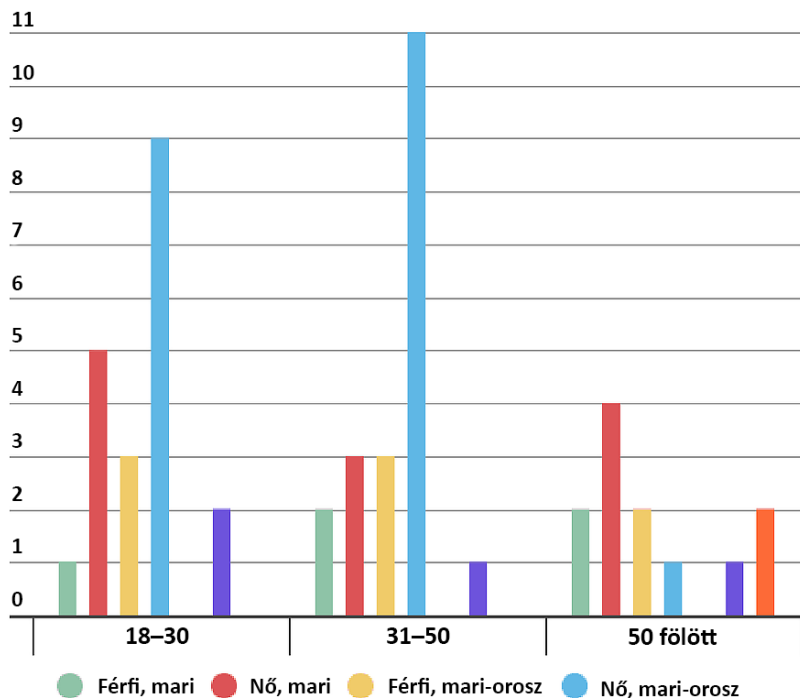
A kisebbségi többnyelvűség, az összes előző vizsgált szituációhoz hasonlóan kizorul a fiatalabb korosztály nyelvválasztási mintái közül, ami konkrétan itt is a tatár mint környezeti nyelv kiesésével jár, a baskír ugyanis meg sem jelenik.

4. ábra. Kódváltás/kódválasztás munkahelyen

A munkahelyi nyelvválasztási minták, a lehetséges kódváltások ábrázolását az 5. ábra segítségével nemek szerinti bontásban is megadjuk. Bár százalékosan nincs kiugró eltérés a férfiak és a nők kódváltásának gyakorisága és többnyelvűségi gyakorlata közt, az ábra alapján a férfiak többnyelvűségi viselkedése az idősebb korosztályokban konzervatívabbnak tűnik a kisebbségi többnyelvűség őrzése miatt, illetve minden korosztályban konzervatívabbnak tűnik a tekintetben, hogy elutasítóbbak a felcserélő kétnyelvűséggel kapcsolatban. (A férfiak mari vagy mari–orosz kétnyelvűségi mintákat mutatnak.) Mindez részben azzal magyarázható, amit a nemek iskolázottsági különbségének szintjéről és a mobilitás érdekes fordítottságáról állítottunk, miszerint a férfi lakosságra inkább jellemző a rurális munka odahaza, mint

a nőkre. Természetesen külön kérdéskör a szibériai idénymunkán tartózkodó baskíriai férfiak nyelvhasználata, ami már egy másik vizsgálat tárgya lehetne.

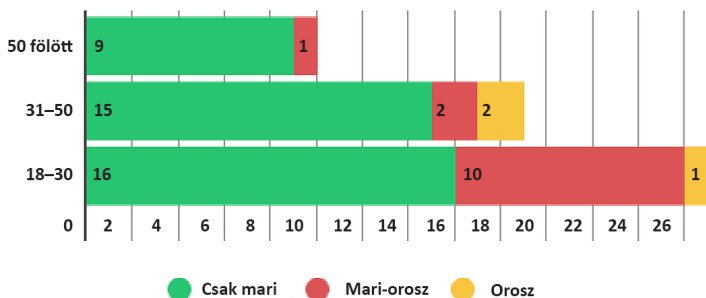
5. ábra. Munkahelyi nyelvválasztási minták

6.4. KÓDVÁLTÁS ÉS KÓDVÁLASZTÁS AZ ISKOLÁBAN ÉS AZ ISKOLAI SZÜNETEKBE

Kérdőívünk 23. és 24. kérdése arra kereste a választ, lehet-e iskolai szünetben és esetleg a tanórákon mari nyelvet hallani?⁸ Az iskolai nyelvhasználat kérdéseire néhány idős ember és sok dolgozó is vála-

⁸ Az előírt iskolai nyelvhasználat kérdéseivel dolgozatunk első részében, különösen a 3.1. fejezetben foglalkoztunk részletesen.

szolt, akik természetesen saját tanulmányi éveik nyelvhasználati mintáira gondoltak. Akadtak persze olyan idősebb emberek, akik kihagyták a 23–24. kérdést, ami érthető és méltánylandó.

6. ábra. Kódváltás/kódválasztás iskolai szünetben és egyes tanórai beszédhelyzetekben

Ha mindezen tényezők figyelembe vételével a látszólagos idő elemzési elvnek alapján táblázatban is megjelenítjük grafikonunk adatait, ebben a nyelvhasználati szegmensben látjuk a legjelentősebb változást, mely egyúttal a legnegatívabb is: egy, a társadalmi nyelvpresztízs szempontjából sarkalatos területen, az oktatásban érzékelhetően negatívabb lett a mari nyelvi attitűd, ami az oktatásügyben (és az óvodai képzésben) lejátszódó, erőteljes oroszosító folyamatok sajnálatos következménye. Hangsúlyoznunk kell, hogy a kiinduló nyelvi helyzet a miskani és a vizsgált birszki iskolákban elvben tiszta mari, vagy mari dominanciájú, mari–orosz–baskír–tatár többnyelvűségi helyzet. Ehhez képest megjelent, ha egyelőre statisztikailag elhanyagolható mértékben is, az etnonihilista nyelvi attitűd, vagyis tiszta vagy domináns anyanyelvi helyzetben az anyanyelvről való lemondás magatartása. Mindez különösen a legfrissebb, óvodai nyelvhasználatot befolyásoló oroszországi nyelvpolitikai intézkedések tükrében sajnos nem annyira a statisztikai véletlennek, mint inkább egy kedvezőtlen folyamat előjelének tekinthető, mely a következő években – kedvező nyelvpolitikai változások hiányában – felgyorsulhat. Feltevésünket igazolni látszik az is, hogy az anyanyelven kívüli más kisebbségi nyelvek egyáltalán nem jelennek meg statisztikailag mérhető

módon a mari iskolások nyelvhasználatában, ami – eltérően más nyelvhasználati szegmensektől – még a tatárra is igaz.

4. táblázat. A mari nyelv használata iskolai szünetekben és egyes tanórákon

Korcsoport	18–30		31–50		50+	
Nyelv	N	%	N	%	N	%
mari	16	59,26%	15	78,96%	9	90%
mari–orosz	10	37,04%	2	10,52%	1	10%
orosz	1	3,7%	2	10,52%	0	0%

7. Néhány gondolat összegzésül

A baskíriai mari többnyelvűségi helyzet eleve különleges, hagyományosan a mari nyelvű családok gyermekeinek nyelvhasználatában jelenhetnek meg a kisebbségi többnyelvűségi minták is. Mivel kérdőívünk megválaszolói alapvetően mari–tatár–orosz nyelvű járásokból kerültek ki, a többnyelvűségi mintákban is csak ez a három nyelv szerepel. Mindez bizonyos mértékig talán meglepő, hiszen a családi kapcsolatokban kimutatható a baskír nyelv jelenléte is, a többnyelvűségi mintákban azonban csak a mari, az orosz és a tatár játszik értékelhető szerepet. A miskani helyzet még specifikusabb annyiban, hogy gyakorlatilag a mari abszolút dominanciájával számolhatunk mint kiinduló helyzettel, különösen a két idősebb korosztályban. A többnyelvűségi dinamika legfontosabb jelei:

- az idősebb korosztályban még jellemző kisebbségi többnyelvűség eltűnik, a legfiatalabb korosztály nyelvhasználati mintáiban már nincs jelen;
- ha két eltérő kisebbségi anyanyelvű él együtt, házasodik össze, akkor mindkét kisebbségi nyelv eltűnik a nyelvhasználatból, és helyette nem is a baskír, hanem a nagy lingua franca, tehát az orosz jelenik meg;
- minél fiatalabb korosztályról van szó, annál jellemzőbb a mari dominancia csökkenése, a hozzáadó kétnyelvűség helyett a felcse-

- rélő kétnyelvűség jeleinek megjelenése, ami természetesen a mari visszaszorulását és az orosz térnyerését jelenti;
- előbbiből adódóan míg az ötven feletti korosztály többnyelvűségi gyakorlata nem jelentett semmiféle nyelvhasználati dominancia-váltást a családi szférában, azaz a mai legfiatalabb korosztály még teljesen mari környezetben nőtt fel, a mai fiatal korosztály nyelvválasztási mintáit tekintve az ő gyermekeik esetében ez már nem lesz elmondható.

Ahhoz, hogy a látszólagos idő módszerével megrajzolható többnyelvűségi gyakorlaton érdemben, pozitív irányban változtatni lehessen, azaz hogy a hozzáadó többnyelvűség erősödjék a felcserélő többnyelvűséggel szemben, nemcsak a helyi közösség nyelvi attitűdjének pozitív befolyásolására, hanem értelemszerűen kedvezőbb nyelvpolitikai és oktatáspolitikai feltételekre lenne szükség. Csak utóbbi esetben, megfelelő disszimilációs programok segítségével lenne elérhető a kisebbségi nyelvek és a Baskíriára hagyományosan jellemző kisebbségi többnyelvűség megőrzése. Baskíria egyes, mariktól viszonylag sűrűn lakott területein azonban ma még megvannak a nyelvészológiai feltételei annak, hogy egy pozitív, mentálisan és pszichésen is előnyös többnyelvűségi gyakorlat fennmaradjon, azaz a közösség belső nyelvi attitűdjében még meglenne a fogadókészség. Ebben az értelemben tehát a nagy kérdések a következő egy-két évtizedben dőlhetnek el.

Irodalom

- Baker, Colin (1992): *Attitudes and Language*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon.
- Eichenbaum, Külli – Koreinik, Kadri (2008): *Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil? Kohakeelte seisundiuuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal*. Võro Instituudi Toimõndusõq 21, Võro Instituudi, Võro.
- Gál Noémi (2010): *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 6. Kolozsvár.
- Isohookana-Asunmaa, Tytti (2002): Report. Endangered Uralic Minority Cultures. In: *Endangered Minority Cultures in Europe*.

- Council of Europe Information and Documentation Centre, Budapest. 85–103.
- Labrie, Norman (1988): Social Networks and Code-Switching. In: Dittmar, N. – Schlobinski, P. (ed.): *Soziolinguistik und Sprachkontakt/ Sociolinguistics und Language Contact*. Bd./Vol. 1. Walter de Gruyter, Berlin–New York. 217–331.
- Milroy, Leslie – Gordon, Matthew (2003): Sociolinguistics. Method and Interpretation. In: *Language in Society* 34. Blackvell Publishing, Oxford.
- Péntek János (2016): Nyelvi sziget- és szórványhelyzetek, folyamatok. In: Cseke Péter (szerk.): *Szigetek – szórványok a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában*. Korunk–Komp-Press Kiadó, Kolozsvár.
- Pomozi Péter – Karácsony Fanni (2013): *Felnőtt vala egy édesz almafa. Régi stílusú népballadáink archaikus nyelvi vonásai*. (Kiállítás.)
- Pusztay János (2006): *Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finn-ugor népek jelene és jövője 11 pontban*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Pusztay János (2016): *Nyelv? Politika! Esszék a nyelvi kulturális sokszínűség érdekében*. Nap Kiadó, Budapest.
- Pusztay János (2017): Anyanyelv kisebbségi és nemzetiségi helyzetben. In: Pomozi Péter (szerk.): *Anyanyelv és nemzeti jövő. A közép-európai nyelvstratégiai fórum előadásai*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest. 58–68.
- Sakel, Jeanette – Everett, Daniel (2012): *Linguistic Fieldwork*. Cambridge University Press, Cambridge.

Multilingual patterns and language choices in Bashkirian Mari speech communities

Multilingual patterns and language choices...

The present study is based on a survey of language attitudes and multilingual choices in some Bashkirian Mari speech communities. The questionnaire on these issues has been compiled at the Finno-Ugrian Department of Eötvös Loránd University within the framework of the joint project of Helsingin Yliopisto and Eötvös Loránd Tudományegyetem called *Multilingual practices in Finno-Ugric communities*. It was needed to be done special approaches to understand and analyse the language behaviour of such Mari minorities, that form quite homogenous blocks in a three-four-language area. The research method was primarily quantitative, however it was possible to analyse the dynamic of certain attitudinal changes between different age groups with the *apparent time analysis*.

Bashkirian Maris have been living for hundreds of years in a very special multilingual environment considering the local cultural characteristics of Bashkiria. Although Bashkirians make up the linguistic majority in the republic, it is Russian as second language that is becoming more and more essential among the Mari speech communities. In the regions with a significant Mari population like Mishkan district and several villages of Birsk district, mainly Mari, Tatar and Russian are spoken, therefore the local basic multilingual variants are Mari–Russian(–Tatar) or Mari–Tatar–Russian.

The attitudinal questionnaire consist of 38+5 questions, divided into four thematic groups as follows:

Questions 1–5: personal data (sex, age, abode, education, workplace);

Questions 6–19: multilingual behaviour and language choices with possible code-switching within family and kinship;

Questions 20–38: code-switching in informal, everyday communicative situations e. g. on the street, on the bus, at work, at school; preferred language(s) listening to music, reading books, using social media;

Part 4 (Appendix): self rating of communicative language ability.

The prepared questionnaires were administered personally by our fieldworkers, first of all by Anastasia Saypasheva, native Bashkirian Mari speaker, born in Mishkan district. The data of this attitudinal survey were collected from 71 informants last December 2016 and January 2017, in several villages located in Mishkan and Birsik districts, however only in villages with absolute Mari majority. Of the 71 questionnaires 68 were suitable for complete analysis because three questionnaires had only partially been filled out. Of the 71 informants 49 were women and 18 were men, from three age-groups (more detailed data of each age group can be found in the first row of the attached table). The research method is quantitative. The used method enables us to interpret some attitudinal differences across generations of speakers with the *apparent time hypothesis* (Milroy – Gordon 2003: 35–37; Sakel – Everett 2012).

A small fraction of the outlined multilingual patterns are presented by the attached table. Here are some interesting phenomena indicating the generational attitude change:

- Mari–Russian code-switching is common even between speakers born to Mari parents and having Mari mates, especially in discourses involving children. Bilingualism, therefore, is present among the majority of youngsters, along with the danger of language loss.
- In the case of two minority languages encountering within one family, the claim to mutually preserve multilingualism is low: instead of learning the mate’s language, both parties give up their own, and Russian as a lingua franca comes into view.

The recent days’ unfavourable political changes regarding minority languages, along with a growing language right deficit can have a negative effect on the future of multilingual speech communities of Bashkiria.

Függelék / Appendix

Анкете

Тиде анкете мари-венгр-финн йылмышанче проектын ужа-шыже. Анкете анонимный, анкетысе данный-влак вес еҥын кидыш огыт логал. Йодыш-влаклан шукрыак вашмутет уло гын, анкете мучашеш возо. Полшыметлан пеш кугу тау!

Шкендын нерген: 1–5 марте

1. Ёдыр але рвезе улат?
2. Мыняр ияш улат?
3. Кушто илет? (ял але ола)
4. Кушто тунемат але тунемынат?
5. Кушто пашам ыштет?

Ешет: 6–19 марте

Ават-ачат мари улыт мо? Туге гын, 6–7 йодышлан вашеште. Иктаж-кудыжо мари огыл гын, 8–12 йодышлан вашмутым пу.

6. Ават-ачат икте-весыж дене марла ойласат-мо?
7. Ават-ачат дене могай йылме дене ойласет?
8. Аватын шочмо йылмыже могай?
9. Ачатын шочмо йылмыже могай?
10. Ават-ачат икте-весе дене могай йылме дене ойласат?
11. Ават дене могай йылме дене ойласет?
12. Ачат дене могай йылме дене ойласет?
14. Кочат-коват дене могай йылме дене ойласет?
15. Акат-шўжарет, изат-шольыч (иктаж кудыжо уло гын) могай йылме дене ойласеда?
16. Пелашет (уло гын) могай национальностыян улеш? Могай йылме дене икте-весе дене мутланеда?
17. Икшывет-влак (улыт гын) дене могай йылме дене ойласет?
18. Пелашет икшывыда-влак (улыт гын) дене могай йылме дене ойласа?

19. Икшывет лиеш гын, могай йылмым (але йылме-влакым) туныкташ шонет?

Моло еҥ да вер-влак дене кылдалтше йодыш-влак: 20–38

20. Пашаштет могай йылме дене ойласет? (Кö дене марла, кö дене рушла?)
21. Пашаштет паша шотышто ойласеда гын, могай йылмым кучылтыда?
22. Пашаштет просто ойласыме годым могай йылме дене ойласеда?
23. Школышто урокышто (мутлан историй, географий, биологий, руш йылме да литератур) марла ойлымым колаш лиеш мо?
24. Школыште, переменыште йолташет-влак дене могай йылме дене ойласеда?
25. Ялыште пошкудет, йолташет-влак дене могай йылме дене ойласеда?
26. Ялыште иктаж кö дене рушла ойласет мо?
27. Рушла ойласет гын, молан руш йылмым кучылтат? (марла ок мошто, але вес амаллан верч?)
28. Пошкудо тотар ял гыч толшо еҥ-влак дене могай йылме дене ойласет? (кö дене рушла, кö дене марла, кö дене тотарла)
29. Олаш кает гын, олаште марий палыме еҥет-влак дене могай йылме дене ойласет?
30. Олаште улмет годым, автобусышто, марий палыме еҥет звонитла гын, могай йылме дене тудлан вашештет?
31. Иктаж руш еҥ унала толеш гын, ешыштет могай йылме дене ойласеда (кö марла кö рушла)?
32. Интернетыште (мутлан контактыште) йолташет-влак дене могай йылме дене ойласет?
33. Интернетыште мыняр марий йолташет дене марла, мыняр дене рушла ойласет?

34. Марий йолташетлан могай причинымлан верч рушла возет да могай причинымлан верч марла?
35. Эн шукажым марла, рушла, татарла але вес йылме дене мурым колыштат?
36. Могай йылме дене книга лудат (рушла да/але марла)?
37. Могай газет-влакым лудат? (лумыштым возаш йодам)?
38. Контактыште марий группылакыште улат мо? Лудат мо тушто возымым?

Могай йылме-влакым палет?

Сай вашмутым/вашмут-влакым йымач удирал!

а) Могай йылмым палем: *мари, руш, татар/башир, вес йылме*

Возымым лудын умылем: *мари, руш, татар/башир, вес йылме*

Ойлымым колышт умылем, возен кертам тиде йылме дене: *мари, руш, татар/башир, вес йылме*

Ойлымымат колышт умылем, возем да шкежат изиш ойлем: *мари, руш, татар/башир, вес йылме*

Сайын лудам, возем, пеш сайын ойлем: *мари, руш, то тар/башир, вес йылме*

Шочмо йылмем: *мари, руш, татар/башир, вес йылме*

б) Илышыште марий йылмым палыме кўлеш мо?

Йодыш-влаклан шукырак вашмутет уло гын, возо!

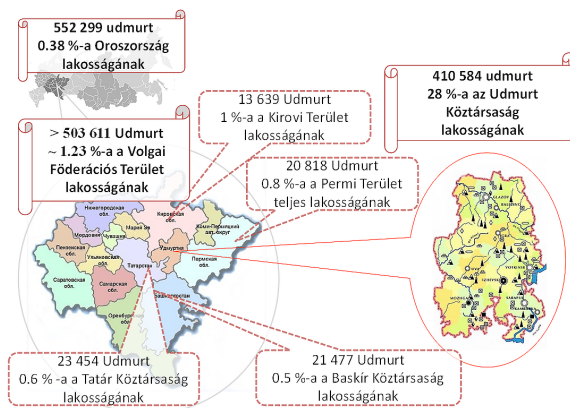
Йодыш числа	Вашмутем

Interferencia és kódváltás a mai udmurt beszélt nyelvben¹

1. Bevezetés

1.1. AZ UDMURT BESZÉLŐKÖZÖSSÉG, NYELVI HELYZET

Az udmurtok lélekszáma – az Oroszországi Föderációban legutóbb, 2010-ben lezajlott népszámlálás alapján – 552 299 fő,² többségük a Volgai Föderációs Körzetben, ezen belül az Udmurt Köztársaságban él, őshonos kisebbségként. A területi elhelyezkedésükre vonatkozó adatokat az alábbi térkép összegzi:³

1. térkép. Az udmurtok lélekszáma és területi elhelyezkedése.

¹ Tanulmányunk az OTKA (107793) – Finn Akadémia *A többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben / Multilingual practices in Finno-Ugric communities* című pályázata keretében készült.

² Ebben a népszámlálásban a beszermjánok teljes mértékben különálló csoportként szerepelnek, tehát nem az udmurt alcsoportjaként, mint az előző népszámláláson, ahol lélekszámuk 2 201 fő volt. Lásd bővebben: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-01.pdf (letöltés ideje: 2018. január 20.).

³ A térkép forrását lásd: <http://www.udmurt.ru> (letöltés ideje: 2018. január 20.).

Ugyanezen népszámlálás szerint 347 970 fő nyilatkozott úgy, hogy udmurt az anyanyelve,⁴ bármit is jelentsen ez,⁵ hiszen közülük ennél kevesebb, 342 963 fő nyilatkozott úgy, hogy nemzetisége is udmurt.⁶ Ennél is kevesebb az udmurt nyelvet beszélők száma: 324 338 fő tud udmurtul, közülük pedig 298 628 fő udmurt.⁷

Az udmurtot anyanyelvként beszélők száma csökkenő tendenciát mutat: a jelenlegi adat csupán 69,6%-a a megelőző, 2002-ben lezajlott népszámlálás megfelelő adatának. Az UNESCO jelenleg az egyértelműen veszélyeztetett nyelvek között tartja számon,⁸ az Expanded GIDS skála pedig az ún. „fejlődő” (5. szintű) nyelvek közé sorolja.⁹

A csökkenő nyelvhasználat erősen összefügg azzal, hogy jelenleg az udmurtok kizárólag falvakban alkotnak többséget, a járások túlnyomó többségében és a névadó köztársaság területén is kisebbségben vannak, és utóbbi lakosságának mintegy harmadát adják. Mivel a többségi lakosság szokásosan nem beszél udmurtul, a kisebbségi beszélőknek, a közvetlen lakókörnyezetükön kívül, meglehetősen korlátozott lehetőségük van anyanyelvük használatára. Jelenleg az udmurtoknak mindössze 62%-a (229 203 fő) beszél udmurtul, míg oro-

⁴ http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-08.pdf (letöltés ideje: 2018. január 20.).

⁵ A népszámlálási kérdőívben a родной язык (szó szerinti jelentése 'hazai nyelv, születési nyelv') szerepel. A köznyelvben ez szokásosan megfelel a magyar anyanyelv fogalmának, azonban az orosz szakirodalom is használja az anyanyelv teminust is (материнский язык). Jelenleg számos további szakkifejezés használatos az egyén és nyelvei közötti viszony meghatározására, mégis, a kutatók között talán csak abban van egyetértés, hogy nem egyértelmű, ki mit ért a родной язык és a további terminusok alatt.

⁶ A nem udmurt nemzetiségű, de udmurt anyanyelvűek közül 1 545 fő orosznak, 224 tatárnak, 131 baskírnak, további 115 fő egyéb nemzetiséghez tartozónak vallotta magát, ami az egyre gyakoribb kettős etnikai identitás létrejöttére utalhat.

⁷ További, nagyobb létszámú, udmurtul tudó csoportok: 15 183 orosz, 5 333 tatár, 756 baskír. Lásd: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-06.pdf (letöltés ideje: 2018. január 20.).

⁸ Az udmurt a biztonságban lévőől az eltűntig terjedő hatfokozatú skála közepén áll, tekintettel arra, hogy a nemzedékek közötti nyelvtadás folyamata megszakadóban van vagy már megszakadt. Lásd bővebben: <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php> (letöltés ideje: 2018. január 20.).

⁹ Lásd <https://www.ethnologue.com/cloud/udm> (letöltés ideje: 2018. január 20.). Az Udmurt Köztársaság területén a nyelv életerős, van sztenderd változatban írott irodalma, használják is, de nincs széles körűen elterjedve.

szul gyakorlatilag valamennyien tudnak. Általában tehát az udmurtok többsége udmurt–orosz kétnyelvű, a déli udmurtok gyakran háromnyelvűek, mivel tatárul vagy baskírul is tudnak. Általánosságban az is kijelenthető, hogy a fiatal generációk, így a fiatal szülők körében is egyre gyakoribb, hogy nem beszélnek, legfeljebb megértik ősük anyanyelvét, amit, ilyen módon, már nem adnak tovább gyermekeiknek. A jelenség a városban és a vidéken élő udmurtok körében egyaránt elterjedt (lásd Salánki 2009). Figyelembe véve, hogy sem udmurt nevelési nyelvű óvodák, sem udmurt oktatási nyelvű iskolák nincsenek, gyermekkori kétnyelvűségről beszélhetünk.

Az Oroszországi Föderáció alkotmánya (1993) és a föderáció népeinek nyelveire vonatkozó törvénye (1991)¹⁰ garantálja a föderáció nyelveinek egyenjogúságát. A föderális törvényekre épül az Udmurt Köztársaság alkotmánya, amelynek értelmében 1994 óta az udmurt nyelv az orosz mellett a köztársaság hivatalos nyelve. További fontos lépést jelentett az Udmurt Köztársaság nyelvtörvényének elfogadása 2001-ben. Ugyancsak fontos jogi dokumentumok a nemzetiségi politikára, valamint az oktatásra vonatkozó, s így az iskolai nyelvvoktatást és nyelvhasználatot meghatározó föderális és regionális törvények és rendeletek, amelyeket az elmúlt évtizedekben több alkalommal módosítottak (lásd bővebben Kondratieva 2017: 77; Pusztay 2006: 97–120).

2018-ban az Oroszországi Föderáció parlamentje, az Állami Duma tárgyalássorozatba vette azt az oktatási törvényhez képviselői indítványként benyújtott módosítási javaslatot, amely szerint az oroszon kívül valamennyi anyanyelv oktatása kikerülne a kötelező tantárgyak közül, kizárólag fakultatív alapon, a szülők írásbeli kérésére lenne oktatható.¹¹

¹⁰ A törvény elfogadása idején formálisan még létezett a Szovjetunió, amelynek az első – és utolsó – nyelvtörvényét 1990-ben fogadták el. Az Oroszországi Föderáció fenti, 1991-ben elfogadott törvényét 1998-ban, majd 2002-ben, 2013-ban és 2014-ben módosították, lényegi pontokat érintetlenül hagyva, illetve egyéb törvények változásaival összhangban. Lásd: <http://www.minnac.ru/minnac/info/13877.html>; <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102012883&rdk=> (*letöltés ideje: 2018. január 20.*).

¹¹ <http://www.consultant.ru/law/review/107203112.html> (*Letöltés ideje: 2018. május 31.*) A módosítási javaslat előzményére vonatkozóan lásd Aleksej Skljajev 2018. márciusi írását a *Finnugor.ru* portálon: <http://finugor.ru/news/v-seti-poyavilsya->

Jelenleg az Udmurt Köztársaság területén az iskolák mintegy 32%-ában, az óvodáknak pedig 38%-ában folyik az udmurt nyelv oktatása. Az oktatási intézmények önállóan határozhatnak arról, tanítják-e az udmurt nyelvet. Az udmurt lakosságú vidéki településeken az udmurt nyelv általában a helyi iskolai oktatási program kötelező eleme, a egyes lakosságú településeken pedig rendszerint fakultatív tantárgy. Az előbbieken az udmurt oktatása anyanyelvként történik és szokásosan két tantárgyat jelent: udmurt nyelvtant és nyelvet, illetve irodalmat. Az óraszámok az egyes osztályokban az alábbiak szerint változnak: az 1–9. osztályban 3–4 óra (két óra nyelvtan és egy-két óra irodalom), a 10–11. osztályban pedig 2 óra irodalom. Az utóbbi években ezekben az iskolákban is egyre gyakrabban választják – kénytelenek választani – a pedagógusok a kétféle tankönyvcsaládból a „gyengébben tudók” számára összeállított tankönyveket.

Az elmúlt két évtized nyelvhasználati változásait összegezve paradox módon az állapítható meg, hogy – miként a fenti népszámlálási adatok is mutatják – egyre kevesebb beszélője van az udmurt nyelvnek, azonban ők – vagy legalábbis egy részük – egyre több színtéren használják a nyelvet. Az udmurt (újra) megjelenik az utóbbi évtizedre nem jellemző, valamint korábban nem létezett kontextusokban és színtereken, így például tudományos közlemények, tankönyvek, intézménynevek, információs és kereskedelmi feliratok nyelveként, továbbá a digitális világban.

Összefoglalva elmondható, hogy az udmurt jól dokumentált, több évszázadra visszatekintő írásbeliséggel rendelkező nyelv, azonban fennmaradásához számos intézkedésre lenne szükség, az anyanyelven történő oktatástól az új technológiák alkalmazásáig, a nyelvhasználati szférák kiszélesítése céljából.

1.2. AZ UDMURT NYELV KUTATÁSÁRÓL

A 19. század végéig, illetve a 20. század elejéig anyanyelvi gyűjtők nem voltak, így a legelső szöveggyűjtések, szójegyzékek és grammatikák orosz és külföldi gyűjtők tevékenységének köszönhetően jöttek

dokument-v-podderzhku-sohraneniya-yazykov-s-massovym-obrashcheniem-k
(letöltés ideje: 2018. május 20.).

létre (Csúcs 1990: 7–11). Az 1917-es forradalom után az udmurt nemzeti tudományosság azonban rohamos fejlődésnek indult, és az elmúlt évszázadban keletkezett gyűjtések, kutatások, monográfiák sokszorosán meghaladták a korábbiakat. Jelenleg az udmurt nyelvet tárgyaló szakirodalom kiterjed a történeti, dialektológiai, lexikográfiai, stilisztikai, alkalmazott nyelvészeti területekre, a szerzők elsősorban anyanyelvi kutatók, akik rendre oroszul publikálják eredményeiket. Nagy mennyiségű szövegközlés áll rendelkezésre a 20. század közepétől kezdődően, a gyűjtéseket folytató kutatók, egyetemi oktatók, hallgatók és tanárok saját anyanyelvjárásukat gyűjtötték/gyűjtik. A kutatások elsődleges célja az udmurt nyelv területi változatainak pontos meghatározása, elkülönítése, bemutatása, majd az egyes nyelvjárások – fonetikai, morfológiai – sajátosságainak összevetése által az udmurt nyelv történetének leírása, illetve egyúttal a hagyományos kultúra és életmód rögzítése. Szociolingvisztikai szempontú, a beszélt nyelvet szociológiai csoportok nyelvhasználatához kötő vizsgálatok ellenben a legutóbbi időkgig sem merültek fel (lásd bővebben Kelmakov 2001, különösen 16–79).

1.3. KÉTNyelvűség

Az udmurt etnikum történetileg kialakult, két nagyobb csoportra tagolható: északi és déli udmurtságra. Kulturális és nyelvi tekintetben is az északi udmurtra hagyományosan az orosz gyakorolt jelentős hatást, a déli udmurtra pedig a tatár. A közöttük széles sávban húzódó, középső udmurtság sok tekintetben átmeneti sajátosságokat mutat, így a területi nyelvváltozat vonatkozásában is. Az északi udmurt nyelvváltozatnál már a 12. századtól kezdve számolhatunk orosz kontaktushatással (Kelmakov 2003: 169), az intenzív kapcsolatok kezdete a 18. századra tehető, amikor a megerősödő kolonizációs törekvések következtében az udmurtok által lakott területek multietnikussá váltak (Griskina 2009: 39). A déli udmurt nyelvterületen hosszú időn keresztül a tatár hatás volt erőteljes, majd a 20. század közepétől kezdve nyelvi tekintetben ezeken a területeken is egyre erősödött az orosz kontaktushatás. Az orosz jövevényszók leírása és osztályozása, átadó és átvevő nyelvjárási, területi változati, valamint kronológiai osztályozása a fonetika és a lexikon szintjén jól kidolgozott, bár számos kérdés további tisztázásra vár.

A korai orosz kölcsönzések lényegében kizárólag a szóbeliségen keresztül kerültek be az udmurtba, illetve az udmurt nyelv fonetikai szabályait követték. Az udmurt nyelvből hiányzó fonémákat a beszélők képzésmód és/vagy képzéshely tekintetében közeli hangokkal helyettesítették. Az udmurt nyelvű írásbeliség elterjedésével a helyesírás is ezen, a szóbeliségben már megszilárdult formákat rögzítette. Az említett orosz jövevényszavak beépültek az udmurt nyelv szókincsébe, és szerepelnek az udmurt kétnyelvű szótárakban is.

(1) Adatközlő 1

отън	ук	со	коз'айка	бас'т-и-з
ott	PRT	ő	gazdasszony	talál-PAST-SG3

‘Ott talált feleséget.’

Az udmurt nyelv helyi orosz beszélt nyelvre gyakorolt hatása legszembeötlőbb módon szintén lexikai szinten vehető észre: elsősorban kultúrához kötődő reáliák, udvariassági kifejezések körében, pl. *непенеу* (‘töltött tésztakosárka’), *зепѳеп* (‘szántás utáni ünnep’), *май* (‘köszönöm’), bár a hatás fonetikai és (morfo)szintaktikai szinten is megnyilvánul.¹² A regionális orosz nyelvre a szókészlet szintjén hasonlóképpen hatással volt a tatár is, illetve általában elmondható, hogy az orosz nyelvre Oroszország (illetve korábban a Szovjetunió) egyéb nyelvei – a lexikon mellett rendszerint – a fonetika szintjén gyakoroltak hatást; tekintettel arra, hogy az oroszul beszélő etnikai csoportok orosz kiejtése jellegzetesen eltér a standard orosztól.¹³

A szovjet korszak (1920–1980 között) orosz jövevényszavainak elterjedésében kiemelkedő szerepet játszott az írásbeliség. Ezen időszak jellegzetessége a jövevényszavak számának ugrásszerű megnövekedése, ami az 1920–30-as években kezdődött nyelvfejlesztéssel kapcso-

¹² Miután a kérdés (nem kimerítő) lexiko-szemantikai vizsgálatok tárgya volt (Prokurovskaya 1996: 195–215; Karakulov – Karakulova 2001), feltétlen további kutatásokat érdemel, a jövőben (diakrón) szociolingvisztikai szempontokat is figyelembe véve.

¹³ Kölcsönzött lexikai elemek a standard oroszban esetlegesen találhatók, a források rendszerint a grúz *tamada* (‘szertartásmester a nagy ünnepségeken, bankettekén’) szót idézik. A lexikai kölcsönzések többnyire regionális reáliákat jelentenek, pl. *samostijnjy* (‘szeparatista’) Ukrajnában (Comrie 1981: 31).

latos. Az orosz–udmurt nyelvi kontaktusok intenzívvé válásának kezdeti szakaszától a 20. század közepéig a folyamat pozitív hozadékai voltak láthatók: a modern udmurt nyelv funkcióinak kiszélesedése a jövevényszavak beépülése által, a nyelv új használati színtereken történő megjelenése.

Elsőként jelentek meg tömegek számára elérhetően, nagy példányszámban szépirodalmi művek, sajtótermékek, udmurt nyelvű tankönyvek, továbbá oroszból fordított tudományos művek és szépirodalom, illetve helyesírási szabályzat készült. A nyelv használati köre tehát korábban nem használt színterekre terjedt ki, fokozatosan rögzült az irodalmi norma. Mindennek szükségszerű velejárójaként számos új fogalom került be a nyelvbe, melyek egy részét saját nyelvi eszközök felhasználásával alkotott szó fejezi ki, azonban az udmurt szókészlet gyarapításának megkerülhetetlen forrásává vált az orosz nyelv is. A szovjet korszak kölcsönzései, mivel elsősorban az írott nyelvhasználaton keresztül terjedtek el, megőrizték az átadó orosz nyelvnek megfelelő írásmódjukat. Jelentéskörüket tekintve ezen szókészleti elemek a társadalmi, gazdasági, kulturális és műszaki, valamint természettudományos, egészségügyi tematikát képviselik kiterjedt módon, ami világosan tanúskodik az ebben a korban bekövetkezett nagymértékű változásokról az udmurt világ valamennyi területén. Mégis, szórványosan valamennyi jelentéskör, példának okáért az alapszókincs részét képező rokonságnevek rendszere is érintett az orosz nyelvi elemek átvételében, ami voltaképpen természetes következménye a hosszú ideje tartó, és a 20. században rendkívül intenzívvé váló kapcsolatoknak.

A posztszovjet kor, illetve pontosabban a digitális kor, az internet megjelenése miatt hatványozott mértékben érvényesülő nyelvi globalizáció következtében tömegessé válik azon átvételek száma, amelyek az oroszban is számottevően jelennek meg, mint jövevényelemek egyéb nyelvekből, elsősorban az angolból. Korábban a nemzetközi szavak típusa kizárólag orosz közvetítéssel jutott be az udmurtba, most azonban számos, angolból kölcsönzött lexikai elem mintegy az oroszsal párhuzamosan bukkan fel a beszélt és írott nyelvhasználatban. További vizsgálatokat igényel annak eldöntése, esetükben beszélhetünk-e közvetlen kölcsönzésről. Mindenesetre, miután a modern kori átvételek továbbra is az írásbeliség, illetve a közvetlen angol kölcsönzések – amenny-

nyiben feltételezzük meglétüket – kifejezetten a digitális írott nyelv közvetítésével terjednek, rendszerint az orosz helyesírási szabályokhoz alkalmazkodnak és jelentős mértékben az orosz kiejtést követik.

A mai beszélt udmurt nyelv jellegzetes mértékben olyan kontaktus-változatként írható le, amelyben az idegen nyelvi interferencia lényegében az orosz nyelvet jelenti, és a hatása valamennyi nyelvi szinten megnyilvánul. Az egyéb nyelvek hatása, így az angolé is, jelenleg a közvetett szókölsönzések szintjén nyilvánul meg, tekintettel a kontaktus intenzitásának csekély voltára, vagyis arra, hogy kevés angolul tudó udmurt beszélő van.

(2) Adatközlő 2

<i>мон</i>	<i>туш</i>	<i>кэмалас'</i>	<i>ул-эм</i>	<i>ад'ами,</i>	<i>лэс'а,</i>
én	nagyon	régóta	él-PTCP	ember,	nyilván,
<i>мон</i>	<i>тыл-тэк</i>	<i>но</i>	<i>ул-эм-эз</i>	<i>аӟӧу</i>	<i>ну.</i>
én	tűz-Car	is	él-PTCP-Acc	lát-PastSg1	már
<i>рад'уо-ӧз</i>	<i>но</i>	<i>нырыс'сэ</i>	<i>кыл-им,</i>	[...]	
rádió-Acc	is	elsőként	hall-PastPl2	[...]	
<i>т'эл'везор-эз</i>	<i>но</i>	<i>гу-из</i>		<i>ну,</i>	
televízió-NomDet	is	érkezik-PastSg3		már	
<i>комп'у'мэр</i>	<i>но</i>	<i>марэ</i>	<i>ну.</i> ¹⁴		
számítógép	is	aztán	már		

'Mondhatom, hogy én sok mindent megéltem, akkor is éltem már, amikor nem volt villany. Elsőként hallottunk rádiót, [...] aztán jött a televízió, most meg számítógép is van.'

Az udmurt nyelv lexikai kölcsönzéseivel, különösen az orosz kölcsönzésekkel számos kutató foglalkozott (lásd bővebben Csúcs 1990; Kelmakov 2001; Tarakanov 1982), azonban a két nyelv közötti grammatikai interferenciák sem orosz, sem udmurt vonatkozásban nincsenek kimerítően feldolgozva. A jövevényszavak nagyobb kutatottsága összefügg azzal, hogy a lexikai kölcsönzések száma nagyobb. Úgy tűnik, a két

¹⁴ A példamondatok átírásánál az udmurt nyelvészetben jelenleg általánosan elterjedt fone(ma)tikus átírást alkalmazzuk (lásd Kelmakov 2004: 11). A megnyilatkozások tagolása időnként nem egyértelmű, ilyen esetekben saját megítélésünk szerint jártunk el.

nyelv kapcsolatának sok száz éves múltja alatt, a kétnyelvűség jelle-
gével összefüggésben, elsősorban a lexikai átvételek domináltak, s az
orosz nyelvi interferencia a szókölcsönzések szintjén a legészrevehe-
tőbb (Csúcs 1990: 21). A grammatikai interferenciák a kezdeti, nem
társadalmi szintű kétnyelvűség szakaszában többnyire nem mondha-
tók tömegesnek, így megjelenésükről leginkább a két érintett nyelv
kontaktusának intenzívvé válásától, a kétnyelvűség általánossá válá-
sától, tehát a 20. század első felétől-közepétől kezdve beszélhetünk.
A témával foglalkozó anyanyelvű kutatók körében jellemző, hogy az
orosz interferencia-jelenségeket, a kontaktushatást mutató változókat
általában nyelvhelyességi kérdésként, preskriptív módon kezelik (pl. Ka-
rakulov – Karakulova 2001: 13, 82). Ugyancsak kevés a beszélt udmurt
nyelvre vonatkozó és az abban tömegesen előforduló alkalmi kölcsön-
zésekre, kódváltásokra vonatkozó, szociolingvisztikai szempontokat
értvényesítő vizsgálat. Munkánk ezt a hiányt is igyekszik pótolni azál-
tal, hogy kétnyelvű udmurt beszélők nyelvhasználata alapján mutatjuk
be a mai udmurt nyelvet jellemző interferencia-jelenségeket, tipikus
kódváltásokat.

2. Anyag és módszer

A peresztrojka után, az 1990-es évek elejétől vált lehetővé a külföldi,
így a magyar kutatóknak is oroszországi finnugor, ezen belül udmurt
nyelvterületre utazni. A kialakuló szakmai kapcsolatok vezettek az
udmurt kutatókkal közös gyűjtőutakhoz, gyűjtőmunkákhoz.

Az alábbiakban bemutatott anyag Salánki Zsuzsa és Ljudmila Kiril-
lova udmurt nyelvész közös gyűjtéséből származik. A gyűjtés hely-
színe négy település az Udmurt Köztársaság fővárosa, Izsevszk kö-
rül agglomerációban,¹⁵ az udm. Deri (or. Завъялово) járásban. Nyelvi
tekintetben ezek a falvak az északi és déli nyelvjárásterület között hú-
zóódó, ún. középső nyelvjárásterületbe tartoznak, melyet az udmurto-
lógiában általánosan elfogadott nézet szerint a két fő nyelvjárásterület

¹⁵ Udmurtul Perogurt, Venjagurt, Jaksur és Tjama, oroszul Пирогово, Старая
Веня, Якшур, Тяма. Mindegyik 5-8 km-re található Izsevszktől, térképen lásd
<https://kartar.ru/rayony/zavvalovskiy> (letöltés ideje: 2018. május 31.).

közötti átmenetiség jellemez. Mindössze néhány (morfo)fonetikai jellegzetesség tekinthető kimondottan rájuk jellemző sajátosságnak (Kelmakov 1998: 198), ezért a hagyományos dialektológiai vizsgálatok nem ezekre a területekre irányultak (lásd Zvereva [Kirillova] 1980). Két-nyelvűségi vizsgálatokra viszont a terület – figyelembe véve, hogy Izsevszk közvetlen vonzáskörzetében lévő településekről van szó – megfelelőnek tűnt. Talán a nyelvjárás átmeneti jellegétől, továbbá a települések földrajzi, városközeli helyzetétől függően, a más területen élő beszélők és a területtel nem foglalkozó nyelvészek körében elterjedt feltételezések szerint ezek a falvak lényegében eloroszosodtak, az idősebb lakosság pedig „nem tiszta” udmurtot használ. Mégis, az anyaggyűjtés során ezek a feltételezések csak részben igazolódtak. Bár a fiatalabb generáció, különösen az óvodás, általános iskolás korosztály többnyire valóban nem rendelkezik aktív udmurt nyelvismerettel, idegen nyelvként tanulja a nyelvet az iskolában, mindez nem jelent eltérést több más udmurt nyelvterületen szerzett tapasztalatokhoz képest. Nem igazolódott azonban az a feltevés, miszerint a középkorú és az idősebb generáció lényegesen több orosz jövevényszót vagy kódváltást tartalmazó megnyilatkozást használ, mint más területek udmurt lakossága. Ezt a körülményt leginkább azzal magyarázhatjuk, hogy az idősebb, nyugdíjas lakosság mindennapjaiban nem volt és ma sincs kapcsolat sem a közeli várossal, sem az utóbbi években a falvaikban házat építő, tipikusan nem udmurt beköltözőkkel. Az itt gyűjtött és az alábbiakban bemutatott kódváltások tehát az udmurt beszélt nyelvben általánosan elterjedt sajátosságokat tükrözik.

2.1. A GYŰJTÉS KÖRÜLMÉNYEIRŐL

A tanulmányban közölt megnyilatkozások hét nyugdíjas nő adatközlőtől származnak, négy különböző településről. A gyűjtés formája irányított beszélgetés volt, témája a falu helytörténete, fókuszban a mikrotoponímia, az ismert táj és a falu földrajzi nevei, jelenleg és a múltban, kitérve eredetére, történetére vonatkozó hagyományokra, elbeszélésekre. A téma nagyon részletes felgyűjtése közben, illetve utána a nyelv helyzetére, a kétnyelvű nyelvhasználat körülményeire is kitért a beszélgetés. Bár az interjúkról hangfelvétel is készült, úgy véljük, sikerült az élő beszéd közvetlenségét rögzíteni/megőrizni, mivel

Ljudmila Kirillova a közösség tagja, aki maga is az adott nyelvjárásterületről, az egyik vizsgált településről származik, kiterjedt ismeretségi és rokoni kapcsolatokkal rendelkezik a bejárt településeken.¹⁶ A két vizsgált téma az adatközlők számára különös jelentőséggel bír, hiszen a földrajzi nevek története lényegében a falu, a közösség, a család története, amelyről szívesen mesélnék, hogy megőrződjön emlékezetük. A beszélgetés során pedig rendszerint a nyelvi helyzet, nyelvhasználat magától értetődően válik beszédtemává, miután olyan nem helyi, de udmurtul beszélő, a közösség egyik tagjával érkező, mintegy közvetett ismerős beszélgetett velük, aki révén feltehetően a távoli „rokon” magyarok is tudomást szereznek róluk.

2.2. TERMINOLÓGIA

A hagyományos udmurt nyelvészeti terminológiát követve (Kelmakov 2000: 54), az interferencia jelenségét tágan értelmezve, összefoglalóan orosz nyelvi interferenciának tekintjük a nyelv bármely szintjén megnyilvánuló orosz átvételeket, kölcsönzéseket, tükörfordításokat, az udmurtban (korábban is) meglévő, ám (feltételezhetően) az egyre erősebb orosz hatásra gyakoribbá váló morfológiai és szintaktikai megoldásokat.

A kódváltás fogalmát Lanstyák terminológiáját követve értelmezzük, tehát azt a jelenséget értjük alatta, amikor „a beszélők egyetlen diskurzuson belül két különböző nyelvet, illetve két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak [...] anélkül, hogy az eltérő nyelvű szekvenciák tartalmilag megfelelnének egymásnak” (Lanstyák, 2005: 85). Az interferencia-jelenségeket, valamint a kódváltást nyelvi szempontból vizsgáljuk, különös tekintettel arra, hogy az udmurt beszélt nyelvben az orosz kontaktushatás eredményeképpen megjelenő nyelvi elemek beépülése hogyan történik, és milyen változásokat okoz a grammatikai rendszerben. A megfigyelt interferencia-jelenségek, kódváltások egyéni, pragmatikai okait tanulmányunkban nem tekintjük vizsgálatunk tárgyának. Az egyes jelenségek interferencia-, illetve kódváltott voltának elhatárolása számos esetben nem nyilvánvaló.

¹⁶ Anyagunk 2014–2015-ben rögzített gyűjtésekből származik.

A hagyományos terminológia fogalmai szerint az udmurt az átvévő, az orosz pedig az átadó vagy kölcsönző nyelv szerepét tölti be. Ugyancsak Lanstyák terminológiája alapján a megnyilatkozás domináns nyelvét bázisnyelvnek, a beépülő elemeket adó nyelvet pedig vendégnyelvnek nevezzük, megnyilatkozáson pedig egyszerű mondatot vagy tagmondatot értünk. Példáinkban az udmurt rendszerint a társalgás megnyilatkozásainak bázisnyelve, az orosz pedig vendégnyelv.

3. A kódváltás morfoszintaktikai sajátosságai

3.1. A VENDÉGNYELVI ELEMOK GRAMMATIKAI BEÉPÜLÉSE

Nyelvtani szerkezetük alapján az orosz és az udmurt morfológiai típusa eltér: az orosz jellegzetesen flektáló, az udmurt agglutináló nyelv. Ismeretes azonban, hogy az orosz nyelvben agglutináló sajátosságok is jelentkeznek, elsősorban a névszók és az igék ragozási rendszerében, ez a sajátosság pedig elvileg lehetővé teszi mindkét szóosztály kódváltott lexikai elemeinek vendégnyelvi morfológiai elemmel történő átvételét is.¹⁷ Az alábbiakban számba vesszük, hogy az egyes szófaji kategóriák elemei milyen módon épülnek be az udmurt nyelvű megnyilatkozásokba.

3.2. IGEI KÓDVÁLTÁSOK

Bár a lexikai kölcsönzések, jövevényszavak között a legnagyobb csoportot a névszók, ezen belül a főnévi szófajú elemek adják, a mai udmurt beszélt nyelv kódváltásai között nagy számban fordulnak elő igei kódváltások. Az igék, mondatban betöltött szerepükből következően, általában sem az orosz, sem az udmurt nyelvben nem szerepelnek tőalakban (azaz zéró morfémával) a megnyilatkozásokban. A jövevényigék átvétele, a legrégebbi jövevényelemek tőalakban történő átvételétől eltekintve, rendszerint két módon valósulhat meg: az egyik megoldás analitikus, a másik szintetikus típusú. Az igei átvétel törté-

¹⁷ Az orosz és az udmurt nyelv szófaji megfeleléseire vonatkozóan lásd: Kondratieva 2010; Karakulov – Karakulova 2001.

het a *карыны* ('csinál'), illetve a *луыны* ('lenni') jelentésű segédigével vagy a *-m(ы)* (ez más esetekben műveltető funkciójú), illetve *-чк(ы)* igeképzőkkel: az orosz ige mindkét megoldás esetében infinitivusi formában áll (Csúcs 1990: 61; Kiss 1972: 318; Salánki 2008). A két kölcsönzési mód között hagyományosan területi különbséget látunk: az igeképzős kölcsönzés inkább északon, a segédigés délen jellemző a nyelvjárási adatok alapján. A különböző nyelvek ige-kölcsönzését vizsgáló egyik kutatás rámutat arra, hogy ha egy nyelv egy időben különböző kölcsönzési módokat alkalmaz, az igeképzővel történő ige-kölcsönzést a kétnyelvűség magasabb fokán, kiterjedtebb kontaktusok esetén kezdi alkalmazni (Wichmann – Wohlgemuth 2005: 15). Mindezzel meg tudtuk magyarázni a területi megoszlást, miután az északi udmurt területek korábbi és szorosabb orosz kontaktushatás részesei. Újabb vizsgálatok azonban rámutattak arra is, hogy az orosz főnévi igenév és segédige (*-ать/-ить карыны* – 'csinál') típusú átvétel jelenleg megfelel a nyelvi normának, és széltében elterjedt a sajtónyelvben is (Kozmács 2016: 245). A gyűjtött anyag ezzel szemben meglehetősen egyöntetű: lényegében nem találunk igei kódváltásokat, amelyek a fenti, analitikus megoldást alkalmaznák.

3.2.1. Igei kódváltások udmurt morfológiai elemmel

Felmerülhet a kérdés, hogy miért tekintjük példáinkban az orosz igéket kódváltott elemeknek, hiszen a beszélők jövevényigéknél régóta használatos morfológiai megoldással építik be azokat a megnyilatkozásaikba. Magyarázatként állhat, hogy amennyiben az udmurt nyelvi morfológiai elemek használatát feltétel nélkül a jövevényigévé minősítés kritériumaként íránk elő, lényegében olyan igei kódváltásokkal nem is számolhatnánk, amelyek átvevő, azaz bázisnyelvi elemet alkalmaznak az igrén. Ez nyilvánvalóan nincs így, mivel az előforduló orosz igéknek többnyire létezik általánosan ismert udmurt nyelvi megfelelője, ezen kívül formális stílusban ez a beépítési mód nem is használatos. A kétféle igeképző alkalmazásánál – *-m(ы)*, illetve *-чк(ы)* – azt a különbséget látjuk érvényesülni, hogy az orosz visszaható igék esetében *-чк(ы)*, míg a többi igrénél *-m(ы)* fordul elő.

(3) Adatközlő 3

<i>и</i>	<i>толон-вал'л'ан</i>	<i>кыкнамэ'с</i>	<i>сн'имат'т-изы</i>	<i>ай,</i>
és	tegnap-tegnapelőtt	kettőnket	lefényképez-PastPl3	PRT
<i>мон</i>	<i>шуко-</i>	<i>ёош</i>	<i>сн'имачкэммы</i>	
én	mond-PresSg1	együtt	lefényképezkedésPTCP	
<i>ой</i>	<i>вал,</i>	<i>кыкнамы.</i>		
NegSg1	volt,	kettő-PxPl2		

'Tegnap-tegnapelőtt pedig mindkettőnket **lefényképeztek**, mondom is, korábban mi még nem fényképezkedtünk együtt.'

(4) Adatközlő 4

<i>кызы</i>	<i>со</i>	<i>йэгэ-зэ</i>	<i>здат'т-ос,</i>	<i>со</i>	<i>понна</i>
hogyan	ő	érettségi-acc	letesz-FutSg3	az	miatt
<i>курэктыва</i>		<i>калы</i>	<i>быриз</i>		<i>уни.</i>
szomorkodik-PTCP		erő-PxSg1	elfogy-PastSg3		már

'Hogyan teszi le az érettségit, ezen keseregtem a végtelenségig.'

(5) Adatközlő 5

<i>ал'и</i>	<i>татын</i>	<i>прописачкэмын.</i>	<i>ну</i>	<i>ал'и</i>	<i>но</i>
most	itt	bejelent-PTCP.	de	most	is
<i>ужас'ко,</i>	<i>нэнс'и-йэ</i>	<i>номса.</i>			
dolgozik-PresSg1,	nyugdíj-Illet	megyPTCP			

'Most ide vagyok bejelentve, de most is dolgozom, nyugdíj mellett.'

(6) Adatközlő 4

<i>тан'</i>	<i>ну-йэ</i>	<i>афган'истан-ын</i>	<i>служит'т-из</i>	<i>но</i>
íme	fiú-PxSg3	afganisztán-Iness	katonáskodik-PastSg3	is

'Hát a fiam Afganisztánban is katonáskodott.'

Kivételes a legutóbbi (6) megnyilatkozás, mert az ebben szereplő 'katonáskodik' kifejezésre udmurt ige nem létezik, így a standard udmurt az orosz jövevényige és udmurt segédige szerkezetet használja: *служить карыны*. Megfigyeléseink alapján a fenti példában szereplő orosz ige és udmurt képző-szerkezetet azonban a beszélők értékítéleteikben stigmatizálják, kevert nyelvinek nevezve az adott

megnyilatkozást,¹⁸ így ennek megfelelően jelenleg kódváltásnak tekintjük.

A kódváltott igéhez bázisnyelvi elemként nemcsak igei személyragok, hanem valamennyi egyéb, igéhez kapcsolható morfológiai elem is járulhat. Az alábbi példákban udmurt gyakorító jelentésű képző (7), illetve határozói vagy melléknévi igenév képzője (8–9) is szerepel.

(7) Adatközlő 3

<i>мынам</i>	<i>тин'</i>	<i>та</i>	<i>апай-э (...)</i>	<i>ну</i>	<i>подвод'ит'ты-л-ко</i>
énGen	íme	ez	nővér-PxSg1	PRT	megvezet-Freq-PresSg1

<i>мон</i>	<i>со-йэ.</i>	<i>мынам</i>	<i>кыл-ы</i>
én	ő-Acc.	énGen	nyelv-PxSg1

<i>күзгэс,</i>	<i>а</i>	<i>со</i>	<i>вэрас'кис'тэм-гэс</i>
hosszabb,	pedig	ő	beszédes-Car-Comp

'Itt van ez a nővérem [...] lehet, hogy gyakran félrevezetem. Én nem tudom tartani a nyelvem, ő meg hallgatagabb.'

(8) Adatközlő 4

<i>соос</i>	<i>эуч</i>	<i>с'эн</i>	<i>вэра-с'к-о.</i>	<i>а</i>	<i>ми</i>	<i>кад'-йос,</i>
ők	orosz	módon/-ul	beszél-PresPl3.	pedig	mi	féle-Pl

<i>ми</i>	<i>тожо</i>	<i>сэрэ</i>	<i>ад'ами-йэз</i>	<i>уважат'ты-са</i>	<i>ини.</i>
mi	is	aztán	ember-Acc	tisztel-PTCP	már

'Ők oroszul beszélnek egymás közt. A mi fajtánk pedig, mi aztán szintén, a tiszteletet megadva már.'

(9) Adatközlő 5

<i>укс'о</i>	<i>кулэ.</i>	<i>Строичконо.</i>
pénz	kell.	építkezik-PTCP

'Pénz kell. Építkezni kell.'

3.2.2. Igei kódváltások orosz morfológiai elemmel

Azon esetekben, amikor a kódváltott ige vendégnyelvi, azaz orosz igei személyragokat tartalmaz, az ige bővítménye vagy bővítményei is jel-

¹⁸ A beszélők vélekedése szerint feltehetően ebben az esetben is az analitikus megoldás lenne a standard udmurt forma.

legzetesen vendégnyelvi elemek lesznek. Az alábbi megnyilatkozás tagadó szerkezetében az orosz tagadószt is „hozza magával” a vendégnyelvi ige, ami másként feltehetően nem is lehetséges, mivel az udmurt nyelv tagadó igét használ. Miként a példa is mutatja, gyakran a vendégnyelvi személyraggal ellátott igét tartalmazó tagmondat bázisnyelve is változik.

(10) Adatközlő 1

<i>вэрам-зэс</i>	<i>тотко-</i>	<i>тол'ко,</i>	<i>а</i>	<i>так</i>
mond-PTCP-Pl3Acc	tudPresSgl	csak,	pedig	így

<i>н'э</i>	<i>зна'-йу,</i>	<i>н'э</i>	<i>чита'-ла</i>
Neg	tudPresSgl,	Neg	olvasPastSgl

'Az elmondásukból tudom csak, máskülönben nem tudom, nem olvas-tam.'

A következő példában az első összetett tagmondat bázisnyelve az udmurt, benne két, megnyilatkozáson kívüli kódváltással (*нэ* – 'mondja', *в основном* – 'rendszerint') és egy zéró morfémaúj orosz jövevénylelemmel (*починка*). A következő tagmondatnál bázisváltás is történik, az ige mellett a bővítmények, valamint a tagmondaton kívüli mondat-szó is kódváltott elemek (*вэ́м* – 'hiszen'), majd a harmadik tagmondat bázisnyelve ismét az udmurt, benne egy vendégnyelvi kötőszóval, határozószóval és nyomatékosító partikulával (*а* ' – és, pedig', *мým* – 'ott', *то* – 'pedig').

(11) Adatközlő 1

<i>кулэм</i>	<i>кэл'а-кы-зы</i>	<i>оччы,</i>	<i>нэ,</i>	<i>в основном</i>
halott	kísér-PTCP-Pl3	oda,	mondja,	rendszerint

<i>починка</i>	<i>котыр</i>	<i>кэл'ало</i>	<i>та</i>	<i>палы</i>
tanya	körül	kísér-PresPl3	ez	fél-Illat

<i>лыкты-кы</i>	<i>потом</i>	<i>то</i>	<i>вэ́т'</i>	<i>ужэ</i>
indul-PTCP	aztán	az	hiszen	már Prep(or)

<i>на</i>	<i>во́ткинский</i>	<i>тракт</i>	<i>выход'и'л'и,</i>
Prep	votkinszki	út	kimegy-PastPl3,

<i>а</i>	<i>тým</i>	<i>то</i>	<i>кэл'а-ны</i>	<i>таччы</i>	<i>вай-оно</i>
pedig	ott	PRT	kísérInf	ide	hoz-PTCP

’Amikor a halottat odafelé kísérik, rendszerint a tanya körül viszik, aztán mikor errefelé indulnak, akkor már hiszen a votkinszki útra értek ki, és ott hogy tovább vigyék, errefelé kell hozni.’

3.3. MELLÉKNÉVI KÓDVÁLTÁSOK

Mivel az udmurt nyelvben nincs nyelvtani nem, az orosztól eltérően, a mellézneveknek általában nincs megkülönböztető formai jegyük. Ezért az átvett melléznevek megtartják a jelzett szó nemétől függő végződésüket (-ий), illetve -ой/-ей végződést kapnak. Megtartott végződést általában az or. hímnem grammatikai kategóriájánál figyelhetünk meg, amit azzal magyarázhatunk, hogy ez az or. szótári forma. Az orosz jelzői szerepű melléznevek számban, személyben és esetben is egyeztetendők a jelzett szóval, az alább bemutatott jelzős szerkezetekben viszont az átvevő nyelv elvárásainak megfelelően, zéró morfémával épülnek be a megnyilatkozásokba. A következő két példában az elterjedtség, a használati gyakoriság kritériuma alapján tekinthetjük az elsőt jövevényszónak (rég, szélteben elterjedt szó), a másodikat pedig kódváltott elemnek.

(12) Adatközlő 3

<i>öй</i>	<i>вал</i>	<i>татын</i>	<i>школа-мы</i>	<i>мил'ам</i>
NegVxPresSg1	volt	itt	iskola-PxPl1	miGen
<i>н'эку</i>	<i>но,</i>	<i>начал'ной</i>	<i>клас-э</i>	<i>бадзым</i>
semmikor	is,	általános	osztály-Illat	bazdym
<i>вен'я-ла</i>	<i>вэгл-о</i>	<i>вал</i>		
venja-Iness	jár-PastPl1	volt		

’Nem volt itt iskola nálunk sohasem, alsó tagozatba Badzym Venjába jártunk volt.’

(13) Adatközlő 6

<i>тин'и</i>	<i>со</i>	<i>самой</i>	<i>запоминающий</i>
íme	az	leg	emlékezetes
<i>дыр-йос,</i>	<i>пинал</i>	<i>дырйос.</i>	
idő-Pl,	gyerek	idő-Pl	

’Ezek a legemlékezetesebb idők, az ifjúság ideje.’

A következő példában szereplő két, zéró morfémás melléknév (mindkettő az intézmény nevében) közül az első az átadó nyelvi, hímnemet kifejező melléknévi végződéssel áll, a második ellenben az átvevő nyelv szabályainak megfelelően megszünteti a nembeli egyeztetést: az első forma tehát vendégnyelvi, míg a második bázisnyelvi elemmel szerepel. Megjegyzendő, hogy ha a jövevényszóként való minősítés kritériumának pusztán a szó elterjedtségét tekintenénk, mindegyiket számításba vehetnénk jövevényelemként is. A nembeli egyeztetés mellett a számbeli ugyancsak hiányzik a jelző és a jelzett szó között, mégis, mindkettő esetében kódváltásról beszélünk, mivel az udmurt norma értelmében az első szónál ragos főnevet kellene használni (*ташкэнт-ысь* – 'taskentELAT'), a második szó pedig kifejezhető udmurt lexikai elemmel is (*кун* – 'állam').

(14) Adatközlő 1

<i>со</i>	<i>ташкэнтский</i>	<i>государственной</i>
ő	taskenti	állami
<i>ун'увэрсит'эт-эз</i>	<i>бътт-и-з</i>	
egyetem-Acc	elvégez-Past-Sg3	
'Elvégezte a taskenti állami egyetemet.'		

A következő megnyilatkozás azt példázza, hogy a kölcsönzés és kódváltás elkülönítésénél további fontos kritériumként tekintendő az átvevő nyelvbe történő morfológiai, szintaktikai integrálódás mértéke is, különösen akkor, amikor az átvevő nyelvben hiányzik az átadó nyelvben szereplő lexikai egység pontos megfelelője. Ebben a példában az adatközlő ugyanazon orosz lexémát három különböző módon beépítve használja. Az integráció mértéke a megnyilatkozás során egyre nagyobb: az első előforduláskor a vendégnyelvi elem orosz, azaz vendégnyelvi morfológiai formában szerepel (*курпи'чный*), a következő alkalommal pedig az átvett mellékevekre általában vonatkozó, udmurt normának megfelelő alakban (*курпи'чной*).¹⁹ Formailag integrá-

¹⁹ Erre a sorrendiségre, egyedi példa lévén, meggyőző magyarázatot nem tudunk adni. Mindenesetre felmerülhet, hogy a beszélő, ha nem is tudatosan, de igyekszik udmurtosítani a szerkezetet, amely olyan reáliát fejez ki, amelyet talán inkább orosz nyelvi környezetben szokott használni.

lódott tehát a szó a bázisnyelvbe, azonban ennek a szószerkezetnek az esetében – mivel az átadó nyelvben a lexéma főnévből képzett melléknév – az udmurt norma szerint pusztá főnévi alakot kellene használni. Ezt látjuk végül a szó harmadik előfordulásánál: itt a beszélő teljes mértékben mellőzi a vendégnyelvi melléknévi végződést, a vendégnyelvi elemet tökéletesen beépítve a megnyilatkozásba. Mindezek alapján talán elmondhatjuk, hogy az első esetben (*кирпи'чныйй*) bizonyosan kódváltásról beszélhetünk, a másodikban (*кирпи'чнойй*) nagy valószínűséggel szintén, míg a harmadik előfordulás (*кирпи'ч*) kölcsönzésnek tekinthető.²⁰

(15) Adatközlő 7

<i>татын</i> itt	<i>мил'ам</i> miGen	<i>кирпи'чныйй</i> tégla	<i>завод-мы</i> gyár-PxPl3	<i>но</i> is	<i>вал.</i> volt.
<i>ми</i> mi	<i>пичи-йэс'</i> piciPl	<i>вал</i> volt	<i>ай.</i> PRT.	<i>нэнэ-э</i> anya-PxSg1	ott
<i>отын ужа-</i> dolgozikSg3	<i>вал</i> volt	<i>но,</i> is,	<i>вэ'тл-ис'ком</i> jár-PresPl2	<i>вал</i> volt	<i>ми,</i> mi,
<i>пичи</i> kis	<i>маос</i> miPl	<i>кэ,</i> PRT,	<i>со</i> az	<i>кирпи'чнойй</i> tégla	<i>завод-э,</i> gyár-Illet,
<i>көн'а кэ</i> valamennyi	<i>мон</i> én	<i>тотк-о</i> tud-PresSg1	<i>на-й.</i> még	<i>кирпи'ч</i> PRT.	
<i>завод</i> téglagyár	<i>шү-ис'кэ</i> mond-PsesSg3	<i>вал.</i> volt			

'Itt nálunk téglagyár is volt. mi még kicsik voltunk. Anyánk ott is dolgozott, eljárogattunk mi, kis apróságok, abba a téglagyárba, még emlékszem valamennyire. Téglagyárnak mondták.'

A következő példa orosz melléknéve szintén két különböző formában került átvételre: előbb az átvevő nyelv melléknévi átvételeire vonatkozó szabályok szerint, majd az adatközlő, mintegy önkorrektcióként, megismétli a melléknévet, azonban az orosz használati szabályokat követve, és a megfelelő nyelvtani nemet alkalmazva. Megnyilatkozá-

²⁰ Ebben a formában a szó megtalálható az udmurt szótárakban is (Sonyer Gozs-jakson 2002; lásd bővebben Salánki 2008).

sában tehát egy bázisnyelvi elemmel beépített, valamint egy vendégnyelvi elemet tartalmazó kódváltást láthatunk.

(16) Adatközlő 5

<i>одна</i>	<i>гине</i>	<i>кэн-э</i>	<i>ван’.</i>	<i>кэн-э</i>	<i>но</i>
egy	csak	meny-PxSgl	van.	meny-PxSgl	is
<i>туж</i>	<i>стара-т’эл’ной.</i>	<i>стара-т’эл’найа.</i>			
nagyon	igyekvő	igyekvő			

‘Csak egy menyem van. A menyem is nagyon igyekvő. Igyekvő.’

A következő megnyilatkozás két kölcsönzött mellékneve alkalmilag főnevesül, bázisnyelvi akkusativusi esetragot kap. Orosz interferenciának tekinthető az első melléknév többes számú alakja: az oroszban ugyanis a számnevek után a főnév morfológiailag jelölt. Itt szemantikai okból is kódváltással számolhatunk, mivel jelentésük alapján (‘öreg, utolsó’) ebben a megnyilatkozásban nem pótolhatnak nyelvi hiányt és nem fejeznek ki az udmurt megfelelőhöz képest hozzáadott jelentést sem.

(17) Adatközlő 5

<i>тун’ со</i>	<i>куин’-эз</i>	<i>ста-рушой-ос-ыз</i>	<i>салдат...</i>	<i>салдат-э.</i>
íme az	három-Acc	idősebb-Pl-Acc	katona...	katona-Illat.
<i>вэтли-л’л’амтэ</i>	<i>бас’ту-л’л’амтэ.</i>	<i>посл’э-д’н’эй-зэ,</i>		
megy-NegPerfPl3	vesz-NegPerfPl3.	utolsó-Acc,		
<i>атайэз,</i>	<i>салдатэ</i>	<i>д’эв’атсом чэтв’о-ртом</i>		
apa-Acc,	katona-Illat	kilencszáz négy		
<i>год-у,</i>	<i>япо-нской</i>	<i>война-йэ</i>	<i>шэд’эмын.</i>	
év-ben,	japán	háború-Illat	kerül-PTCP	

‘Hát ez a három idősebb katona... Katonának nem ment el. Nem vitték el őket. Az utolsót, apámat, 1904-ben, ő a japán háborúba került.’

Látszatra hasonló a helyzet a következő példában is, ahol vendégnyelvi, már az átadó nyelvben főnevesült melléknevek szerepelnek, amelyek bázisnyelvi esetraggal, a második melléknév pedig többesjellel is ellátva épülnek be a mondatba. Mégis, a szavak szemantikai köre, az állandósult főnévi jelentés a kölcsönzött fogalmak közé sorolja őket.

A *távolsági* (*busz*) jelentés másképpen nem is mondható, az *alkalmi fuvar* jelentés ugyan körülírható lenne, vagy (elvileg) lehetne tükörfordítást alkalmazni, de az orosz átvétel az általánosan elterjedt. Így tehát ebben a két esetben kölcsönzésről beszélhetünk. Rejtett interferenciával számolhatunk a *прос чэрк-йос* ('sok templom') esetén, ahol a sok számnévi jelző mellett, az orosz standardnak megfelelően, a főnév többes számban áll.

(18) Adatközlő 7

р'эўсавойэ	<i>пукс'-ис'ком</i>	<i>и</i>	<i>городэ</i>	<i>мын-ком</i>	<i>ини.</i>
távolsági-Illat	ül-PresPlI	és	város-Illat	megy-PresPlI	már.
<i>отын</i>	<i>город-ын</i>	<i>прос</i>	<i>чэрк-йос,</i>	<i>кот'ку'даз</i>	<i>мын.</i>
ott	város-Iness	sok	templom-Pl,	bármelyikbe	megy-Imp.
<i>а</i>	<i>таццы</i>	<i>мынны</i>	<i>попутной-ос-ын</i>	<i>пыдын</i>	
pedig	ide	megy-Inf	alkalmi-Pl-Instr	gyalog	
<i>понтэк</i>	<i>өвөл</i>				
kimegy-Car	nincs				

'Felszállunk a távolságira, és már a városba megyünk. Ott, a városban sok a templom, bármelyikbe mehetsz. Ide meg vagy alkalmi (fuvarral) vagy gyalog mehetsz.'

3.4. SZÁMNÉVI KÓDVÁLTÁSOK

Az orosz nyelvből átvett számokat rendszerint kódváltásként kezeljük, mivel az udmurtban vannak saját számnevek, az alapszókincs részeként, amelyek egyike sem orosz eredetű. A vendégnyelvi számnevek a vizsgált anyagban elsősorban életkort, évszámokat, iskolai osztályokat jelölnek. Jellemző, hogy a számnév nagyobb szerkezet részeként, orosz prepozícióval és/vagy esetraggal, valamint az időszakot jelölő főnévvel ('év, éves') kerül át, az átadó nyelvi esetraggal együtt. Jellemző továbbá az orosz és az udmurt számnevek variálódása egy megnyilatkozáson belül is, mintegy szinonimaként váltogatva őket.

(19) Adatközlő 5

<i>вот</i>	<i>ми</i>	<i>казмасыс'</i>	<i>брат-мы-лэн</i>
ime	mi	kazmasz-Elat	báty-PxPlI-Gen

<i>свад'ба-аз</i>	<i>вэтл-им.</i>	<i>в</i>	<i>со'рок</i>
esküvő-PxSg3Illat	megy-PastPl1.	Prep	negyven

<i>с'эд'мом</i>	<i>зод-у-</i>	<i>а,</i>	<i>мар-а</i>
hét	év-Illat-	PRT,	mi-PRT

'Így mi Kazmaszból mentünk a bátyánk esküvőjére. Negyvenhétben, vagy mikor.'

(20) Adatközlő 5

<i>отын</i>	<i>мон</i>	<i>дышитск-и,</i>	<i>кык</i>	<i>ар</i>	<i>ужа-й,</i>
ott	én,	tanul-PastSg1,	két	év	dolgozik-PastSg1,

<i>сэрэ</i>	<i>армий-э</i>	<i>кошк-и,</i>	<i>двадцат'</i>	<i>два</i>
aztán	hadserég-Illat	megy-PastSg1,	huszon	két

<i>зода</i>	<i>мон</i>	<i>вал</i>	<i>ин.</i>
év	én	volt	már

'Ott tanultam, két évet dolgoztam, aztán elmentem katonának, huszon-két éves voltam akkor.'

(21) Adatközlő 5

<i>мон,</i>	<i>ныл-ы,</i>	<i>с</i>	<i>нэтна'цэт'и</i>	<i>л'эт</i>
én,	lány-PxSg1,	-tól(OR)	tizenöt	év

<i>кошк-эмын</i>	<i>д'эрэвн'а-ыс'</i>
elmegy-PTCP	falu-Elat

'Én, kislányom, tizenöt éves koromban elmentem a faluból.'

(22) Adatközlő 5

<i>ср'эдн'эй</i>	<i>волна-ын</i>	<i>нэрэдават'т-э</i>	<i>вал</i>
közép	hullám-Iness	sugároz-PresSg3	volt

<i>но</i>	<i>дүгд-из,</i>	<i>үг</i>	<i>ни.</i>	<i>зод-а</i>	<i>три-</i>
de	megáll-PastSg3,	NegPresSg3	már.	év	három-

<i>чэты'р'э</i>	<i>үг</i>	<i>ни</i>	<i>вэрас'кы</i>
négy	NegPres Sg3	már	beszél-NegSg

'A középhullámon adták [az udmurt rádió adását], de abbamaradt. Már nincs. Három-négy éve már nem adják.'

(23) Adatközlő 5

<i>мон</i>	<i>мамэ-эн</i>	<i>од'д'э'л'но</i>	<i>ул-и.</i>	<i>и</i>
én	anya-Instr	külön	él-PastSg1.	és
<i>д'эвтна-дцат'</i>		<i>л'эт</i>	<i>шахтэ-э</i>	<i>кошки,</i>
tizenkilenc		év	bánya-Illat	elmegey-PastSg1.
<i>дышэтскыны.</i>				
tanulni				

'Külön éltünk az anyámmal. És tizenkilenc éves koromban elmentem a bányába, tanulni.'

(24) Adatközlő 3

<i>та</i>	<i>шэст'ид'эсйа'тыйэ</i>	<i>год-ы</i>	<i>фотографиуа</i>
ez	hatvanas	év-Pl	fénykép
<i>йэс'о,</i>	<i>тожо</i>	<i>со</i>	<i>инты-ыс'эн</i>
még,	szintén	az	hely-Egr
			PRT

'Ez a hatvanas évek[ben készült] fénykép még, ugyanazon a helyen.'

(25) Adatközlő 5

<i>до</i>	<i>с'эд'мо'ва</i>	<i>кла'сса</i>	<i>удмурт</i>	<i>кыл-эз</i>
Term(Or)	hetedik	osztály	udmurt	nyelv-Acc
<i>дышэт-и,</i>	<i>но</i>	<i>с'эд'мой</i>	<i>клас,</i>	<i>о-о-а.</i>
tanul-PastSg1,	Prep	hetedik	osztály,	igen-PRT
<i>т'амыс-эз</i>	<i>быдт-и</i>	<i>но,</i>		
nyolc-Acc	befejez-PastSg1	és,		
<i>т'амысы'</i>	<i>уни</i>	<i>вос'мой</i>	<i>класс-ын</i>	<i>удмурт</i>
nyolc-Egr	vagy	nyolcadik	osztály-Iness	udmurt
<i>кыл-эз</i>	<i>уг</i>	<i>дышэтис'кы</i>	<i>ни.</i>	
nyelv-Acc	NegPresSg1	tanul-PresSg	már	

'Hetedik osztályig tanultam az udmurtot, hét éven át, úgy, igen. A nyolcadikat elvégeztem, de nyolcadiktól már, a nyolcadik osztályban udmurt nyelvet már nem tanultam.'

(26) Adatközlő 5

<i>трактор-ын</i>	<i>дас</i>	<i>кык</i>	<i>час</i>	<i>ужа-</i>
Traktor-Iness	tíz	két	óra	dolgozik-PresSg3

<i>одиэз,</i> egy-Acc,	<i>дас</i> tíz	<i>кык</i> két	<i>час</i> óra	<i>уйн</i> éjjel	<i>мукэт-ыз,</i> másik-Acc,
<i>но</i> de	<i>трактор-йос</i> traktor-Pl	<i>вообцэ</i> egyáltalán	<i>үз</i> NegPresPl3		
<i>дугдыло</i> megáll-NegPresPl3		<i>вал,</i> volt,	<i>круглыйэ</i> egész	<i>сутки</i> nap	
<i>соос</i> ők	<i>ужало.</i> dolgozik-PresPl3				

‘A traktoron tizenkét órát dolgozott az egyik, éjjel 12 órát a másik, és a traktorok egyáltalán nem hagyták abba a munkát, egész nap dolgoztak.’

3.5. FŐNÉVI KÓDVÁLTÁSOK

A határozói viszonyok kifejezésére az udmurtban a főnevekhez esetrag vagy névutó kapcsolódik (lásd bővebben Kondratieva 2011: 16–23), az oroszban prepozíció áll(hat) a (ragozott) főnév előtt. A kódváltott főnevek beilleszkedhetnek a megnyilatkozásba bázisnyelvi, azaz udmurt határozóraggal, névutóval, de magukkal hozhatják a vendégnyelvi prepozíciót és főnévragot is. A főnévi kódváltások rendkívül gyakorinak tekinthetők. Beépülésük a bázismondatba történhet átdadó nyelvi prepozícióval és/vagy esetraggal, illetve vendégnyelvi morfológiai elemekkel egyaránt.

(27) Adatközlő 1

<i>одик</i> egy	<i>йукна,</i> reggel	<i>нэ,</i> PRT,	<i>ноти</i> kimegy-PastSg1	<i>но</i> és
<i>пуны-йэлэн,</i> kutya-PxSg3Gen,		<i>нэ,</i> PRT,	<i>быж-ыз</i> farok-PxSg3	<i>зинэ</i> csak
<i>кыл'эмын</i> marad-PTCP	<i>на</i> -on	<i>цэно'чкэ</i> láncCx		

‘Egyik reggel aztán, kimegyek, és hát a kutyának, csak a farka maradt láncon.’

Az alábbi példában a vendégnyelvi főnév az udmurtban elvárt fosztóképző helyett, az átdadó nyelv szabályait követve, orosz előjárószóval és esetraggal épül be a mondatba; a váltás az egész szintagmát érinti, tehát bázisváltás történik.

(28) Adatközlő 4

<i>и</i>	<i>кык</i>	<i>кырӓан-эс</i>	<i>кырӓамы</i>	<i>б'ӓз</i>
és	két	dal-Acc	énekel-PastPl1	nélkül
<i>р'ӓн'ӓт'и'цуй,</i>		<i>б'ӓз</i>	<i>н'ицзго.</i>	
ismétlés,		nélkül	minden	

‘És két dalt énekeltünk, ismétlés nélkül, minden nélkül.’

A következő példa földrajzi neve (udmurt területen kívül) szintén orosz prepozícióval szerepel, majd az orosz eredetű, régi jövevényszó *пойззџ* (‘vonat’) udmurt esetragot kap, azonban az ezt követő földrajzi név (*Gremjacsinszk*) alanyesetben áll. A szövegkörnyezet alapján terminatívusi jelentést feltételezhetünk, azonban sem vendégnyelvi prepozíció, sem bázisnyelvi esetrag nem kapcsolódik hozzá, megsértve mindkét nyelv szintaktikai szabályait.

(29) Adatközlő 5

<i>за</i>	<i>пӓрм'</i>	<i>мыноно</i>	<i>на,</i>	<i>куат'</i>	<i>час</i>
Prep	perm	megy-PTPC	még,	hat	óra
<i>пойззџ-эн,</i>	<i>киз'эл'эвский,</i>	<i>го'род</i>	<i>гӓрэм'а'т'инск.</i>		
vonat-Instr,	kizelevsky,	város	gremjatinsk		

‘Permig kell menni, hat óra vonattal. Kizel (járás), Gremjacsinszk (város).’

Az alábbi megnyilatkozás – három rövid mondat – ugyanezen adatközlőtől származik. A szöveg kétféle adata jól példázza, hogy kölcsönzések, illetve kódváltott elemek nemcsak hogy folyamatosan és egyaránt jelen vannak a beszélt nyelvben, hanem a ma már réginek számító, beépült orosz jövevényszók újonnan, kódváltott elemként is bekerülnek a beszédbe. A két – ezúttal udmurtiai – földrajzi nevet a beszélő udmurt esetraggal használja. Az első név esetében a település orosz nevét mondja (*Votkinszk*), bár van udmurt neve is (*Votkakar*), a másodiknál az udmurt nevet használja (*Izs*). A különbségtétel oka lehet, hogy a második az adatközlő falujához közeli város (*Izsevszk*), míg az első olyan távolabbi település, amellyel nincs rendszeres kapcsolata. További magyarázatként gondolhatunk még arra is, hogy az első település udmurt neve a legújabb nyelvújítás következtében, mintegy az elmúlt 10-15 évben terjedt el, míg Izs neve – bár ma sem ez

a hivatalos változat – a beszélt nyelvben régóta használatos ebben a rövid formában.

A fenti szempontok figyelembe vételével az első városnevet tekinthetjük kódváltott elemnek is. A megnyilatkozásban még egy régi jövevényszót találunk (*арми* – 'hadsereg'), mely két alkalommal fordul elő. Az első esetben a szó egyértelműen kódváltott elem, és vendégnyelvi prepozícióval és raggal épül be a mondatba, majd a következő mondatban már bázisnyelvi, azaz udmurt esetrag járul a főnévnek az udmurtban szabályosan rövidült formájához, így utóbbi előfordulásban jövevényszónak tekintjük. Voltaképpen ez a példa világít rá arra, hogy a kölcsönzés és kódváltás elhatárolása, bármilyen tényezőket vegyünk is figyelembe, elméleti absztrakció eredménye, amely az egyes lexémák vonatkozásában, valamint a nyelvhasználat vonatkozásában is – mind egyéni, mind közösségi szinten – folyamatos felülvizsgálatot igényel.

(30) Adatközlő 5

<i>воткинскын</i>	<i>ужа-й.</i>	<i>нэрэвод</i>	<i>бас'тыса</i>
votkinszk-Iness	dolgozik-PastSg1.	fordítás	vesz-PTPC

<i>иж -ын</i>	<i>ужай.</i>	<i>до</i>	<i>а'рмии</i>	<i>со.</i>
izs-Iness.	dolgozik-PastSg1.	–ig(or)	hadsereg	az.

<i>арми-ыс'эн</i>	<i>бэртса</i>	<i>онэт'</i>	<i>эмтээс-э.</i>
hadsereg-Egr	hazatér-PTCP	ismét	MTS-Illat

'Votkinszkban dolgoztam. Aztán váltottam, Iz[sz]ben dolgoztam.
Ez a katonaság volt, a katonaság után újra az MTS-nél.'

(31) Adatközlő 4

ну	вот	пинал-йос-лы	кыӹы кэ,	станок	
PRT	íme	gyerek-Pl-Dat	valahogy,	munkagép	
с'ӧры	соосыз	пырты-ны	уэ	лу	ни.
mellé	őkAcc	állít-Inf	NegPresSg3	lesz-Pres	már

'És hát a gyerekeket valahogy, munkagép mellé őket már nem lehet állítani.'

A következő példában szintén olyan földrajzi név szerepel, ami egyértelműen orosz interferencia eredménye. Az orosz földrajzi név (*Подмосковье*, azaz moszkvai terület/Moszkva környéke) etimológiája átlát-szó, 'alatt' jelentésű prefixum kapcsolódik a városnév képzős alakjához,

amelyet a beszélő udmurtra fordít, majd a 'vagy honnan' kiegészítéssel mintegy azt is jelzi, hogy bizonytalan a nyelvi megformálás megfelelő voltában.

(32) Adatközlő 5

<i>вот</i>	<i>соос</i>	<i>айы-мумы-зы</i>	<i>žyч-эс'</i>	<i>вал.</i>
íme	ők apa-	anya-PxPl3	orosz-AdjPl	volt
<i>война</i>	<i>вылти</i>	<i>соос</i>	<i>лыктил'л'ам</i>	<i>оти</i>
háború	idején	ők	indul-PerfPl3	onnan
<i>москва</i>	<i>улыс'-а,</i>	<i>мар-а.</i>		
moszkva	alól-PRT,	mi-PRT		

'Hát ők, a szüleik oroszok voltak. A háború idején jöttek onnan Moszkva alól, vagy honnan.'

Elsősorban az olyan állandósult szókapcsolatoknál gyakori a prefixum udmurt beszédben történő elmaradása, amelyek az oroszban prefixummal ellátott (ragos vagy rag nélküli) főnévből állnak. Az első példában a főnéven formailag nincs rag, a kódváltott elem prefixum nélkül áll, tehát zéró morfémával épül be a mondatba.

Ugyancsak prefixum nélkül kerül be az udmurt szövegbe a második példa időhatározós szószerkezete, melynek összetevői, a kérdő névmás és a jelzett főnév egyaránt a prepozíció által elvárt raggal vannak ellátva. A kódváltás során a szószerkezet orosz vendégnyelvi morfémákkal épül be a mondatba. A prefixum elmaradását (mindkét esetben az orosz *б*, tárgy-, illetve elöljárós esettel, időjelölésre) azzal magyarázhatjuk, hogy az udmurtban nem létező kategóriáról van szó, továbbá az adott prefixum csupán egyetlen mássalhangzóból áll, fonotaktikailag is olyan pozícióban szerepelve, amely elősegíti kiesését.

(33) Adatközlő 5

<i>свойо</i>	<i>врэм'а</i>	<i>умой</i>	<i>кырзан-йос-ты</i>	<i>кырза-зы,</i>
saját	idő	jó	ének-Pl-Acc	énekel-PastPl3,
<i>туала</i>	<i>ар-ын</i>	<i>өвөл</i>	<i>ни</i>	<i>умой</i>
mai	év-Iness	Neg	már	jó
				<i>кырзас'-йос.</i>
				énekes-Pl

'Annak idején (tkp. saját időben) jó dalokat énekeltek, manapság már nincsenek jó énekesek.'

(34) Adatközlő 3

<i>ой</i> PRT	<i>кэмалас',</i> régóta,	<i>тан'</i> íme	<i>матын</i> itt	<i>нэ'рвой</i> első	
<i>марым-мэ</i> izé-AccPxSg1	<i>пукт-и,</i> ültet-PastSg1,	<i>аз'аз</i> előtte	<i>ик</i> PRT	<i>ван'</i> van	
<i>кытын кэ,</i> valahol,	<i>нэ'рвой</i> első	<i>про'пускэ,</i> belépő-PxSg1,	<i>котором</i> melyik	<i>зоду?</i> évben (or)?	
<i>та'н'и,</i> íme,	<i>матын</i> itt	<i>зод-эз</i> év-DetNom	<i>ван'.</i> van		

'Ó, régen, ime itt letettem az első hogyishívjákomat, hát előtte van valahol, az első belépő[kártyá]m, melyik évben? Íme, itt van az év.'

A főnévi kódváltások körében számos esetben nem (pusztán) szókölcsonzés, hanem szerkezetkölcsonzés is történik. Erre látunk példákat az alábbi megnyilatkozásokban:

(35) Adatközlő 2

<i>соос</i> ők	<i>раскулачиван'и-йэ</i> kulákosítás-Illat	<i>с'ур-эмын</i> esik-PTCP	<i>öвөл</i> Neg
-------------------	---	-------------------------------	--------------------

'Őket nem nyilvánították kuláknak.'

(36) Adatközlő 4

<i>атайэ.</i> apa-PxSg1	<i>куспалыз</i> házastárs-PxSg3	<i>анайлэн,</i> anya-Gen,
<i>быр-эм</i> meghal-PerfSg3	<i>война-ын...</i> háború-Iness	

'Apám... Anyának a házastársa, meghalt a háborúban.'

(37) Adatközlő 5

<i>н'ыл'</i> négy	<i>братйос</i> báty-Pl	<i>гинэ</i> csak	<i>выли-л'л'ам</i> van-PerfPl3	<i>соос.</i> ők.
<i>атай</i> apa	<i>посл'э'д'н'эй-эз.</i> utolsó-DefNom			

'Csak négyen voltak fiútestvérek. Apám a legfiatalabb.'

3.6. NÉVMÁSI KÓDVÁLTÁSOK

A névmások csoportján belül leginkább az általános és tagadó névmási váltások jellemzőek. Miként az alábbi megnyilatkozásokban, szokásosan zéró morfémával kerülnek be az udmurtba, a melléknévi végződészel rendelkezők pedig a melléknemekhez hasonlóan udmurt morfológiai elemmel (-ой) épülnek be a megnyilatkozásokba. Ez a helyzet a (40) példában elsőként szereplő tagadó névmásnál is. Ugyanezen megnyilatkozás másik tagadó névmásán az udmurt tagadó elem (*ноку но*) helyett az orosz megfelelőt találjuk, ily módon hibrid forma jön létre (*н'эку но*), megtartva a névmás után álló erősítő-nyomatékosító szerepű partikulát.

(38) Adatközlő 5

<i>ка'эжной</i>	<i>нунал</i>	<i>султ-э</i>	<i>но</i>	<i>вöс'ас'к-э.</i>
minden	nap	felkel-PresSg3	és	imádkozik-PresSg3
'Minden nap felkel és imádkozik.'				

(39) Adatközlő 6

<i>ка'эждой</i>	<i>капка</i>	<i>аз'ын</i>	<i>одик</i>	<i>гинэ</i>	<i>öвöл</i>
minden	kapu	előtt	egy	csak	nem
<i>машина-зы,</i>	<i>кык</i>	<i>но</i>	<i>машина-ос</i>	<i>ини.</i>	
kocsi-PxPl3,	két	is	kocsi-Pl	már	
'Minden kapu előtt már nem csak egy kocsi, de két kocsi is [van] már.'					

(40) Adatközlő 3

<i>школаыс'</i>	<i>н'экакой</i>	<i>жуч</i>	<i>кыл-эз</i>	
iskola-Elat	semmilyen	orosz	nyelv-Acc	
<i>ум</i>	<i>валас'к-э</i>	<i>вал.</i>	<i>ас'мэ</i>	<i>понна,</i>
NegPres Pl3	ért-NegPl	volt.	magunk	miatt,
<i>штобы</i>	<i>эш-йос-ын</i>	<i>ми</i>	<i>жучэн,</i>	
hogy	barát-Pl- Instr	mi	orosz-Instr,	
<i>н'эку но</i>	<i>ум</i>	<i>вэ'рас'кэ,</i>	<i>вэ'с'ак</i>	<i>удмурчайын.</i>
soha	NegPresPl1	beszélNegPl	mindig	udmurtul

'Az iskolából [kijövet] semmilyen orosz nyelvet nem értettünk. Magunknak, hogy a barátainkkal mi oroszul, soha nem beszélünk, mindig csak udmurtul.'

Az interjúban arra is találunk példát, hogy az adott lexéma szemantikai és szófaji váltáson megy át: a *чисто* (orosz 'tisztán, tisztára') az udmurtban 'mind(en)' jelentésű névmás lesz.

(41) Adatközlő 6

<i>цэнтр-ын</i>	<i>со</i>	<i>корка-ос</i>	<i>чисто</i> ,	<i>а</i>	<i>прак</i>
központ-Iness	az	ház-Pl	mind,	Conj	mindig

<i>д'эрэвн'а-оз'</i> ,	<i>кон'эшно</i> ,	<i>бусы</i>	<i>капка</i>	<i>вал.</i>
falu-Term,	természetesen,	mező	kapu	volt

'Ezek a házak mind a központban [vannak]. A falu szélén meg, természetesen, a falukerítés kapuja volt.'

(42) Adatközlő 6

<i>а</i>	<i>со</i>	<i>ко'т'ма-йэ</i>	<i>вала-</i>	<i>ачиз</i> ,
Conj	az	minden-Acc	megért-PresSg3	maga,

<i>лыӟӟис'к-э</i>	<i>но</i>	<i>умой</i> ,	<i>чисто</i>	<i>модэ-</i>	<i>но.</i>
olvasgat-PresSg3	is	jól,	minden	tud-PresSg3	is

'Ő maga megért mindent, jól is olvas, mindent tud is.'

3.7. HATÁROZÓSZÓI KÓDVÁLTÁSOK, MONDATSZÓK

Számos olyan lexikai elemet, amelyet a hagyományos orosz nyelvtan – és ennek nyomán az udmurt is – határozószónak tekint, funkcionális szempontból a módosító jelentéssel bíró mondatyszók közé sorolhatunk. Ezeket pedig, Lanstyák osztályozását követve, megnyilatkozáson kívüli kódváltásoknak (Lanstyák 2006: 109) nevezhetjük, melyek esetében sem bázisváltásról, sem bázistartásról nem beszélhetünk. Alaki változatlanságuk és sajátos megnyilatkozáson kívüliségük könnyen kölcsönözhető elemekké teszi őket, így meggondolandó, hogy a kategória gyakran előforduló szavait inkább a kölcsönzések közé soroljuk. Ilyen lehet az első megnyilatkozás, míg a másodikban szereplő orosz szót már inkább tekinthetjük kódváltásnak. Az üdvözléseknél szélében elterjedt az orosz köszönés, aminek az adott szituáció lehet a kiváltó oka.

(43) Adatközlő 1

<i>малы кэ</i>	<i>но</i>	<i>соос</i>	<i>отын</i>	<i>удмурт</i>	<i>с'ээн</i>
valamiért	PRT	ők	ott	udmurt	módra/-ul

<i>уз</i>	<i>вэ'рас'к-о</i>	<i>в основном,</i>	<i>малы кэ</i>
NegPresPl3	beszél-PresPl3	általában,	valamiért

<i>но</i>	<i>соос</i>	<i>ӟучомилл'лам</i>	<i>оту,</i>	<i>нэ</i>
PRT	ők	oroszodok-PerfPl3	ott,	PRT

'Valamiért ők ott udmurtul alapján nem beszélnek, valamiért ők ott eloroszodtak.'

(44) Adatközlő 1

<i>вита́л'ко</i>	<i>лыкт-из,</i>	<i>ныр-из</i>	<i>но</i>	<i>соус,</i>	<i>нэ,</i>
vityalko	jön-PastSg3	belép-PastSg3	de	öDefNom,	PRT,

<i>здра'вствуйт'э</i>	<i>но</i>	<i>иуса</i>	<i>ӧз</i>	<i>вутты</i>
jó napot	is	mond-PTPC	NegPastSg3	érkezik-NegSg

'Vityalko jött, belépett, de az még annyit sem tudott mondani, hogy jónapot.'

Látunk példát arra is, amikor az átvett elem új jelentést nyer: az orosz *больно* ('fájdalmasan') az udmurtba alakilag változatlanul beépülve 'különösebben, kifejezetten' jelentésben áll.

(45) Adatközlő 7

<i>аз'ло</i>	<i>бо'л'но</i>	<i>ук</i>	<i>кы'лис'кы-</i>	<i>вал</i>
korábban	különösen	NegPresSg1	hall-NegSg	volt

'Korábban (erről) különösebben nem hallottam volt.'

Nem ritka a szólások, frazeológiák változatlan formában történő beemelése sem. Bár több elemből állnak, jobbra az ige bővítményeiként, megfigyeléseink szerint nem okoznak bázisváltást.

(46) Adatközlő 5

<i>вочак</i>	<i>на</i>	<i>свойом</i>	<i>горбу</i>	<i>улис'к-из.</i>
mindig	-on(or)	saját	púp	él-PastSg3

'Mindig saját erőből kellett élni [szó szerint: 'saját púpon'].'

3.8. Kötőszók

Hagyományosan az igeneves szerkezeteket tartják eredeti udmurtnak, ősi, finnugor eredetű szerkesztésmódnak, azonban újabban – a szakirodalom szerint orosz hatásra – gyakori az „európai típusú” mellékmondatos, alárendeléses mondat típus is (Kelmakov 2000: 37). Bár a mai beszélt udmurtban teljes mértékben elterjedtek azok az összetett mondatok, amelyek kötőszava orosz átvétel, a beszélők ennek ellenére maguk is az igeneves szerkezeteket tartják „szépnek”, illetve „helyes” udmurtnak. A korábbi megfontolásokhoz hasonlóan a beszélők stigmatizáló vélekedése, valamint ezen vendégnyelvi kötőszók morfológiaileg változatlan beillesztése miatt a kategória elemeit, széleskörű elterjedtségük ellenére, kódváltott szavaknak tekinthetjük.

A mondat szók, határozószók, kötőszók kategóriája alapján úgy tűnik, hogy mindazon formai kritériumok, amelyek a főnevek és igék osztályánál a kódváltás és kölcsönzés elkülönítéseként többé-kevésbé működőnek nevezhetők, ezen szófajok esetében nem megnyugtatóak. Noha az ide tartozó elemeket hagyományosan a kölcsönzéseket tárgyaló szakirodalomban találjuk (Kaysina 2015: 224), mindez nem zárja ki, hogy más – elsősorban szociolingvisztikai szempontokat érvényesítve, a beszélt nyelv és legfőképpen a beszélők vélekedését figyelembe véve – kódváltott elemeknek tekintsük őket. A kódváltások típusain belül leginkább a megnyilatkozáson kívüli kódváltás kategóriájába tartozhatnak, esetükben értelmetlennek tűnik bázisstartó vagy bázisváltó kódváltásról beszélni. Bár használatuk korántsem alkalmi, előfordulási gyakoriságuk miatt tarthatjuk őket a beszélt nyelvbe beépült kölcsönzéseknek, azzal számolnunk kell, hogy a beszélők vélekedése használatukról elutasító. Nem kölcsön szó voltukat támasztja alá, hogy a 2008-ban megjelent udmurt–orosz nagyszótár ezen elemeket nem is tartalmazza. Az elvi elutasító vélekedés azonban korántsem zárja ki a használatot: megfigyeléseink szerint a beszélt nyelvben mindenki használ orosz kötőszókkal létrehozott összetett mondatokat. Tehát a kódváltásként történő minősítésnél leginkább azt a nyelven kívüli szempontot vesszük számításba, hogy a beszélők egyértelműen az orosz nyelv elemeinek tartják-e azokat vagy sem. Felmerülhet még elkülönítési szempontként a fonetikai integráltság mértéke, azonban ez a kritérium további vizsgálatokat igényelne. Mindazonáltal előzetesen

feltételezzük, hogy ez a szempont sem vezetne perdöntő eredményre, mivel az általunk vizsgált adatközlők többnyire udmurt akcentussal beszélnek oroszul.

A leggyakoribb orosz kötőszók, amelyek vendégnyelvi elemként átkerülnek a beszélt udmurtba, a *если* ('ha') és a *чтобы* ('azért, hogy'). Az udmurt beszélt nyelv jellegzetes sajátossága az orosz kötőszó mellett megőrződő udmurt kötőszó, ami kettős kötőszóhasználatot eredményez: az alábbi példában a főmondat élén, az orosz szórendi szabályoknak megfelelően az orosz (*йәсл'и* – 'ha'), majd az udmurt szórendi szabályoknak megfelelően, a mondat végén, az igei állítmányt követve, az udmurt kötőszó (*кә* – 'ha') áll.

(47) Adatközlő 4

<i>йәсл'и</i>	<i>кин кә</i>	<i>пöламы</i>	<i>одик</i>	<i>мурт</i>	<i>гынә</i>
ha	vala-ki	köztünk	egy	ember	csak
<i>ӟуч--эз</i>	<i>ил'и</i>	<i>бузэрэз</i>		<i>ну...</i>	<i>мукәт</i>
orosz-DefNom	vagy	tatár-DefNom		PRT	más
<i>наций-эн</i>	<i>с'ур-ә</i>	<i>кә</i>	<i>ад'ами [...]</i>	<i>пöламы,</i>	
nemzet-Instr	kerül-PresSg3	ha	ember	közénk,	
<i>сокы ми ван'мы</i>	<i>ӟуч</i>	<i>с'эн</i>	<i>вэрас'к-ис'комы.</i>		
akkor mi mind	orosz	módon/-ul	beszél-PresPl1		

'Ha van köztünk akár egyetlen orosz vagy tatár – azaz más nemzeti-ségű ember –, azonnal oroszul kezdünk magunk között beszélni.'

Míg a fenti megoldás – a kódváltott mellett az eredeti kötőszó megőrzése – jelentősen elterjedtnek, s a beszélt nyelvi norma részének tekinthető, az alábbiakban azt látjuk, hogy számos esetben csak vendégnyelvi, kódváltott kötőszó szerepel a megnyilatkozásban. Mégis, ebben az esetben a megfelelő udmurt kötőszó mondatbeli pozíciójának megfelelően a mondat végén áll, tehát lényegében lexikai szintű kódváltásról beszélhetünk:

(48) Adatközlő 2

<i>точно</i>	<i>тотк-о,</i>	<i>ачим</i>	<i>йыромы-л-и</i>
pontosan	tud-PresSg1	magam	eltéved-Freq-PastSg1

потому что.

mert

’Pontosan tudom, mert magam is többször eltévedtem.’

A (49) példában a „sem... sem...” típusú tagadó szerkezetben áll kódváltott elemként az orosz tagadószó, bár az udmurt standard szerint tagadó igét kellene használni. Ez a vendégelemet tartalmazó szerkezet is hosszabb ideje általánosnak tekinthető, a nyomtatott sajtó nyelvében szintén találkozunk vele (lásd Kozmács 2016: 211).

(49) Adatközlő 4

<i>тол’ко</i>	<i>мил’ам</i>	<i>бадзым</i>	<i>гурт-йос-ын</i>	<i>гынэ</i>	
csak	nálunk	nagy	falu-Pl-Iness	csak	
<i>ужа-ло,</i>	<i>мил’ам</i>	<i>татын</i>	н’э	<i>ф’эрма</i>	
dolgoz-PresPl3,	nálunk	itt	sem	szarvasmarhatelep	
<i>луиз</i>	<i>на,</i>	н’э	<i>бусы,</i>	<i>бусы-ос</i>	<i>ва’н’мыз</i>
lett	még,	sem	mező,	mező-Pl	mind
<i>л’укылэмын</i>	<i>тан’и.</i>				
szétoszt-PTCP	íme				

’Nálunk csak a nagy falvakban dolgoznak, nálunk itt nem lett még se szarvasmarhatelep, se mező, a mezőket mind szétosztották.’

3.9. PARTIKULÁK

Rendkívül elterjedt a beszélt nyelvben a partikulák használata, nyomatékossító, kiemelő vagy valamiféle egyéb expresszív, illetve modális árnyalat kifejezésére. Kódváltott elemként elsősorban olyan esetekben jelentkeznek, amikor a megfelelő udmurt partikula általánosabb jelentésű, tehát a jövevényszó képes bizonyos körülhatároltabb jelentés kifejezésére.

(50) Adatközlő 4

<i>ад’ами</i>	<i>характ’эр-эн</i>	<i>умой</i>	<i>мэт</i>	<i>лу-ос.</i>	
ember	jellem-Instr	jó	hadd	lesz-FutSg3.	
<i>л’убой</i>	<i>наций</i>	<i>мэд</i>	<i>лу-ос,</i>	<i>лиш</i>	<i>бы</i>
bármely	nemzet	hadd	lesz-FutSg3,	bár	csak

с’улэм-ыс *ад’ами-лэн* *н’эбыт* *мэт* *лу-ос*
 szív-PxSg3 ember-Gen puha hadd lesz-FutSg3

‘A jelleme legyen jó az embernek. Mindegy, milyen nemzetiségű, csak az ember szíve legyen jó.’

(51) Adatközlő 6

о-о, *вом,* *аӟӟ-и-ды,* *дыр. (...)* *мил’ам* *пос’олок* ***то***
 igen, íme, lát-PastPl2 biztosan, miGen telep0 PRT
вил’ *ай* *со* *ал’и,* *вил’* ***кон’эшно.***
 új PRT az most új természetesen

‘Igen, biztos láttátok [...] a telep új nálunk most, természetesen új.’

4. Interferencia-jelenségek a szintaxis szintjén

A mai udmurt beszélt nyelvben az orosz nyelv hatása elsősorban a lexikon szintjén szembeötlő, de valamennyi nyelvi szinten kimutatható, így a szintaxisban is. Az udmurt nyelvészek hagyományosan újabb, indoeurópai hatásnak tulajdonítják az SVO szórendű mondatok megjelenését: véleményük szerint az ősi udmurt – miként a finn-ugor is – SOV típusú volt. Bár azt is megjegyzi, hogy az ige elhagyhatja a mondatvégi pozíciót, a szerkezetet az udmurt nyelvészek másodlagosnak és általánosságban helytelennek tekintik, annyit engedve csak meg, hogy az ige előbbre kerülésének az orosz hatás mellett nyomatékösítő, kiemelő funkció is oka lehet (Szerebrennikov 1986: 119).

Az udmurt szórendet tipológiai szempontból elsőként és részletesen Suihkonen vizsgálta, aki megállapította, hogy a szórend változását pragmatikai tényezők irányítják (Suihkonen 1990: 263–294). Korábbi, kérdőíves vizsgálatok szintén arra engednek következtetni, hogy az SVO szórend a beszélt udmurt nyelvben nem marginális jelenség (Salánki 2012: 526). Az általunk vizsgált interjúkban szintén azt tapasztaljuk, hogy az állítmány nincs mondatvégi pozícióban. Feltehetően olyan, orosz hatásra bekövetkezett tendenciával állunk szemben, amely az egész beszélőközösséget, így az idősebb generációt is érinti. A változás feltehetően hosszabb múltra tekint vissza, azonban ennek

kronologizálásához további vizsgálatok szükségesek, elsősorban élőbeszédet rögzítő, régi hangfelvételek alapján.

Az alábbi példák jellegzetes trendeket mutatnak. Az (52) és (53) példában határozói bővítmények, az (54) példában az alany kerül a megnyilatkozás végére.

(52) Adatközlő 2

<i>бигэп-йос</i>	<i>но</i>	<i>вал-эн</i>	<i>вэтил-о</i>	<i>вал</i>	<i>сонала-тапала</i>
tatár-Pl	is	lő-Instr	jár-Pl3	volt	erre-arra
<i>трак</i>	<i>куз'а.</i>				
út	mentén				

'A tatárok is erre-arra jártak az úton.'

(53) Adatközlő 2

<i>с'урэс</i>	<i>вамэн</i>	<i>лу'йкэм</i>	<i>зынэ</i>	<i>пота-с'ком</i>	<i>вал</i>
út	keresztül	titokban	csak	átmegy-PresPl2	volt
<i>л'эм</i>	<i>бичаны.</i>				
zelnice	gyűjteni				

'Csak titokban mentünk át az úton zelnicét szedni.'

(54) Adatközlő 4

<i>ну</i>	<i>укс'о</i>	<i>тыр-о</i>	<i>автобус-лы,</i>	<i>марым</i>	<i>кар-о.</i>
hát	pénz	fizet-PresPl3	autóbusz-Dat,	izé	csinál-PresPl3
<i>укс'о</i>	<i>тыр-о</i>	<i>род'и'тэл'-йос.</i>			
pénz	fizet-PresPl3	szülő-Pl			

'Hát fizetnek az autóbuszért, ízelnék. Pénzt adnak a szülők.'

Az (55–57) példákban a melléknévi szófajú jelzői bővítmény a mondatban a jelzett szó mögött helyezkedik el, ami az udmurtban nyilvánvalóan orosz interferencia eredménye.

(55) Adatközlő 2

<i>отын</i>	<i>самой</i>	<i>мэ'й</i>	<i>а'зас,</i>	<i>шор</i>	<i>ват'саз</i>	<i>ук,</i>
ott,	leg	meredek	előtt,	közép(ső)	szemben	PRT,
<i>площ'атка</i>	<i>вал</i>	<i>бадзым.</i>				
terület	volt	nagy				

’Ott, a legmeredekebb helyen, éppen a közepével szemben, volt egy nagy lapos terület.’

(56) Adatközlő 5

<i>воинской</i>	<i>часть</i>	<i>интыын</i>	<i>клӑдбицэ-зы</i>	<i>пугачо̆вской.</i>
harci	rész	helyén	temető-PxPI3	pugacsovi

’A harctéri helyen Pugacsov-[kor]i temető.’

(57) Adatközlő 2

<i>отын</i>	<i>дыдык-йос</i>	<i>но</i>	<i>уйин</i>
ott,	galamb-Pl	is	éjjel
<i>төд’ы-йэс’</i>	<i>лоба-ло</i>	<i>шү-о.</i>	
fehér-AdjPl	repül-PresPl3	mond-Pl3	

’Azt mondják, hogy ott éjjel galambok is, fehérek repülnek’

A következő példákban a birtokos névmás, illetve a birtokragos névszó kerül a birtokszó mögé, az utóbbi esetben (59) kimondottan orosz interferenciát mutatva.

(58) Adatközlő 4

<i>солэс’</i>	<i>аз’ло</i>	<i>гожйам-йос-ы</i>	<i>мынам</i>	<i>чи’сто</i>
ez	előtt	írás-Pl-PxSg1	énGen	kimondottan
<i>малайя</i>	<i>вэ’н’йа</i>	<i>гожйамын</i>		
Malaja	Venja	ír-PTCP		

’Eddig az összes írásom kimondottan Malaja Venjaként jegyezte fel.’

(59) Adatközlő 4

<i>с’улэм-ыс</i>	<i>ад’ами-лэн</i>	<i>н’эбыт</i>	<i>мэт</i>	<i>лу-ос</i>
szív-PxSg3	ember-Gen	puha	hadd	lesz-FutSg3

’Csak az ember szíve legyen jó.’

A soron következő megnyilatkozás lexikai és szintaktikai kódváltásra mutat példát: a jelzős szószerkezet (*англ’и-йский йазык*) mindkét eleme, a jelzői szerepű melléknév és a jelzett főnév egyaránt kódváltott lexéma. A szószerkezet megnyilatkozásba történő beépülése hibrid megoldást mutat: udmurt, azaz bázisnyelvi esetragot látunk,

azonban a rag a melléknéven is jelentkezik, mégpedig a melléknév pusztá, determinatív végződés nélküli formájához járulva, ami nem felel meg a standard udmurnak.

(60) Adatközlő 5

<i>англ'и'йский-эн</i>	<i>йазык-эн</i>	<i>кайта</i>	<i>ар</i>	<i>но</i>	
angol-Instr	nyelv-Instr	következő	év	is	
<i>öй</i>	<i>вэ'тлы</i>	<i>но.</i>	<i>со</i>	<i>вэ-э,</i>	<i>но</i>
NegPastSg1	jár	is.	ő	jön-PresSg3,	és
<i>номса</i>	<i>кошк-ис'ко.</i>				
elmegy-PTCP	elmegy-PresSg1				

‘Az angol órákra a következő évben sem jártam. Amikor [a tanárnő] jött, én elszaladtam.’

5. Összefoglalás

A fenti adatok általánosan jellemző képet mutatnak a mai udmurt nyelvhasználat formai jellegzetességeire vonatkozóan: az orosz nyelvi interferencia nem csupán a szóképletben, hanem valamennyi nyelvi szinten megfigyelhető. Figyelembe véve, hogy a jelenlegi beszélt nyelvben, idősebb korúak beszédében minden szófajt érintően gyakorinak tekinthetők az orosz vendégnyelvi elemek, feltételezhető, hogy ezen kódváltások egy része az irodalmi norma részévé válhat. A normává válás tendenciája különösen érvényesnek látszik az analitikus szerkezetben történő igei átvételekre vonatkozóan, továbbá a számnévi jelzős szerkezetben történő többes számú használatra, valamint a szintaktikai változásokra, ezen belül az ige kötelező mondatvégi pozíciójának ritkább előfordulására és a határozói, jelzői szó szerkezetekben történő sorrendi változásra.

A beszélt nyelvben jelentkező kódváltások azonban a nyelvhasználók szemében nem tűnnek természetesnek, habár nélkülük az udmurt nyelvű társalgás lényegében nem is lehetséges (lásd Edygarova 2013: 57). Éppen ezért (bár a sikeres revitalizáció a közösség tagjainak részvétele nélkül nem lehetséges) fontos feladat annak elősegítése, hogy a beszélők ne érezzék úgy, kódváltó beszédmódot használva csökkent

értékű nyelvváltozatot beszélnek. Mindenesetre a nyelvhasználati szinterek jelenleg még nem elégségesek ahhoz, hogy az udmurt nyelv használati gyakorisága növekedjen, és létrejöjjön egy általánosan ismert udmurt standard. Lehetséges ellenben, ha a – többségi és kisebbségi – beszélők úgy gondolnák, hogy a két nyelv vegyes, kevert használata a köznapi társalgás során természetes jelenség, több nyelvhasználati szintéren használnák az udmurt nyelvet. Az udmurt köznyelv pedig a használat során válhatna rögzítetté, jól ismertté.

Rövidítésjegyzék

Part	partikula
Prep	prepozíció
Car	caritivus
Comp	comparative
Egr	egressivus

Irodalom

- Comrie, Bernard (1981): *The Languages of the Soviet Union*. Cambridge Language Surveys – Cambridge University Press, Cambridge.
- Csúcs Sándor (1990): *Chrestomathia Votiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest. 1990.
- Edygarova, S.V. [Едыгарова, С.В.] (2013): О социальном статусе современных пермских диалектов. In: Мусанов, А. Г. (Отв. ред.): *Вопросы пермской диалектологии и полевые исследования: традиции и перспективы: Сборник научных статей международной научной конференции*. ИЯЛИ КомиНЦ УрО РАН és Министерство национальной политики Республики Коми, Сыктывкар. 53–58.
- Griskina, M.V. [Гришкина, М.В.] (2009): Удмуртское крестьянство: социальные трансформации и особенности адаптации в Российском государстве в XVI – первой половине XIX в. In: Гришкина, М.В. – Бехтерева, Л. Н. (Отв. ред.): *Этносоциальная*

- динамика населения Вятско–Камского региона: адаптацион. механизмы и практики (XVI–XX вв.). Удмуртия, Ижевск. 12–71.
- Kaysina, Inna (2015): Grammatical Effects of Russian–Udmurt Language Contact. In: Stolz, Christel (ed.): *Language Empires in Comparative Perspective*. Mouton de Gruyter, Berlin. 219–235. (Koloniale und Postkoloniale Linguistik / Colonial and Postcolonial Linguistics KPL/CPL 6.)
- Karakulova, M.K. – Karakulov, B.I. [Каракулова, М.К. – Каракулов, Б.И.] (2001): *Сопоставительная грамматика русского и удмуртского языков*. Издательский дом <Удмуртский университет>, Ижевск.
- Kelmakov, Valentin [Кельмаков, В.К.] (2000): Удмуртский язык в типологическом и контактологическом аспекте. Кириллова, Л. Е. (ред.): *Удмуртский государственный университет, Кафедра общего и финно-угорского языкознания, Удмуртский институт истории, языка и литературы*. Ижевск.
- Kelmakov, Valentin [Кельмаков, В.К.] (2001): *Удмуртское языкознание: Зарождение. Этапы истории. Современное состояние*. Издательский дом <Удмуртский Университет>, Ижевск.
- Kelmakov, Valentin [Кельмаков, В.К.] Кельмаков, В.К. (2003): *Диалектная и историческая фонетика удмуртского языка I*. Издательский дом <Удмуртский Университет>, Ижевск.
- Kelmakov, Valentin [Кельмаков, В.К.] Кельмаков, В.К. (2004): *Диалектная и историческая фонетика удмуртского языка, учеб. пособие для педвузов. Ч. 2*. Удмурт. гос. ун-т, Каф. общ. и финно-угор. языкознания, Ижевск.
- Kiss Jenő (1972): A jövevényigék meghonosítása a finnugor nyelvekben. *Nyelvtudományi Közlemények LXXI*. 299–324.
- Компания „КонсультантПлюс”. <http://www.consultant.ru/law/review/107203112.html> (Letöltés ideje: 2018. május 20.)
- Kondratieva, Natalia [Кондратьева, Н. В.] (2011): *Категория надежды имени существительного в удмуртском языке*. Издательство «Удмуртский университет», Ижевск.
- Kondratieva, Natalia (2017): Nemzetiségi oktatás egy oroszországi finnugor köztársaságban. *Az Udmurt Köztársaság oktatási rendszere. Anyanyelvpedagógia*. 2017 (10) 1. 74–79.

- Kozmács István (2016): Az udmurt sajtónyelv és a sztenderd. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia anyagaiból.* Antológia Kiadó, Lakitelek. 201–216.
- Lanstyák István (2006): *Nyelvből nyelvbe.* Kalligram Kiadó, Pozsony
- Prokurovskaya N.A. [Прокуровская, Н.А.] (1996): *Город в зеркале своего языка.* Издательство Удмуртского Университета, Ижевск.
- Salánki Zsuzsa (2008): Igekölcsonzés a mai udmurt beszélt nyelvben. In: Pomozi Péter (szerk.): *Navigare humanum est...* Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Budapest. 182–185.
- Salánki Zsuzsa (2009): Nyelvi attitűdök egy oroszországi finnugor beszélőközösségben In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia.* MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kar – Tinta Könyvkiadó, Budapest–Duna-szerdahely–Nyitra. 293–301.
- Salánki, Zsuzsa [Шаланки, Жужа] (2012): Оценка атрибутивной конструкции в современном удмуртском речевом сообществе In: *Пермистика XIV.: Диалекты и история пермских языков во взаимодействии с другими языками.* Издательство „От и До”, Пермь. 170–173.
- Salánki Zsuzsa (2012): Nyelvi változók oroszországi finnugor nyelvekben: néhány vizsgálati lehetőség az udmurt nyelv alapján. In: Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásaiból.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Skljajev, Aleksej (2018): *Finnugor.ru.* <http://finugor.ru/news/v-setipoyavilsya-dokument-v-podderzhku-sohraneniya-yazykov-s-massovym-obrashcheniem-k> (*Letöltés ideje: 2018. május 20.*)
- Sonyer gozsjaskon 2002. (Сост. Тараканов, И. В.) *Удмурт кылын шонер гождъясъконъя кыллюкам.* УИИЯЛ УрО РАН, Ижевск.
- Suihkunen, Pirkko (1990): *Korpustutkimus kielitypologiassa sovelletune udmurttiin.* SUST 207. SUS, Helsinki.

- Tarakanov, Ivan [Тараканов, И.В.] (1982): *Заимствованная лексика в удмуртском языке (Удмуртско–тюркские языковые контакты)*. Удмуртия, Ижевск.
- Szerebrennikov B.A. [Серебренников, Б.А.] (1963): *Историческая морфология пермских языков*. Издательство Академии Наук СССР, Москва.
- Wichmann, Søren – Wohlgemuth, Jan (2005): *Loan verbs in a typological perspective*. http://loanverb.linguist.de/Wichmann_Wohlgemuth_verb-borrowing-typology.pdf (*Letöltés ideje: 2018. január 20.*)
- Zvereva, L.E. [Зверева, Л.Е.] (1980): Микропонимия деревни Якшур. In: *Микроэтнонимы удмуртов и их отражение в топонимии*. 133–150.

Interferences and code-switching in modern Udmurt language

This study examines Udmurt–Russian bilingualism, language use, and code-switching of the older generation in the agglomeration of Izhevsk based on our own collected corpora. First we offer an overview of demography and language situation in the Udmurt Republic in Russia. Some villages have been gradually absorbed by the city during its growth between the 18th and the 20th century, while commuting from villages to the capital was prohibited until the 1960s (except for factories). This prohibition protected Udmurt speaking villages from language shift by living a separated life from the city. As we can see in the post-Soviet era, these old villages have been recently populated by middle class citizens by moving to these separate settlements, building modern family houses trying to escape the burdens of city living. Bilingualism has existed for half a century or more, although inter-generational language transmission does not exist anymore.

We have been collecting data of this area since 2014 working with elderly Udmurt informants. We chose participative observation as our method as we took part in informal everyday conversations, and we recorded unstructured interviews. Contemporary spoken Udmurt can be identified in the best way with the substandard forms characterised by the extensive use of Russian linguistic elements. We focused on the examination of variability of different forms in practice, which helped us to find hidden interferences of Russian and Udmurt as the Russian elements have been udmurtised. Code-switching can occur in cases of nouns, verbs, conversation markers, focus particles and switching of basic sentences as well.

We can summarise this study by highlighting the fact that wide use of code-switching means the beginning of structural changes. However, code-switching does not occur because of the lack of language competence. The spontaneous language norm strongly differs from

the standard form of Udmurt, which phenomenon is usually treated negatively by the Udmurt linguistic literature as it measures these effects as the question of incorrectness in a prescriptive way. This negative, judgemental point of view blocks the extension of defining Udmurt language.

1. *Eugen Helimskij: A szamojéd népek vázlatos története.* (Fordította: Katona Erzsébet) Budapest, 1996.
2. *Kszenofont Szanukov: A cseremiszek múltja, jelene, jövője.* (Fordította, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: Kemény Attila) Budapest, 1996.
3. *Ivan Andrejevics Jefimov: Mordvinok. A túlélés és az újjászületés útjai.* (Fordította: Katona Erzsébet) Budapest, 1996.
4. *Domokos Péter: Négy tanulmány (három ráadással).* Budapest, 1996.
5. *Janurik Tamás: Az észti nyelv alapjai.* Budapest, 1997.
6. *Janurik Tamás: A szölkup nyelv alapjai.* Budapest, 1997.
7. *Honti László: Az ugor alapnyelv kérdéséhez.* Budapest, 1997.
8. *Nagy Katalin: Kellenek a szárnyak, míg tart az út* (Juvan Sesztalov hatvanéves). Budapest, 1997.
9. *Alekszandr Feoktyisztoz: A moksa-mordvin nyelv alapjai.* Budapest, 1999.
10. *Rédei Károly: Őstörténetünk kérdései (a dilettáns nyelvhasználatról).* Budapest, 1998.
11. *Bereczki András: A finn történelemről magyarul megjelent művek bibliográfiája 1997-ig.* Budapest, 1999.
12. *Klima László: Finnugor történeti chrestomathia I.* Budapest, 1999.
13. *Terbócs Attila (összeállította és szerkesztette): Vikár-bibliográfia.* Budapest, 1999.
14. *Mészáros Edit: Az erza-mordvin nyelv alapjai.* Budapest, 2000.
15. *Domokos Johanna: A számi költészet fordíthatóságáról.* Budapest, 2000.
16. *Kozmács István: Az udmurt (votják) nyelv alapjai.* Budapest, 2001.
17. *Pomozsi Péter: Cseremisiz-magyar nyelvhasználat.* Budapest, 2002.
18. *Klima László: Finnugor történeti chrestomathia II.* Budapest, 2002.
19. *Klima László: Finnugor történeti chrestomathia III.* Budapest, 2005.
20. *Szofia Onyina: Szinjai hanti társalgási szótár (nyelvtani vázlattal és szójegyzékkel).* Budapest, 2009.
21. *Szofia Onyina: Szinjai hanti szövegek.* Budapest, 2011. CD-melléklettel
22. *Csepregi Márta: Szurguti hanti folklór szövegek.* Budapest, 2011.

